

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un Tarihi

The History of the Boy Who Killed Basat Tepegöz

doi: 10.58646/bengi.1210691

Geliş/Received: 27.11.2022

Kabul/Accepted: 07.05.2023

Dursun Can EYÜBOĞLU*

Özet

Dede Korkut Kitabı'ndaki sekizinci boy Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'dur. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka En Eski Devirler Tabakası, İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası, Göktürk-Türgiş Tabakası, Oğuz Tabakası'ndan oluşmaktadır. Basat tipi Oğuzların/Türklerin binlerce yıllık gelişim sürecinin bir yansımasıdır. Bir insan ile bir ruhun birleşmesinden oluşan Tepegöz, eski Türk inanışları ve Şamanizm ile yakından ilgilidir. Binlerce yıl öncesinden gelen, kökeni eski Türk kamplarının/şamanlarının kötü ruhlarla mücadelesini anlatan mit, inanış ve efsaneler (Tepegöz), tarihi süreç içerisinde kuşaktan kuşağa aktarımlarda, eski Türklerdeki aslan tarafından büyütülen çocuk hakkındaki efsane (Arslan Çocuk Hikâyesi) ile kaynaşmış, bu kaynaşma da Basat adlı bir kahramana ve Dede Korkut Oğuzlarına uyarlanmış, böylece altyapısında birçok mit, inanış, efsane ve tabakayı bünyesinde barındıran Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ortaya çıkmıştır. Bu kaynaşmaların tam olarak gerçekleşmemesi nedeniyle Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da bazı çelişkiler ve tutarsızlıklar vardır. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un, İskit/Saka-

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Araştırmacı Yazar, Şair, e-posta: dursuncaneyuboglu@gmail.com. Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-4163-0976>.

Atf/Citation: Eyüboğlu, D.C. (2023). Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un Tarihi. *BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. 2023 (2), 16-83.

Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası vardır. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un antik Grek/Yunan anlatılarıyla olan benzerlikleri bu boyun tarihin derinliklerine uzanan tarihi-destani-efsanevi-mitolojik köklerinin olduğunu göstermektedir. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un, Oğuz dönemine uzanan bir alt tabakası vardır. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un Yekegöz adlı Türkmenistan varyantının ve rivayet şeklindeki İğdir adlı varyantının olması, boyda Karadağ'ın geçmesi, ayrıca anlatının birçok Türk halklarında ve başka milletlerde de görülmesi, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir: Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir. Bu çalışmada Dede Korkut'taki Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un tarihi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arslan Çocuk, Aruz, Basat, Dede Korkut, Tepegöz.

Abstract

The eighth tribe in the Book of Dede Korkut is the Boy Who Killed Basat Tepegöz. In The Boy Who Killed Basat Tepegöz, there are many historical-epic-legendary-mythological layers, the oldest of which dates back to the depths of history. There are two main historical-geographical-literary-cultural layers in Basat Tepegöz'ü Killed Boy: Lower Layer and Upper Layer. The lower layer consists of the Oldest Periods Layer, the Scythian/Saka-Hun-Kangli-Usun Layer, the Göktürk-Turgis Layer, and the Oghuz Layer. It is a reflection of the development process of the Basat type Oghuzs/Turks for thousands of years. Tepegöz, which is a combination of a human and a spirit, is closely related to ancient Turkish beliefs and Shamanism. Myths, beliefs and legends (Tepegöz) dating back thousands of years, the origin of which tells about the struggle of old Turkish kams/shamans with evil spirits, have been transferred from generation to generation in the historical process, have been fused with the legend about the child raised by a lion in ancient Turks (Arslan Child Story). It was adapted to a hero named Basat and the Dede Korkut Oghuzes, thus the Boy Who Killed Basat Tepegöz emerged, which includes many myths, beliefs, legends and layers. There are some contradictions and inconsistencies in Tepegöz'ü Killed Boy because these fusions are not fully realized. The Boy Who Killed Basat Tepegöz has a substratum dating back to the Scythian/Saka-Hun-Kangli-Usun period. The similarities of Basat Tepegöz'ü Killed Boy with ancient Greek/Greek narratives show that this tribe has historical-epic-legendary-mythological roots that go deep into history. A sub-layer of The Boy Who Killed Basat Tepegöz is related to the Gokturk-Turgis period. The Boy Who Killed Basat Tepegöz has a substratum dating back to the Oghuz period. The Turkmenistan variant of "The Boy Who Killed Basat Tepegöz", Yekegöz, and the variant named İğdir in the form of narration, the presence of Karadağ in the tribe, and the fact that the narrative is also seen in many Turkish peoples and other nations, the historical roots of this tribe are in the 10th century, where the Oghuzs were in Central Asia. .- 11th. It shows that it belongs to more than a hundred years ago: The top layer of the Boy Who Killed Basat Tepegöz is related to the later periods. In this study, the history of The Boy Who Killed Basat Tepegöz in Dede Korkut was examined.

Keywords: Arslan Child, Aruz, Basat, Dede Korkut, Tepegöz.

Giriş

Dede Korkut Kitabı'nda hikâyelere *boy* denilmektedir. *Boy* sözcüğü *destan* sözcüğünün Türkçe karşılığıdır. Hikâyelere içindekiler bakımından ise *Oğuzname* denilmiştir (Ergin, 1989: 30). Bugün Dede Korkut Kitabı'nın bilinen iki nüshası vardır; biri 19. yüzyılın başlarında Dresden'de, diğeri 20. yüzyılın ortalarında Vatikan'da bulunmuştur. Dede Korkut üzerindeki çalışmalar genellikle Dresden nüshasına dayanmaktadır (Ergin, 1989: 56). Dede Korkut Kitabı'nın, *Dresden* nüshası on iki, *Vatikan* nüshası altı hikâyeyi içermektedir (Ergin, 1964: Ön Söz). 2019 yılında Dede Korkut'un yeni bir el yazması bulunmuştur (Ekici, 2019: 9-14). Bu el yazması da bulunduğu bölgenin adıyla tanınmıştır ve *Türkmensahra/Günbed* el yazması olarak bilinmektedir. Dede Korkut Destanları'nın bir varyantı ise *Türkmen Halk Nüshası* olup Türkmen/Türkmenistan varyantı olarak bilinmektedir.

Dede Korkut Hikâyeleri genel olarak birtakım mücadelelerin destanlarıdır. Bu mücadelelerden ikisi Oğuzların kendi aralarında geçer ki, birinde (Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu) mücadele bir beyin oğlu ile kendi adamları arasında, ötekinde (İç Oğuzla Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy) ise İç Oğuz ile Dış (Taş) Oğuz (Üç Ok-Boz Ok) arasında geçmektedir. İki hikâyede ise mücadele tabiat ve insan üstü kuvvetlere karşıdır. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda Delü Dumrul Azrail'in karşısına çıkarken, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da ise Basat, Depegöz adındaki devi öldürür. Bunların dışında kalan sekiz hikâyede mücadele Oğuz beyleri ile kuzeydeki ve batıdaki düşmanlar arasındadır (Ergin, 1989: 26).

Dede Korkut Kitabı'ndaki sekizinci boy Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'dur. Bu çalışmamızda Dede Korkut'taki Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un tarihini inceleyeceğiz.

1. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un Tarihi

Dede Korkut Kitabı'ndaki bütün Dede Korkut Boyları'nda olduğu gibi Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *Üst Tabaka*. Alt Tabaka oldukça kalın olup, bu tabakayı 1) *En Eski Devirler Tabakası*, 2) *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası*, 3) *Göktürk-Türgiş Tabakası*, 4) *Oğuz Tabakası* başlıkları altında inceleyeceğiz. Alt Tabakaya ait diğer değerlendirmeleri ise 5) *Diğer Değerlendirmeler* başlığı altında inceleyeceğiz. Üst Tabaka oldukça ince olup, bu tabakayı 6) *Üst Tabaka* başlığı altında inceleyeceğiz.

2. Alt Tabaka: En Eski Devirler Tabakası

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır.

Ziya Gökalp, 1917'de yazdığı *Arslan Basat* adlı şiirinde, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'u *Ergenekon destanı* ile ilişkilendirmiştir (Bastem, 2017: 393-394). Bahaeddin Ögel'e göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Çoban, Peri kızı ile birleşmiştir ki, burada bir insan ile bir ruhun birleşmesi söz konusudur. Dede Korkut'ta çoban ile Peri kızının birleşmesi sonunda pınar yolu ile gelen Tepegöz motifi, çok derin, eski ve geniş mitolojik temellere dayanmakta olup, Tepegöz, bir dev veya bir ruh olabilir. Hikâyedeki motifler, eski Türk dini, inanışları ve gelenekleri ile bağdaşmaktadır (Ögel, 1995: 66-69). Bahaeddin Ögel'in bu tespitleri değerlidir. Bir insan ile bir ruhun birleşmesinden oluşan Tepegöz, eski Türk inanışları ve Şamanizm ile yakından ilgilidir.

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un Oğuzların 9.-10. yüzyıllarda Sirderya boylarına gelmeden önceye ait, en eski hikâyelerden biri olduğunu ve bu hikâyenin değişik şeklinin, doğuda olduğu gibi batıda insan yiyen tek gözlü dev'in kör edilmesi şeklinde yaygın olduğunu belirtmiştir (Jirmunskiy, 1961: 618). Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, Basat'ın gençliği ve tek-gözlü devin efsanevi doğuşu hikâyesi arkaik bir karakter taşımaktadır. Aslan tarafından emzirilen Basat'ın hayatı totemistik menşeden gelen efsanelerle bağlantılıdır (Gökyay, 1973: XLVIII). Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'in bu tespitleri oldukça değerli olup Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un tarihin derinliklerine uzanan kökleriyle ilgilidir.

Ettore Rossi, Doğu-Anadolu'daki Türkmenler, Kafkaslılar ve Azerbaycanlılar arasında, bu epik-şövalyevi temlerin işlenmesinin daha eski bir zamanda başlamasının gerektiğini belirtmiş, bazı temlerin, mesela Tepegöz Hikâyesi'nin 13. yüzyılda bilindiğine, bu hikâye ve Deli Dumrul'un çok göze batan arkaik karakterler taşıdığına işaret etmiş, hikâyelerden bir kısmının daha eski devirlere ait olduğunu söylemiştir (Rossi, 1952: 29'dan aktaran Gökyay, 1973: XLVIII). Ettore Rossi, Basat'la Tepegöz'ün mitolojik maceralarını, aşağı-yukarı zamanın dışında olarak, tarihi saymamaktadır (Gökyay, 1973: CXLV).

Alkey Margulan'ın belirttiğine göre, Tepegöz'ün mekânı, Kazak efsanelerinde çoğunlukla *Dev Kıyası* olarak, Oğuz destanında ise *Dev Ovası* olarak geçmektedir. Burası, ıssız bir yerde, dağların arasında bulunan bir mağaradır. Eskiden dev, canavar veya yaratıkların mekânı olarak kabul edilen mağaralar, zamanla kutsal yerlere dönüşmüştür ki, bunlarla ilgili

birçok efsane vardır. Orta Asya'da Kazak bozkırında bulunan *Tepegöz Kıyası* (*Tepegöz Tepesi*)'nin, tek gözlü dev Tepegöz'ü konu edinen efsanelerle ilgili olduğu düşünülebilir (Margulan, 2000: 141-142). Yani, Tepegöz'e dair hatıralar ve anlatılar, Orta Asya'daki yer adlarına, Türklerin anayurduna da yansımıştır. Bu durum Tepegöz tipini eski Türk tarihi ve coğrafyası ile ilişkilendirmektedir.

Halık Guseynoviç Köroğlu'ya göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da görüldüğü gibi Oğuzların tek gözlü dev hakkındaki efsanesi ayrıntılı bir konuyla epik anlatıma dönüşmüştür: Canavarın doğumu, onun büyümesi, Oğuz iline karşı saldırısı. Daha sonra deve karşı savaşacak olan kahramanın çocukluğu ve kökeni hakkında anlatılanlar kahramansı destan için karakteristiktir. Tek gözlü hakkındaki Oğuz efsanelerinin erken dönem parçalarına bakılarak bu konunun iskeletini Oğuzların Orta Asya'dan getirmiş oldukları söylenebilir. Depegöz hakkındaki konu Oğuz kökenli olup gerek kendi aralarına girmiş gerekse diğer eski Türk destanlarıyla paralellikler taşıyan bütün varyasyonların pek çok ayrıntısı bunu kanıtlamaktadır. Türk dilli halklarda tek gözlü dev tipi toplum yapısının gelişmesine göre çeşitli türlerde gelişmiştir. İnsan yiyen dev hakkındaki düşünce ilkel toplum düzeyinde olup avcılıktan hayvan yetiştiriciliğine geçen Türk halklarının geçiş döneminde oluşmuştur. Kazak varyantının başkahramanı, kendi karşıtı tek gözlü devi yenen, onun hayvanlarıyla bile ilgilenmeyen avcı oluşu bunu göstermektedir. Depegöz tipinin son şekli ise Oğuzların hayvan yetiştiriciliği düzenine tam anlamıyla geçiş döneminde oluşmuştur. Oğuzların yeni yurdundaki tarihi şartlar, onların komşularıyla olan karşılıklı ilişkileri Depegöz'e pek çok arkaik elementin yerine geçen yeni çizgiler vermiştir ki, o artık Kazak varyantındaki fantastik güçlerle donanmış barışçı çoban-dev değil, bütün Oğuz ili ülkelerine korku salan bir hayduttur. Böylelikle, henüz 7.-8. Yüzyıllarda Bizansla Oğuzların sıkı ilişkide bulunmalarına karşın Depegöz adlı tek gözlü Oğuzun *Odissiya*'nın polifeminin etkisi altında şekillendiği de şüphelidir. Çeşitli halkların destanlarında benzer tipolojik gelişimler olmuştur. Fakat Herodot'un doğudaki epik menkıbede geç dönemde şekillenen tek gözlü dev tipinin doğudan Eski Yunan'a geçtiği tezi de göz ardı edilemez (Köroğlu, 1994: 49-52). Halık Köroğlu'nun belirttiğine göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, tek gözlü devin hikâyesine, yani mitolojiye dayandığından dolayı Korkut Ata Destanları'nın en başında yer alması gerekmektedir (Konıratbayev, 2000: 163). Halık Köroğlu'nun Tepegöz tipinin tarihin derinliklerine uzanan mitolojik-efsanevi kökleriyle ilgili olan bu görüşleri oldukça değerlidir ve bu tipin ne kadar eski bir tarihe sahip olduğunu da yansıtmaktadır.

Avelbek Konıratbayev'in yazdığına göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Sirderya bölgesinde ortaya çıkmış olup, destandaki mitolojik unsurlar Sakalar (İskit) dönemine uzanmaktadır. Tek gözlü devlerle ilgili efsane, çok eski dönemlerden, Sibiryaya (Saka) kavimlerinden kalan bir mittir. Sibiryaya halklarında tek gözlü dev *Visu* olarak geçmektedir. Kırgızlarda da Tepegöz'le ilgili masallar vardır (Konıratbayev, 2000: 162-163). Avelbek Konıratbayev'in bu tespitleri oldukça önemli olup, Tepegöz tipinin eskiliğine ve Türk halkları ve dünya halkları arasındaki yaygınlığına da ışık tutmaktadır.

Emel Esin'e göre, Dede Korkut anlatılarının çok eski olduğu kabul edilirse, bu destanların tasvirlerini ilk göçebelerin sanat eserlerinde görmek mümkündür (Esin, 1978: 5). Emel Esin'e göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, çoban ile kuş-kadın Perri'nin oğlu Depegöz hikâyesinde, İslam ile eski dinlerin inançları arasındaki çekişmenin yankıları hissedilir gibidir. Kuş-Kadın Perri, Budist mitolojinin semavi şarkıcıları, insan başlı kuş şeklinde temsil edilen *kinnara* masallarını anımsatmaktadır. Esasen, Mani dinine ait bir Türk yazmasında da, periler hatunu, *Periken* adlı bir efsanevi kişi geçiyordu bile. Depegöz ise, yine Budist Türk edebiyatında ve sanatında çok görülen, dev boyda, alını ortasında bir üçüncü gözü olan, insan yiyici yeklerin ve onlara belki prototip oluşturan, kadim göçebe ve Türk mezar taşlarındaki ruh tasvirlerinin hatırası olsa gerektir. Dede Korkut Destanları'ndaki münacatlar ise, bu korkunç tasavvurlardan kaçan insanın, her tasavvurdan münezzeh, koruyucu ve rahim Allah'a sığınmak için yakarmasının ifadesiydi (Esin, 1978: 159). Emel Esin'in söylediğine göre, Orta Asya'da yaygın efsanevi şekillerden insan başlı arslan ve Budist masallarında *kinnari* denen ve Manihai metinler ile Dede Korkut'ta *Periken* ve *Perri* adını alan şekle tekabül eden kadın-başlı kuş da Hakani Türk (Karahanlı) sanatında devam etmiştir (Esin, 1978: 169). Kara-Deniz kuzeyinde bir Peçenek Oğuz mezarından çıkan tunç tokalar da insan başlı arslan şekli görülmektedir (Esin, 1978: 338). Fergana'da bulunmuş, *Hakani Türk* (Karahanlı) devrinden tunç tepside, Budist *kinnari* şeklinden gelişmiş ve Dede Korkut'ta *perri* denen kadın-başlı kuş tasviri bulunmaktadır (Esin, 1978: 352). Tirmiz'de ve Argu'da bulunmuş üzerinde bir çift kadın-başlı arslan görülen, *Hakani Türk* (Karahanlı) devrinden kalan tunç aynalar vardır (Esin, 1978: 353). Emel Esin'in bu tespitleri oldukça değerlidir.

Buradaki insan-arslan karışımı varlığın Arslan Çocuk Hikâyesi'ni ve Dede Korkut'taki Basat'ı akla getirdiğini ekleyelim. Eski Türk coğrafyasında ortaya çıkarılan veya gelecekte ortaya çıkarılacak olan birçok arkeolojik buluntunun, başta Dede Korkut olmak üzere Türk destanları ve mitolojisiyle ilişkili olabileceği; destan araştırmalarının sadece eldeki destan

metni ile sınırlı olmadığı; aynı zamanda tarih, arkeoloji, dil, edebiyat, kültür, sanat, coğrafya, kimya vb. birçok bilim dalı ile yakından ilişkili olduğu bilinmelidir. Araştırmacılar bu hususları göz önünde bulundurarak, kendisini birçok alanda yetiştirmeli, birçok bilim dalı ile yakından ilgili olmalıdır. Bugün henüz Dede Korkut, Türk destanları ve mitolojisi ile ilişkisi ortaya konulmamış pek çok arkeolojik buluntu olsa gerektir.

Kamal Abdulla'nın yazdığına göre, Basat'ın üzerinde Oğuz toplumunun geçtiği değişik gelişme aşamalarını izlemek mümkündür; kadim Oğuzların doğayla karıştıkları zaman, doğanın içinden çıkan, yeni insan ilişkileriyle toplum içi ilişkilerin yarattığı zaman; birinciden ikinciye geçiş, özellikle mitolojik bağlamda estetik olarak Basat tipine yansımıştır (Abdulla, 2015: 259-260). Böylece Basat tipinin Oğuzların/Türklerin binlerce yıllık gelişim sürecinin bir yansıması olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Oğuzların/Türklerin doğa ile içli dışlı yaşadıkları mitolojik dönem, yavaş yavaş medeniyete geçişleri ve medeniyet kurdukları dönem Basat tipine yansımıştır. Nitekim Aybek ed-Devadari (ö: 1336)'nin 1310 yılında tamamladığı, içerisinde *Ulu Han Ata Bitiği*'nin özetini verdiği *Dürerü't-Tican ve Gurerü Tevarihi'z-Zaman* adlı eserindeki Alp Kara Aslan Belceği tipinde de bu geçiş ayrıntılı bir şekilde görülmektedir.

Fuzuli Bayat'ın belirttiğine göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki bir iki olay hariç geriye kalan bütün savaşlar, mecliste oturma, toy, av, düğün sahneleri vb. gerçeklik ve tarihi coğrafi anlam taşımakta olup, Oğuz İli'nde sihir, olağanüstü olaylar ve nesnelere oldukça azdır. Ancak Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Tepegöz'ün sihirli yüzüğü, ağaçta asılı sihirli kılıç, vücuduna ok, kılıç işlememesi, peri kızı vs. istisna oluşturmaktadır (Bayat, 2016: 150-151). Fuzuli Bayat'ın bu görüşleri değerlidir. Bu durum Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un mitolojik köklerini yansıtmaktadır. Dede Korkut'taki birçok boy, tarihi bağları güçlü olan anlatılardır. Özellikle daha geç bir dönemde ortaya çıkmış olan, Bayındır Han ve Salur Kazan etrafında gelişen destanların tarihi bağları güçlüdür. Ancak Dede Korkut'taki tarihi en eski anlatılar olan Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu ile birlikte Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un tarihi bağları zayıf, efsanevi-mitolojik yönleri güçlüdür. Bu durum bu iki anlatının binlerce yıl öncesine uzanan mitolojik köklerinin bir yansımasıdır.

Naciye Yıldız'a göre, Türklerin çok eski zamanlarından kalan olumsuz tek gözlü devler ile ilgili anlatıları Türk destan geleneği içerisinde o kadar kökleşmiştir ki, İslami destanların içinde de kendilerine yer bulmuşlardır (Yıldız, 2010: 42).

Mundy, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, bazı sorunlara, kurgu ve yapısındaki uyumsuzluk, kopukluk ve mantıksızlıklara dikkat çekmiştir. Bu sorunlar şunlardır: 1) Basat'ın çocukluğu anlatılmamış, birdenbire tanınmış kahraman olarak sahneye çıkmıştır. 2) Basat'ın ad

alması diğer anlatılardakine uymamaktadır. 3) Basat yaşça büyük olmasına rağmen, Aruz onu Tepegöz'le birlikte büyütme istemiştir. 4) Basat, Oğuz toplumunun başına gelen felaketlerden habersizdir. 5) Tepegöz'ün öldürülme şekli inandırıcı değildir (Güvenç, 2014: 61-63'ten aktaran İneyet, 2015: 8). Mundy'nin bu tespitleri oldukça önemlidir. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da bazı çelişkiler ve tutarsızlıklar vardır.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'daki bazı uyumsuzlukların nedeni; binlerce yıl öncesinden gelen, kökeni eski Türk kamlarının/şamanlarının kötü ruhlarla mücadelesini anlatan mit, inanış ve efsaneler (Tepegöz), tarihi süreç içerisinde kuşaktan kuşağa aktarımlarda, eski Türklerdeki aslan tarafından büyütülen çocuk hakkındaki efsane (Arslan Çocuk Hikâyesi) ile kaynaşmış, bu kaynaşma da Basat adlı bir kahramana ve Dede Korkut Oğuzlarına uyarlanmış, böylece altyapısında birçok mit, inanış, efsane ve tabakayı bünyesinde barındıran Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ortaya çıkmıştır. Tarihi süreç içerisinde bütün bu unsurların tam olarak kaynaşmaması nedeniyle de hikâyede çeşitli boşluklar ortaya çıkmıştır (Eyüboğlu, 2019: 243). Tarihi süreç içerisinde toplumda yaşanan değişimler destanları da etkilemiş, destanların alt tabakası ile üst tabakası arasında bazı çelişkiler ortaya çıkmış, bu değişimler tiplere de yansımıştır (Eyüboğlu, 2021b: 90).

Bi Xun'a göre, Abdülkadir İnan'ın dikkat çektiği gibi, yer su ilahının temsilcisi dağ olup ona inanma ve tapmalar, genellikle yüce dağ ve mağaralara inanma ve tapma adı altında toplanmıştır. Dolayısıyla, yüce dağ ve mağaralara tapma Şamanlıkta çok önemli bir konu olmuş, yüce dağ ve mağaralar tapınma aracı olarak eski efsanelerde çok güçlü bir Tepegöz şeklinde ifade edilmiştir. Sonraki Kazak halkına göre, Tepegöz insan şeklinde olup, çok uzun boylu ve insanüstü güce sahip, sadece alnında parlayan bir tek gözlü ve işi insanları yemek olarak tasvir edilmiştir. Dede Korkut Kitabı'ndaki Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ise bugün Tepegöz'le ilgili bilinen en mükemmel efsanedir ve eskiye ait Tepegöz destanıdır. Bu tür Tepegöz efsaneleri Çin'deki Altay dil ailesine mensup milletler arasında çok yaygın olup, hatta doğudan Avrasya'yı aşarak Yunan efsanelerine girmiştir. Günümüze kadar gelen Altay dil ailesine mensup milletlerin sözlü anlatı eserlerinde, Tepegöz'e rakip kahramanın adına genellikle *Mergen* sözcüğü eklenir ki, bu sözcük, Altay dil ailesine mensup milletler için ortak bir arkaik kelimedir. Türkçe konuşan halkların efsanelerine göre, eskiden Yurgin adında bir yer ilahı olmuştu, Yurgin'in oğlu olan Mergen ise av ilahıdır. Kahramanın adına eklenen *Mergen* bu kahramanların aslında ilkel balık avcılığı dönemindeki efsane kahramanları olduklarını göstermektedir. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'daki kahraman Basat'ın aslan tarafından

beslenip büyütülmesi ve yarı insan yarı hayvan görünümünde olması da onun ilkel döneme ait bir ilah olduğunu göstermektedir (Xun, 2000: 472-477).

Bi Xun'un belirttiğine göre, Çin'in kuzeydoğusunda yaşayan Evenkiler arasındaki Mergen'in Tepegöz'le olan mücadelesi ve Kazak Türklerindeki Alik Mergen'in Tepegöz'ü yok edişi vb. rivayet ve hikâyeler, Tepegöz'ün ve onunla ilgili hikâyelerin eskiliğini, balık avcılığı döneminin ürünleri olduklarını göstermektedir. Tepegöz ise ilkel insanların dağlara ve kaya mağaralarına tapmalarını anlatmak için kullanılmıştır. Altay dil ailesine mensup milletlerin atalarına göre, yüce dağların tepelerindeki mağaralarında Tepegöz yaşardı, onun için bu milletlerin Tepegöz'le ilgili anlatılarında, Tepegöz anlatılırken hemen hemen hepsinde onun yüce dağların tepelerinde saklandığı veya yüce dağ tepelerindeki kaya mağaralarında gizlendiğinden bahsedilmektedir. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Tepegöz'ün ortaya çıkışının eski dönemdeki yüce dağ ve mağaralara tapmayla doğrudan ilişkili olduğunu göstermekte ve eski dönemde yaygın olan dağa tapınma ve ibadet etme adetini ifade etmektedir ki, yüce dağ ve mağaralara tapma Şamanlığın önemli konusudur (Xun, 2000: 472-477).

Bi Xun'un bu önemli tespitleri Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un ve Tepegöz tipinin tarihi eskiliğini, binlerce yıl öncesine uzanan mitolojik-efsanevi köklerini, Şamanik temellerini yansıtmaktadır. Dede Korkut Oğuznameleri'ni anlatan Korkut, ozanlığının yanında Kam/Şaman'dır. Bunun da etkisiyle anlattığı destanlarda birçok kahramanın Şamanistik yönleri belirgindir. Örneğin; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, olacak gelişmeleri önceden rüyasında gören, bu rüyayı kendisi yorumlayarak önlem alan Karacuk Çoban'ın mistik yönü oldukça güçlüdür. Karacuk Çoban'ın bu mistik yönü, eski Türk kamlarını/şamanlarını anımsatmaktadır (Eyüboğlu, 2021: 152).

Eski Türklerin yaşamında ve inanışlarında dağ kültürünün ne kadar önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir ve bu konuda yapılmış birçok çalışma vardır. Eski Türklerin ünlü Tanrı Dağları ve en yüksek zirvesinin Han Tengri (Han Tanrı) adını taşıması da dağ kültürünün bir yansıması olsa gerektir. Dede Korkut'ta da eski Türklerdeki dağ kültürünü ve önemini yansıtan çok sayıda unsur vardır. Dede Korkut'ta; Aladağlar, Karadağlar, Kazılık Dağı ünlü dağlardır. Tepegöz tipinin Altay halkları arasındaki yaygınlığı ve ilkel insanların dağa, mağaralarına ve kayalarına tapmalarıyla, balık avcılığı dönemiyle ilgili oluşu da Tepegöz tipinin ve Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un binlerce yıllık eskiye giden mitolojik-Şamanistik köklerinin bir yansımasıdır. Binlerce yıl öncesinden gelen mitolojik-Şamanistik inanışlar, tarihi süreç içerisinde, tarihi olaylardan da etkilenecek şekilde şekillenmiş, destanlaşma sürecine girmiş ve mevcut görünümüne evrilererek Dede Korkut Kitabı'na yansımıştır.

Moğolistan'ın önemli bir kesimi tarihin eski devirlerinde sularla kaplıydı. M.Ö. 100 binlere kadar tarihlenen Hovd bölgesinde çeşitli boyalarla yapılmış mağara resimlerinde ördekler ve bazı su hayvanlarının tasvirleri görülebilmektedir. Bir zamanlar Moğolistan'ın orta güneyinde, yani en azından Gobi Çölü tarafında M.Ö. 100 binler civarında denizle veya suyla ilgili kaynaklar vardır (Taşağıl, 2017: 86). Çin kaynaklarında *Hanhay* yani *kuru deniz* diye bir tabir vardır. Bu tabir genelde Gobi Çölü için kullanılmıştır (Taşağıl, 2017: 33). Prehistorik yani tarih öncesi çalışmalar açısından Moğolistan çok önemli tarihi kaynaklara ev sahipliği yapmaktadır. Tarih öncesi devirlerde ırmakların, göllerin hatta bir iç denizin var olduğu ama bunların daha sonra değişerek Gobi Çölü'ne dönüştüğü görülmektedir. Özellikle buranın batısındaki Bombogor'dan batıya giderken Gobi Çölü'nün bittiği yerde bulunan Gurvan Mandal bölgesinde bu durum farkedilmektedir. Burası Gobi Çölü'nün bitip Hangay Dağları sırtlarının başladığı noktadır. Burada özellikle ırmak yataklarında kumlar akmaktadır, daha doğrusu bir zamanlar ırmak olarak akan su yatakları daha sonra kum haline dönüşmüş ve çölümsü bir durum oluşmuştur. Bu durum çok ilginçtir. Hatta kimi zaman buralarda, örneğin 2012 yılında, küçük bir dere gibi suyun aktığı da görülebilmektedir. Bölgede özellikle dağlarda karşılaşılan deniz kabukluları ve diğer kalıntılar, yani denizle ilgili malzemeler bölgenin eskiden sularla kaplı bir alan olup sonradan iklim değişimleri veya değişik jeolojik hareketlenmeler sonunda şekil değiştirerek bugünkü hale geldiğini göstermektedir (Taşağıl, 2017: 77).

Avrasya'da paleoklimatolojik kronoloji araştırmalarına göre M.Ö. 10.000 yılı dolaylarında *Buzul Çağı* (Pleistosen) sona ermiş, *Holosen* diye bilinen ılıman iklim dönemi başlamıştır (ICS 2015'ten aktaran Maksudov, 2018: 88). *Holosen* döneminin başlamasıyla Avrasya'nın kuzey bölgelerini kaplayan buzullar eriyerek kutuplara doğru çekilmiştir (Mayewski, 2004'ten aktaran Maksudov, 2018: 88-89). Orta Asya'nın Sırderya (Seyhun) ve Amuderya (Ceyhun) nehirleri arasındaki bölgede gerçekleştirilen paleoklimatolojik araştırmalar M.Ö. 8000 yılı dolaylarında buradaki tundra tipindeki soğuk ve kurak iklimin yerini ılıman ve yağışlı bir iklime bıraktığı anlaşılmıştır. Paleoklimatolojide *Levlekan plüvyali* diye adlandırılan bu ılıman ve yağışlı dönem M.Ö. 3000 yılı dolaylarına kadar devam etmiştir (Trofimov, 2003'ten aktaran Maksudov, 2018: 89). Böylece M.Ö. 8000'lerden başlayarak Orta Asya'da havanın ısınması ve yağışların artması sonucunda düzlük bölgelerde birçok tatlı sulu çay ve göl, otlak-mera ve bataklık, dağ yamaçları ve nehir kenarlarında da ormanlar oluşmuştur (Vinogradov, 1975'ten aktaran Maksudov, 2018: 89). M.Ö. 8000-M.Ö. 3000 yılları arasında

yaklaşık beş bin yıl boyunca devam eden bu ılıman ve yağışlı dönemden (Levlekan plüvyal) sonra *Töbelek kuraklığı* olarak bilinen yeni bir dönem başlamıştır. M.Ö. 3000'lerde başlayan *Töbelek kuraklığı* döneminde Orta Asya'da hızlı bir şekilde çölleşme görülmüştür. Bunun sonucunda çay ve göller kurumuş, otlak-meralar, bataklıklar ve ormanlık alanlar hızlıca azalmış, onların yerinde ise kumluklar oluşmuştur (Murzayev, 1958'den aktaran Maksudov, 2018: 89). Böylece paleoklimatoloji araştırmaları M.Ö. 8000'lerden bu yana Orta Asya'da tarımla ve hayvancılıkla uğraşmak için elverişli, doğal ve ekolojik koşulların oluştuğunu göstermektedir (Maksudov, 2018: 89).

M.Ö. 12000-M. Ö. 10000'li yıllar civarında dünyadaki son büyük buz devri bittiğinde, Avrupa ve Asya kıtalarının kuzey kesimlerini kaplayan ve Asya'nın yüksek kesimlerinde de görülen birçok büyük buzul erimeye başlamış, böylece geride sulak alanlar, göller ve ırmaklar oluşmuştu. İklimin ısınmasına paralel bir şekilde bu sulak alanların çoğu zamanla ortadan kalkarak irili ufaklı göl, ırmak veya çöl, bozkır haline gelmiştir. Orta Asya'da, özellikle Baykal Gölü çevresinde yapılan arkeolojik araştırmalarda çok sayıda, olta ucu, mızrak vb. bulunmuştur ki, eski devirlerde bu bölgedeki avcı-toplayıcı kavimler arasında balıkçılığın yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Tepegöz'le ilgili anlatılarda geçen bu unsurlar, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un köklerinin çok eski devirlere uzandığını göstermektedir (Eyüboğlu, 2019: 467-468).

Hasan Savaş'ın yazdığına göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Tepegöz, mitik bir tiptir. Hikâyenin başından itibaren olaylar gerçeküstü bir anlatımla verilirken, Tepegöz'le birlikte olaylar daha da mitolojik düzleme uygun bir hal almıştır. Saru Çoban'ın bir su perisi ile cinsel ilişkiye girmesi sonucunda doğan Tepegöz, esasen cinsel bir yasağın çiğnenmesi üzerine Oğuz toplumunun başına bela olmuştur. Mit, kendi sınırlarını korumak için Oğuz kavmine insan yiyen bu tek gözlü yaratığı göndermiş ve koyduğu sınırların çiğnenmesi durumunda neredeyse yok olmaya kadar gideceklerini hikâyenin altyapısında vermeye çalışmıştır. Tepegöz'ün insan eti istemesi ilginçtir. İkel toplumlarda veya bazı ruhsal bozukluklarda görülen bu yamyamlık durumunun, hikâyedeki geçmiş bir geleneğin izleri olduğu söylenebilir. Fakat, mitin kendisini modern bir düzleme oturtma çabasına karşılık bu eski gelenek, Tepegöz'ün ölümü ile hikâyenin büyüme mekânında, mağarada yasaklanmıştır. Bir su kenarında doğmuş olan Tepegöz, ilkel bir ana rahmi olan mağarada yok olmuştur. Bu epizot, Tepegöz'ün yaratılan mitik bir kaosun içerisine sürüklendiğini göstermektedir. Kaotik bir düzenin temsili olan Tepegöz, kendi karmaşası içerisinde yok olmuş, yani insanüstü bir varlık olarak, olağan kozmogoni ve eskatoloji anlatımlarının tam tersi bir mekânda doğup ölmüştür. Tüm bunlara

rağmen, Tepegöz'ü Oğuz toplumundan ayrı tutmak, mülkiyetinin Oğuz kavmine yabancı olduğunu ileri sürmek, duygusal bir yaklaşım olur. Tepegöz, anlatmalarda Oğuz kavminin asli bir üyesi olup, bilimsel açıdan da Türklerin mitolojik bir yaratımı olduğu söylenebilir (Savaş, 2018: 359).

Hasan Savaş'ın belirttiğine göre, Oğuz kavminin cinsel bir yasağı çiğnemesi üzerine ortaya çıkan Tepegöz, mitin cezalandırma mekanizması olarak ortaya çıkmıştır. Tepegöz ile karşılaşan Oğuz kavmi, yok olmamak için, herhangi bir tanrı ya da ruha kurban sunar gibi her gün iki insan ile beş yüz koyun sunmaktadır ki, bu sunumlar bir kurban ritüeli niteliğindedir. Çünkü Oğuzlar, kendilerini yok etmek için karşılarına çıkan Tepegöz felaketinden kurtulmak için bu türlü kurban uygulamalarına başvurmuşlardır. Günümüzde de Anadolu'da, kazadan, beladan kurtulmak için kurban sunumu geleneği görülmektedir. Bu prensibin genel kurban ritüelinin en temel öğeleri arasında olduğu söylenebilir. Herhangi bir yaratım özelliği olmasa da Tepegöz insanüstü, tanrısal özelliklere sahip bir tiptir. Bu nedenle herhangi bir cezadan kaçınmak için kurban verilmesi dini bir zorunluluğu da beraberinde getirmektedir. Kurbanın içeriğine bakılınca, korku, kirlenmişlik, istek, arzu gibi olgular fark edilebilir. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğu Boy'daki insan kurbanları yeniden yaratılış ya da kaosun ortadan kaldırılması için verilen birer bağış niteliğindedir olup, Tepegöz'e sunulan iki insan ve beş yüz koyun, Oğuz kavminin korku ve suç işleme ediminin sonucu olarak verilmektedir. Bu hikâyede görülen bu insan kurbanları Türklerin hikâyevi anlatmalarının bir sonucu olarak görölse de tarih içerisinde var olmuş bir gelenek bu anlatılara yansımıştır. Tarihöncesi dönemlerden kalan bir geleneğin yansımaları olarak Tepegöz'e sunulan bu insan kurbanları, Türk kültürünün şahsi malzemeleri olup, Tepegöz'ün milli olması, bu anlatmada görölmesi, insan kurbanı fenomeninin varlığını göstermektedir. Fakat Tepegöz'ün ölümüyle birlikte insan kurbanı da son bulmuştur. Bu durum dini anlatılarda görülen İbrahim peygamberin oğlunu Tanrı'ya kurban etmesinde de görülmektedir ki, en değerli varlığı olan oğlunu kurban ederken gökten inen bir koç ile insan kurban edimi sonlanmıştı. İki anlatmada da kapalı bir yeniden doğuş ve canlılık fikri vardır. Sami toplumlarında gökten inen koçla yasak edilen insan kurbanı, Oğuz toplumunda Basat'ın Tepegöz'ü öldürmesi epizodu ile son bulmuştur. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğu Boy'da, Tepegöz, Oğuz toplumuna bir ceza iken, gelecek kuşaklara bir görenek olmuştur. Esasen Tepegöz, Oğuz toplumunun çiğnediği yasak üzerine diyet olarak kurban isteyen mitin karanlık bir görüngüsü olup, değişen şartlar ile toplumu medeni sınırlara çekmeye çalışan mit, hem insan kurbanını toplumsal bir yasak haline dönüştürmüştür hem de yasak ilişkinin sonuçlarını Oğuz kavmine

göstermiştir. Bazı ilkel topluluklar açısından dini bir zorunluluk olarak uygulanmış insan kurbanı ritüeli, zamanla değişen şartlar ve medenileşme yolunda atılan adımlar sonucunda yasaklanmıştır. Bu yasaklama, Sami toplulukları için İbrahim peygamberin oğlunu kurban vermesi ile ilgili anlatma aracılığıyla, Türkler için ise Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü anlatma aracılığıyla gerçekleşmiştir (Savaş, 2018: 359-361). Hasan Savaş'ın bu tespitleri oldukça değerli olup Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un ve Tepegöz tipinin tarihin derinliklerinden gelmesinin bir yansımasıdır.

Dede Korkut'ta bununla ilgili benzer başka örnekler de vardır. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'daki bir örnek bu dönemlerin silik izlerini taşıyor olabilir. Bir insanın özellikle de çok sevdiği başka bir insan için kendisinin kurban olacağını söylemesi belki de bu eski devirlerin bir kalıntısıdır. Hatta Türk tarihinde, özellikle Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda ve Kazakistan'daki Korkut efsanelerinde de görülen “*can yerine can*” motifi de eski devirlerdeki bu durumun bir yansıması olabilir. Tepegöz gibi kötü ruhları yatıştırmak için onlara insan veya hayvan olarak kurban sunumu tarihte birçok toplumlarda görülmüştür. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, üzerlerine düşman gelirken, Uruz, babası Kazan'a şöyle demiştir: “*A beg baba, eşidürem, / Amma Arafatda erkek kuzı kurban için, / Baba ogul kazanur ad için, / Ogulda kılıç kuşanur baba gayretiçün, / Menüm de başum kurban olsun senüniçün*” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 100-101).

Tarihi kaynaklarda, birçok antik toplumlar gibi eski Türklerde de tanrıya/tanrılara, çeşitli ilahi varlıklara insan ve hayvan kurban edildiğine dair bilgiler vardır. Kaynaklarda hayvan kurbanına dair örnekler çoktur. Burada Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da olduğu gibi eski Türklerdeki insan kurbanına yönelik bazı örnekler vereceğiz:

Lev Nikolayeviç Gumilev'e göre, yapılan arkeolojik araştırmalara göre, bronz çağında, bütün Güney Sibirya'da, ölen kadınların veya odalıkların, kocanın mezarına gömülmesi şeklinde bir adet olduğunu ortaya koymuştur. Mezarlarda kurban edilen erkeklerin cesetlerine de rastlanmıştır (Gumilev, 2002: 49). İskitlerdeki hayvan ve insan kurbanına yeri geldiğinde değineceğiz. Lev Nikolayeviç Gumilev'in araştırmalarına göre, Hunlar (Hsiungnu/Xiongnu), ahirete inanıyorlar ve öbür dünyayı, bu dünya hayatının bir devamı olarak görüyorlardı; bu yüzden de ölen kişi, öbür dünyada üşümesin diye, çift tabut içine konularak defnediliyor, simli kumaşlara ve süslü kürklere sarılıyor, öbür dünyada kendisine hizmet etsin diye, dostlarından ve odalıklarından birkaç yüzü kurban ediliyordu. Fakat bu adet, sadece yabgu ve üst düzey beyler için uygulanıyordu, her ölü için insan kurban edilmezdi (Gumilev, 2002: 115). Savaşçı kurban edilmesi konusunda ise cesur savaş esirleri seçilir ve ruhların kurbanı büyücünün

elinden istediklerine inanılırdı (Biçurin, 1950/I'den aktaran Gumilev, 2002: 115). İnsan kurban edilmesinin Sibiryaya Hun dini akımlarıyla bağlantıları vardı. Bu dini inanç sistemi, tek tanrılı değildi ve sınırlı bir alanda yaşayan kötü ruhlu iblislere de belli oranda saygı gösterilirdi (Gumilev, 2002: 114-115). Kıtanlar'da uygulanan bir adete göre, düşman bir ülkeye savaşa gidilirken, kendi günahkâr atalarının ruhu için *kefarete kurbanı* getirilir ve bin okla oklanırdı. Savaş bittikten sonra ise düşmanlardan biri *şükran kurbanı* olarak getirilir ve ruhu kurban edilirdi (Gumilev, 2002: 49). Aynı adet M.Ö. 2. yüzyılda Hunlar'da da vardı (Biçurin, 1950/II'den aktaran Gumilev, 2002: 115). Çin kaynaklarından Han-şu kaydına göre, Hsiung-nular'da (Hunlar/Xiongnu), tutsak askerleri kurban etme geleneği bulunuyordu. M.Ö. 1. yüzyılda Hunlar'ın yanlarında bir yıldan fazladır yaşayan Çinli General Le Kwang-le, kurban geleneklerini öne süren Hunlu bir falcının (din adamı) etkisi ile tutuklanmış ve parçalanarak kurban olarak sunulmuştu. Fakat daha sonradan bu yüzden topraklarına ve insanlarına felaketler geldiğini düşünen Hun hükümdarı Şen-yu, general için bir tapınak yaptırmıştı (Gordon, 1966: 93, fr.10'dan aktaran Çeşmeli, 2016: 25).

İbn Fadlan, 921 yılı yazında Bağdat'tan yola çıkmış, 922 yılı ilkbaharında Üst-Yurt'taki Oğuzları ziyaret etmiş, Peçeneklere, Başgırtlara uğramış, 922 yılında yaza doğru İtil Bulgarlarını ziyaret etmişti. İbn Fadlan, İtil Bulgarları hakkında şöyle demiştir: "*Cevval, bilgili bir insan görürlerse, "Bu kişinin rabbimize hizmet etmesi gerekir" derler. Onu alırlar, boynuna bir ip geçirirler, bir ağaca asarlar. İp kopup parçalanıncaya kadar orada kalır*" (Şeşen, 2010: 31; Koestler, 2010: 36).

Hatta İbn Fadlan buna bir örnek de vermiştir. İtil Bulgarları hükümdarının tercümanının İbn Fadlan'a anlattığına göre, Sindli (İndüs vadisinden) Bulgar ülkesine gelip bir süre hükümdarın hizmetinde bulunan cevval, zeki bir kişi, bir ormanda yüksek bir ağacın başına bağlanıp öylece bırakılmıştır (Şeşen, 2010: 31). Zeki Velidi Togan, bununla ilgili olarak bir Tatar atasözünü hatırlatmıştır: "*Fazla şey bilersen seni asarlar, pek alçak gönüllüysen üstüne basarlar*" (Togan, 1939: 50'den aktaran Koestler, 2010: 36). Zeki Velidi Togan'a göre, İbn Fadlan'ın amacı, iki zeki insanın nasıl öldürüldüklerini anlatmak değil, bir putperest geleneği hakkında bilgi vermektir; insanı kurban etme geleneği. Bu olayda insanlar arasında en üstün olanlar seçilip tanrıya kurban edilmektedir. Herhalde bu kurban edilme işlemi, sıradan yurttaşlar tarafından değil, Bulgarların tabipleri/doktorları, yani Şamanları, din adamları gerek o toplumda gerek başka toplumlarda ölüm kalım sorunlarını denetleyen sınıf tarafından uygulanmaktadır. İbn Rusta'nın anlattıklarına göre, Rus toplumunda da tabipler istedikleri

insanın boynuna ilmik geçirip, Tanrının gazabını yumuşatmak için anıt ağaca asabilme hakkına sahiptiler ki, işlemleri bitirince “*Bu Tanrıya sunulmuş bir kurbandır*” diyorlardı (Togan, 1939: 50'den aktaran Koestler, 2010: 37). Arthur Koestler'e göre, bu insan kurban etme geleneği Hazarlar'da da uygulanmıştır. Krallık dönemleri sonunda kralların da törenle öldürülmesi, bu geleneğin bir parçası olsa gerektir (Koestler, 2010: 37).

Eski Türklerde, İtil Bulgarlarında görülen, kurban edilen kişinin bir ağaca asılması, Kamlık/Şamanizm'deki ağaç kültüyle ve kanın kutsallığıyla, kişinin kanının akıtılmadan öldürülmesi inancıyla ilgili olmalıdır. Zekâ ve zekilik kişiden kişiye değişebilecek subjektif bir kavramdır. Bu uygulamanın ayrıntıları, işin arka planı yeterince bilinmemektedir. Ancak anlaşılıyor ki, tarihte birçok kez örneği görüldüğü gibi, eski Türklerde, nüfuzlu belli kişiler, din adamları Kamlar/Şamanlar ile işbirliğine girerek, kendilerine muhalefet eden ve çıkarları/rantları örtüşmeyen bazı kişileri, dini kavramları ve kutsalları kullanarak ve sömürerek, Tanrı'ya/Tanrı'lara kurban adı altında ortadan kaldırıyorlardı. İbn Fadlan'ın bir süre hükümdarın hizmetinde bulunan Sindli bir kişinin, bir anlamda idam cezası gibi, asılarak ortadan kaldırılması ve bunun dini bir kılıfla örtülmesi ayrıntılarda birçok politik oyunlar olduğunu yansıtmaktadır.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu ile birlikte Dede Korkut Kitabı'ndaki en eski hikâyeler olarak Türklüğün en eski devirlerine ait olup, en eski devirler/M.Ö. 30.-20. yy. - M.Ö. 6.-M.Ö. 5. yy. arasındaki geniş bir dönem içerisinde ortaya çıkmıştır. Basat'ın aslanlar tarafından büyütülmesi, Dede Korkut tarafından ona insan olduğunun hatırlatılması, insanın doğa ile içli dışlı olan eski yaşamını, medenileşmesini ve doğadan kopuşunun ilk zamanlarını yansıtırken; Tepegöz'ün mağarada yaşaması ise henüz konar-göçerliğin yeni yeni ortaya çıkmaya başladığı, eski mağara ve küçük köyler devirlerini yansıtmaktadır. Hikâyede, göçler sırasında çeşitli hataların yapılması, örneğin, çobanın peri kızına saldırması, göç sırasında çocuğun düşürülmesi, yine bir göç sırasında Tepegöz'ün bulunması vb. olaylar, henüz mağara ve küçük köyler döneminden konar-göçerliğe atılan yeni adımların, bu alanda fazla bir tecrübesi olmayan, yeni yaşam biçimine uyum sağlamaya çalışan insanların yaşadığı tecrübelerin bir yansımasıdır. Tarihin az bilinen bu erken dönemlerinde henüz bildiğimiz anlamda gelişmiş bir devlet kavramı olmayıp, devletin en ilkel şekilleri, dağınık ve yeni oluşmaya başlayan ilkel kabileler görülüyor; mağara ve küçük köylerden konar-göçerliğe geçiş süreçleri yaşanıyor. Türklerin ve atalarının geçirdiği bütün bu gelişimler, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'a yansımıştır (Eyüboğlu, 2019: 246).

Dede Korkut Destanları'nı anlatanlar ozanlardır. Ozanlar ise tarihin derinliklerinde kutsal bilinen kopuzları ile Kamlar/Şamanlar ile yakın ilişkili olmuşlardır. Destanları anlatan Korkut, ozanlığının yanında aynı zamanda Kam/Şaman'dır. Bunların da etkisiyle Dede Korkut'taki birçok kahramanın Şamanistik yönleri belirgindir. Sadece Deli Dumrul değil, Dede Korkut'ta başka kahramanların da bu yönleri dikkat çekicidir (Eyüboğlu, 2022: 74). Örneğin; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, olacak gelişmeleri önceden rüyasında gören, bu rüyayı kendisi yorumlayarak önlem alan Karacuk Çoban'ın mistik yönü oldukça güçlü olup, Karacuk Çoban'ın bu mistik yönü, eski Türk kamlarını/şamanlarını anımsatmaktadır (Eyüboğlu, 2021: 152).

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Basat, Tepegöz ile savaşmak için yola çıkmış, Tepegöz'ün bulunduğu Salahana Kayası'na gelmiştir. Basat ile Tepegöz arasında bir dizi mücadele gerçekleşmiştir. En sonunda Tepegöz, yeni bir hileye başvurmuştur, mağarada kınlı ve kınızsız iki kılıç olduğunu, kınızsız kılıcın kendi başını keseceğini söylemiştir. Basat, bunu da hallederek kınızsız kılıcı almıştır. Bunun üzerine Tepegöz, Basat'a şimdi kardeş olduklarını ve kendisine kıymamasını söylemiş, ancak Basat, Tepegöz'ün verdiği zararları ve öldürdüğü insanları hatırlatmış, erkek deve gibi Tepegöz'ü dizinin üzerine çöktürmüş, Tepegöz'ün kendi kılıcı ile boynunu vurmıştır:

“Depegöz eydür: “Sana ölüm yogımış. Şol magarayı gördünmi?” Basat eydür: “Gördüm.” Eydür: “Anda iki kılıc var, biri kınlu biri kınısuz. Ol kınısuz keser menüm başımı. Var getir menüm başımı kes” dedi. Basat magara kapusına vardı. Gördi bir kınısuz kılıc, turmaz ener çıkar. Basat eydür: “Men muna bı-tekellüf yapışmayayım” deyüb gendü kılıcın cıhardı, tutdı. İki pare böldi. Vardı bir agac getürdi, kılıca tutdı, anı dahı iki pare eyledi. Pes yayını eline aldı, ohıla ol kılıc asılan zenciri urdı. Kılıc yere düşdi, gömildi. Gendü kılıcın kınına sokdı. Balçağından ol kılıcı berk tutdı. Geldi, eydür: “Mere Depegöz, neçesin?” dedi. Depegöz eydür: “Mere oğlan, dahı ölmedünmi?” Basat eydür: “Tangrum kurtardı.” Depegöz eydür: “Sana ölüm yogımış” dedi. Çağırub Depegöz soylamış, görelüm ne soylamış, eydür: ... dedi. Basat kakıyub yerinden turı geldi. Bugra gibi Depegözi dizi üzerine çökerdi. Depegözün gendü kılıcıyla boynını urdı, dildi” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 152-155).

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Basat ile Tepegöz arasındaki bu mücadele, İskitler'deki savaş tanrısı Ares'e sunulan kurban törenleriyle ve anlatıdaki kınlı kılıç da Ares'in kutsal kılıcıyla benzeşmektedir:

Herodot (M.Ö. 490-M.Ö. 425'e doğru)'a göre, İskitler, en çok saygı duydukları tanrılarından olan savaş tanrısı Ares için özel ritüeller düzenliyorlardı. Yunanlılar gibi kullandıkları kısa kılıç yani akinakes, savaş tanrısına adanmıştı ve onu temsil ediyordu. İskitler, Ares için her yıl çok sayıda hayvan ve insan (savaş esirleri) kurban edilmekteydi. Herodot, İskitler'in Ares için yaptıkları kurban törenini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. İskitler'in yaşadığı bölgelerde, Ares için tapınak-sunakları bulunuyordu. Bu tapınak-sunak, ağaç dallarından oluşturulmuş bir yığından meydana geliyordu. Dörtgen planlı bu yığın üç stad (yaklaşık 185 m.) eninde ve genişliğinde olup boyu üç staddan daha azdı. Yığının üzeri düzdü ve üç yanı dikti. Fakat bir yanı yukarı çıkmak için kullanılıyordu. Bu yığın hava koşullarından dolayı zarar gördüğü için her yıl yüz elli araba dal getirilerek yenileniyordu. Tapınağın üzerinde Ares'i temsil eden eski demirden bir kılıç (Yunancası: akinakes) bulunuyordu. Muhtemelen savaşlarda onların yanında olması için büyük kurban törenleri düzenliyorlardı. İskitler, Ares için her yıl kurban töreni düzenliyor ve bu törende hayvan ve insan kurban ediliyordu. Bu kılıç için, diğer ilahlara sunulandan çok daha fazla hayvan kurban verirdi. Koyun, keçi ve at kurban ederlerdi. Bu hayvan kurban töreninin dışında insanlar da kurban edilirdi. Canlı olarak yakaladıkları düşman esirlerinden yüz tanesinden bir erkeği kurban ederlerdi. İnsan kurban töreni hayvan kurban törenlerinden biraz farklıydı. Kurbanların başına önce şarap serpilir, sonra boğazları bir kap üzerinde kesilirdi. İçi kanla dolu kap, tapınak-sunağa götürülür ve Ares'in temsil eden kılıcın üzerine dökülürdü. Bu arada kurban edilenlerin sağ kolları kesilerek havaya atılırdı. Kollar vücuttan ayrı düştüğü yerde kalırdı (Çeşmeli, 2016: 24).

İskitler bu törenleri her yıl yeniledikleri ağaç dallarından inşa edilen tapınakta düzenlemekle birlikte, büyük olasılıkla onların daha eski ataları bu törenleri mağaralarda düzenliyorlardı. İskitler'in törenleri düzenledikleri bu tapınak, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da Tepegöz'ün *Salahana Kayası*'ndaki barınağını anımsatmaktadır. İskitler'in savaş tanrısı *Ares*'in adı, *Basat*'ın babası *Aruz* ile ilgili olabilir ki, aralarındaki benzerlik dikkat çekicidir. Belki de Dede Korkut'taki en büyük savaşçı olan *Basat*, bu nedenle suni yollarla *Aruz*'a bağlanarak onun oğlu olarak gösterilmiştir. Yani *Basat*, savaş tanrısı *Aruz*'un oğludur. *Basat*'ın yarı tanrısal-yarı insani soyu, nitelikleri ve görünümü de bununla ilgili olabilir. İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, Kazan'a isyan eden *Aruz*'un İç Oğuz-Dış Oğuz arasındaki savaşı başlatması da en alt tabakada *Aruz* ile İskit savaş tanrısı *Ares* arasındaki ilişkinin bir yansıması olabilir. Bu destanda neden *Aruz* savaşı başlatmış ve bunda çok ısrar etmiştir? Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, her gün Tepegöz'e gönderilen iki adam ve beş yüz koyun da İskitler'in her yıl savaş tanrısı *Ares*'e sundukları hayvan (koyun, keçi, at) ve insan

kurbanlarını çağrıştırmaktadır. İskitler'in tapınağındaki, tapınağın üzerinde bulunan, savaş tanrısı *Ares*'i temsil eden ve sonradan üzerine başı kesilen kurban kanlarının döküldüğü kılıç, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da Tepegöz'ün mağarada olduğunu söylediği zincire asılı kınlı kılıç ile ilgili olsa gerektir. Basat, zincire asılı kınlı kılıç'ı alarak bu kılıç ile *Tepegöz*'ün başını kesmiştir. Bunun sonucunda *Tepegöz*'ün kanı savaş tanrısı *Ares*'in kutsal kılıcına dökülmüştür. Böylece Basat *Tepegöz*'ü Öldürdüğü Boy'da, Basat ile *Tepegöz* arasındaki mücadelelerin, İskitler'deki savaş tanrısı *Ares*'e sunulan kurban törenleri ile büyük oranda benzeştiği anlaşılmaktadır. Bu durum Basat *Tepegöz*'ü Öldürdüğü Boy'un tarihi-destani-efsanevi-mitolojik köklerinin tarihin derinliklerinde olduğunu göstermektedir.

Herodot'un eserine *Ares* olarak yansıyan adın İskitçe/Eski Türkçe aslı *Arus* veya *Aruz* olabilir. Hem Türkçenin tarihi süreçte geçirdiği değişimleri hem Grekçe-İskitçe/Eski Türkçe arasında olabilecek etkileşimleri hem de eserin sonraki dönemlerde dilden dile çevirilerindeki değişiklikleri düşündüğümüzde bu olasıdır. *Ares/Arus/Aruz* kültü ile ilgili olarak iki olasılık söz konusudur; bu kült ya Türk kökenlidir ya da Türklere başka milletlerden geçmiştir. Şimdi bu iki olasılığı kısaca değerlendireceğiz.

Ares/Arus/Aruz kültürünün Türk kökenli olma olasılığı: Eski Türklerin savaşçılığını düşündüğümüzde *Ares/Arus/Aruz* kültürünün Orta Asya/Avrasya Türk kökenli olduğu, Kimmerler, İskitler/Sakalar gibi Türk boyları tarafından Greklere geçtiği düşünülebilir. Nitekim Kimmerler ve İskitler, Herodot'un eserini yazdığı tarihten daha önce, birkaç yüzyıl önce de var olan topluluklardı. Kimmerler ve İskitler bu kültü Orta Asya/Avrasya coğrafyasından Greklere de aktarmış olabilirler. Hatta Grek-Mezopotamya etkileşimleri de dikkate alındığında, bu kült, Orta Asya/Avrasya coğrafyasından Mezopotamya'ya göç eden ve Türklerle ilişki olabilecek *Sümer*, *Kut*, *Kas* gibi kavimler aracılığıyla Mezopotamya'ya ve oradan Greklere geçmiş de olabilir. Mezopotamya ile Anadolu ve Grekler arasında birçok karşılıklı etkileşimler olmuştur, yazılı kaynaklar ve eski mitolojiler bunun örnekleriyle doludur. Özellikle Dede Korkut'taki Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu bunun izlerini taşımaktadır. Bu bakımdan bu inanış eski Türklerde ortaya çıkmış olabilir ve *Ares/Arus/Aruz* adının aslı Eski Türkçe olabilir.

Ares/Arus/Aruz kültürünün başka millet kökenli olma olasılığı: Belirtmemiz gereken bir diğer husus da, konu dil, kültür ve inanışlar olunca, eski Türklerin kolaylıkla başka milletlerin, dillerin, kültürlerin, inanışların etki alanına girmeleridir ki, bu Türklerin zayıf bir yanını oluşturmaktadır; Orta Asya/Avrasya coğrafyasından Mezopotamya'ya göç eden ve Türklerle

ilişkili olabilecek Sümer, Kut, Kas gibi birçok topluluk bir süre sonra bölgenin kültürünün etkisi altına girmişlerdir; Çin'in kuzeyinde hakimiyet kuran Chou'lar bir süre sonra Çinlileşmiştir; İskitler'in Greklerle birçok kültürel etkileşimleri olmuş, hatta kimileri Grek kültürünü benimsemişlerdir; Çin'in kuzeyinde ortaya çıkan Hunlar (Hsiung-nu), ejder kültü vb. birçok Çin kökenli unsuru benimsemişlerdir; Çin'de yaşayan Türk beyleri ile ilgili Çince yazıtlar da çoktur; Çin'de hakimiyet kuran Tabgaçların birkaç kuşak içerisinde Türklüğü bile yasaklayacak kadar nasıl Çinlileştiği tarihi kaynaklardan takip edilebilmektedir; tarih boyunca Hindistan'a giden Türk kavimlerinin burada nasıl Hintlileştikleri bilinmektedir; Akhunlar bir Türk halkı olsa da, bir süre sonra Budizm ve Fars-Hint kültürünün etkisi altına girmişlerdir; eski Türklerden kalan kimi yazıtlar (ör: Soğdca ve Sanskritçe yazılmış olan Bugut Yazıtı) başka dillerde yazılmış olduğu gibi, kimi yazıtların (ör: Kül Tigin Yazıtı'nın Çince kısmı) da bazı kısımları başka dillerde yazılmıştır; Gök-Türkler üzerindeki Budizm etkisi (ör: birçok Budizm kitabının Türkçe'ye çevrilmesi), Uygurların Maniheizm ile olan ilgisi (ör: Uygurların Maniheizm'i kabul etmesi) tarihi kaynaklardan iyice bilinmektedir; Uygurlar, Soğd yazısı kullanmışlardır; Museviliği kabul eden Hazarların birçok hükümdarının adları (ör: İshak, Yusuf vb.) da Musevi adlarıydı; Müslümanlığı kabul eden Selçuklu hükümdarlarının birçoğunun adlarında (ör: Alaeddin Keykubad, İzzeddin Keykavus vb.) bile Farsça-Arapça etkisi görülürken, Osmanlı hükümdarlarının birçoğunun da adlarında (Ör: Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Kanuni Sultan Süleyman, I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman, İbrahim, II. Süleyman, I. Mahmud vb.) bile Farsça-Arapça etkisi görülmektedir; 15.-16. yüzyıllar ve sonrasında yoğun bir Arapça-Farsça etkisi görülen *Divan Edebiyatı*'nı bugün sıradan bir Türk vatandaşı okusa anlamaz ve başka bir dil sanar. Osmanlı'nın bu dönemlerinde aydınların önemli bir kısmı halktan o kadar kopuk bir hale gelmişlerdi ki, dillerini artık halk, bir Anadolu köylüsü anlamıyordu. Bu yüzden bugün de halk, dilleri büyük oranda saf bir halk Türkçesi olan Dede Korkut'u, Yunus Emre'yi vb. bilir ancak diğerlerinin birçoğunu bilmez; hatta bu yabancı adların bazıları saf bir halk Türkçesinin ürünü olan Dede Korkut'a (ör: Alp Rüstem, Şir Şemseddin) bile sızmıştır; Dede Korkut Kitabı'nın orijinal *Dresden* nüshasının adı *Kitab-ı Dedem Korkud 'ala Lisan-ı Taiife-i Oğuzan*'dır ki, bu adlandırma şekli ve *Dede Korkud* ve *Oğuz* sözcüklerini çıkardığımız zaman kalan kısım Türkçe değildir, hatta eski Türkçe olan *Korkut* (Kor-Kut) adı bile *Korkud* olarak yazılmıştır; Sami halklardan, Araplardan, Farslardan Türklere birçok inanış (ör: Allah, Adem-Havva, Nuh-Tufan, Yafes, İbrahim, kurban, melek, şeytan vb.) geçmiştir; Orta Doğu'da Irak, Suriye, Mısır gibi yerlere birçok Türk göç etmiş olsa da (Türkler için kurulan Samerra kenti, buralara yapılan Oğuz-Türkmen göçleri vb.) ve bu yerler son bin

yılın yaklaşık sekiz-dokuz yüzyılında Türkler tarafından yönetilmiş olsa da (Tolunoğulları, Selçuklular, Eyyubiler, Memlükler, Osmanlılar), çoğu yerli halkların içerisinde erimişlerdir. Bütün bu örneklerden anlaşılacağı üzere, durum böyle iken, İskitler'deki savaş tanrısı *Ares*'in adı ve inancı belki de Greklerden İskitlere geçmiş de olabilir.

Bunların her biri ayrı birer araştırma konusudur, daha birçok kaynağın ve verinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Biz burada, tıpkı diğer eser ve çalışmalarımızda olduğu gibi, gelecekte yapılacak yeni araştırmaların ve keşiflerin önünü açmak için, yeri geldikçe bazı olasılıkları da dile getiriyoruz ve gelecekte yapılması gereken araştırma alanlarını işaret ediyoruz. Milletini seven, onun ilerlemesini, geçmişini doğrusuyla yanlışıyla iyi bilmesini, geçmişteki doğrularıyla gurur duymasını, geçmişteki kimi yanlışılarından ise ders almasını isteyen her Türk evladı; bilimsel çalışmalar yapan, adaletli her araştırmacı, gerektiğinde bunları rahatlıkla dile getirebilmelidir. Tarih, tarih-edebiyat-kültür araştırmacılığı, tarihe bakış bir adalet işidir. Bir araştırmacı, tarihi, tarihi gerçekleri, nasıl yaşandıysa, artısıyla eksisiyle, bire bir, eserine, çalışmasına yansıtmalıdır. Aksi taktirde o, tarih değil, masal olur.

Tarihi süreç içerisinde önce inanışlar ortaya çıkmış, inanışlar mitolojileri oluşturmuş, sonra mitolojiler destanlara/hikâyelere/efsanelere/masallara ve onlar da bugünkü romanlara, tiyatro/sinema/tv/film senaryolarına evrilmiştir. Bütün bunlar insanın, düşüncelerin, değerlerin, kurumların geçirdiği evrim süreci ile ilgilidir ve birbiriyle ilişkilidir. Nasıl ki tarihi süreç içerisinde, önce diller ortaya çıkmaya başlamış; dil sayısı çoğalmış, çeşitlenmiş; daha sonra, konuşanı azalan birçok farklı diller ortadan kalkarak, az sayıda dilin (ör: İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Rusça, Türkçe vb.) egemenliğine girmişler ve dil sayısında bir azalma olmuş ise, aynı durum eski insanların inanışlarında da geçerli olmuştur. Tarihi süreç içerisinde insanlar; önce çevrelerindeki dağlara, tepelere, ırmaklara, ağaçlara tapınmış; çok sayıda inanışlar ortaya çıkmış, çeşitlenmiş; daha sonra bu inanışların gelişmesiyle ve sistemleşmesiyle birlikte çok tanrılı dinler ortaya çıkmış (ör: Sümer, Hitit inanışları vb.); daha sonra iletişimin (ör: yazı vb.) ve ulaşımın (ör: at, deve vb.) gelişmesiyle, kültürler arasındaki etkileşimin artmasıyla birlikte, çok tanrılı dinler tek tanrılı dinlere evrilmiş, tek tanrılı dinler ortaya çıkmış (ör: Musevilik, Hristiyanlık, İslamiyet vb.); bu süreç içerisinde eski devirlerdeki, inanışlardaki kimi tanrılar/ilahlar ise, yeni dinlerin egemenliğine girerek, yeni inanışların; destan, hikâyeye, efsane, masal, mit, menkıbe vb. anlatı türlerinin; kahramanlarına, tiplerine bürünmüşlerdir. Dede Korkut'taki bazı kahramanların, özellikle *Korkut*, *Dumrul*, *Basat*, *Aruz* gibi tiplerin tarihi-destani-efsanevi-mitolojik alt tabakaları bu durumun bir yansımasıdır. Bu kişiler, bugünkü veya

yakın dönemlerdeki kaynaklarda destan kahramanları olarak geçiyor olsa da, tarihin eski devirlerine gidildikçe farklı türlerde var olmuşlardır ve tarihin derinliklerinde, çok tanrılı dönemlerde yaşamış eski Türklerin atalarının tanrılarıdır/ilahlarıdır. Sümer tanrısı *Dumuzi*, işlene işlene Dede Korkut'taki *Dumrul*'a evrilmiştir. Sümerler ile Türkler ve *Dumuzi* ile *Dumrul* arasındaki tesadüf olamayacak kadar yakın benzerlikler bunu açıkça göstermektedir. Sadece Dede Korkut kişileri değil, diğer birçok destanlardaki, mitolojilerdeki, mitlerdeki, efsanelerdeki, hikâyelerdeki, masallardaki kimi kişiler için de aynı durum geçerlidir.

Bi Xun'a göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, baş kahraman Basat tasvir edilmeye başlanırken insanların bir aslanın atları rahatsız etmekte olduğunu ve bu aslanın ayaklarının insan ayakları olduğunu gördükleri söylenmektedir. Yani Basat'ın, yarı insan yarı hayvan görünüşü onun muhtemelen eski bir ongun olduğunu göstermekte olup, o, sıradan bir insan değil, ilah olduğu için insanların baş edemedikleri dev Tepegöz'ü yenebilmiştir. Dede Korkut Kitabı'nda insanları yiyen Tepegöz, korkunç aslan, boğa, deve gibi pek çok dev bulunmaktadır ki, bunlar da şüphesiz Şamanizmin ruhlar dünyasının üyeleridir (Xun, 2000: 469-470). Bu bakımdan Basat'ın yarı tanrı-yarı insan görünümü de bunun bir yansıması olsa gerektir. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Tepegöz'ün sorduğu sorulara cevap veren Basat, kendisini tanıtırken “*Atam adın sorar olsan, kaba agac. / Anam adın derisen, kagan aslan. / Menüüm adum sorsan, Aruz oğlu Basat-dur*” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 153) demektedir. Babasının *kaba agac*, anasının *kagan aslan* ve adının *Aruz oğlu Basat* olduğunu söyleyen Basat, bu bakımdan eski Türk inanışlarındaki tanrısal bir varlıktır. Bu nedenle bir zamanlar Kamların/Şamanların anlattığı Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un en eski köklerinde, eski Türklerin inanışlarındaki Basat ve Tepegöz gibi ilahların/tanrıların birbirleriyle mücadelelerini anlatan eski bir Şamanist, mitolojik efsane olabilir: Eski Türk Kamı/Şamanı Korkut'un anlattığı Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, savaş tanrısı *Ares*'in (*Aruz*'un) oğlu, sevginin büyüttüğü, aydınlığın ve iyiliğin temsilcisi *Basat*'ın, yeraltı tanrısı *Erlık Han*'ın adamlarından, nefretin büyüttüğü, karanlığın ve kötülüğün temsilcisi *Tepegöz* ile olan mücadelesi anlatılıyor olabilir. Birçok Şamanist efsaneden, gök ile yer, yani aydınlık ve karanlık, yani iyi ve kötü, yani kahraman ile yer altı ilahı/tanrısı *Erlık* arasındaki mücadele bilinmektedir.

Birçok Eski Çağ toplumlarında çeşitli ilahların/tanrıların birbirleriyle işbirliği veya mücadeleleri görülmektedir. Eski Türkler hakkındaki kaynaklarda da bununla ilgili bilgiler vardır. Milattan Önce 2. yüzyılda Hun (Hsiungnu/Xiongnu) hükümdarı Çin imparatoruna mektup yazarken şöyle diyordu: “*Gök ile Yer'in doğurduğu, Güneş'le Ay'ın tahta geçirdiği Hiyungnuların büyük Tan-Ju'su, Çin imparatorundan rica eder ki...*” (Gökalp, 2016: 26). *Kül*

Tigin Yazıtı'nda şöyle demektedir: “*Üze Türük Tengrisi, Türük ıduk yiri subı ança etmiş*” (*Yukardaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar*) (Kül Tigin Yazıtı, D10-D11; Tekin, 1998: 40-41). *Kül Tigin Yazıtı*'nda şöyle demektedir: “*Üze tengri basmasar, asra yir telinmeser, Türük bodun, elingin törüngin kem artatı (udaçı erti?)*” (*Üstte(ki) gök çekmedikçe, altta(ki) yer (de) delinmedikçe, (ey) Türk halkı, (senin) devletini (ve) yasalarını kim yıkıp bozabilirdi?*) (Kül Tigin Yazıtı, D22; Tekin, 1998: 44-45). *Bilge Kağan Yazıtı*'nda şöyle demektedir: “*Üze tengri as(ra) yer yarlıkaduk üç(ün)*” (*Yukarıda gök aşağıda da yer lütfettiği için*) (Bilge Kağan Yazıtı, K10; Tekin, 1998: 60-61).

İskitler'deki savaş tanrısı *Ares*'in kılıcının uzun yıllar Türklerin hafızasında ve inanışlarında yaşadığı anlaşılmaktadır: M.Ö. 5. yüzyılda Herodot'un anlattığı İskitlerce kutsal sayılan ve savaş tanrısı *Ares*'in (Mars) kılıcı, M.S. 5. yüzyılda Priskos'un anlattığına göre, Doğu Avrupa'da Hun topraklarında bir çoban tarafından bulunup Avrupa Hun hükümdarı Atilla'ya verilmiştir. Atilla, İskitler'in kutsal saydıkları fakat sonradan kaybetmiş oldukları bu kılıcın kendisinde olmasından dolayı, kendisinin dünya imparatoru olacağına ve savaşlarda başarı sağlayacağına bir işaret olduğuna inanıyordu (Gordon, 1966: 93'ten aktaran Çeşmeli, 2016: 24-25). Bu kutsal kılıç efsanesi, aradan yaklaşık bin yıl geçmesine rağmen yaşamaya devam etmiş ve savaş tanrısı *Ares*'in kılıcı kutsal sayılmaya devam etmiştir. İskitler gibi Hunlar da bu kılıcı onurlandırarak savaşlarda başarı kazanacaklarını düşünüyordu (Çeşmeli, 2016: 24-25). Böylece savaş tanrısı *Ares*'in kutsal kılıcıyla ilgili inanışların İskitler'den sonra Avrupa Hunları'nda da görüldüğü ve Türklerin hafızasında ve inanışlarında uzun süre yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu kutsal kılıç efsanesinin İskitler'de tespit edildikten yaklaşık bin yıl sonra Avrupa Hunları'nda da görülmesi, bu inanışın eski Türkler arasında kökleştiğini göstermektedir. Bu nedenle eski Türkler arasındaki bu inanışın Avrupa Hunları'ndan bin yıl sonra da 15.-16. yüzyıllarda yazıya geçirilen Dede Korkut Kitabı'na yansıdığı düşünülebilir. İskitler ve Avrupa Hunları'nın inanışlarında görülen savaş tanrısı *Ares*'in kutsal kılıcı efsanesi Türklerin hafızasında uzun süre yaşarak Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, *Aruz* oğlu *Basat*'ın Tepegöz'ü öldürdüğü kınlı kılıç olarak yer almıştır.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu ile Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Dede Korkut'ta tarihi en eski anlatılardır. Bu iki anlatının kökeni mitolojiktir. Bu iki anlatı mitolojiye ve inanışlara dayanmaktadır. Ancak tarihi süreç içerisinde, Türk tarihine paralel olarak, bir destanlaşma ve tarihileşme sürecine girmiş, kısmen tarihi kahramanları da bünyesine katarak, *büyük oranda mitolojik, kısmen destani-tarihi* bir görünüm de kazanmışlardır. Ancak bu sonraki

dönemlerin bir ürünüdür. Tarihin derinliklerinden gelen bu iki *mit/efsane*, tarihi süreç içerisinde, Kamlardan/Şamanlardan ozanlık geleneğinin ve destan geleneğinin ortaya çıkmasıyla birlikte, bir destanlaşma ve tarihileşme sürecine girmiş, Dede Korkut destan dairesine dahil olmuş, Dede Korkut'un dil ve üslubundan geçmiş, daha sonra da hikâyeleştiği bir sırada tespit edilerek Dede Korkut Kitabı'na yansımıştır (Eyüboğlu, 2022: 71).

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un, Türk tarihinin, tarihin derinliklerine, binlerce yıl öncesine, takriben M.Ö. 3.- M.Ö. 2. binli yıllara, hatta çok daha eski devirlere uzanan bir alt tabakası vardır. Bu tabakada birçok unsur vardır: Kamlık/Şamanlık, Şamanizm, Kamların/Şamanların kötü ruhlarla mücadelesi, Tanrılara/Kutsallara kurbanların sunulması, insan kurbanı, mağara yaşamı, Tepegöz, peri, avcılık, toplayıcılık, Naturizm, dağ kültürü, Totemizm, aslan kültürü, ağaç kültürü, hayvanların kanının içilmesi, aslan tarafından büyütülen çocuk tipi, doğadan medeniyet kurmaya geçiş, yeni barınma şekilleri, atın evcilleştirilmesi, hayvanların evcilleştirilmesi, hayvancılığın temelleri, çobanlık mesleğinin ortaya çıkışı, göçebeliğin temelleri, konar-göçerliğin temelleri, marangozculuğun gelişmesi, dokumanın gelişmesi, çadır evin temelleri vb.

Türklerle ilgili bazı tarihi kaynaklarda Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ile ilgili bilgiler vardır:

Aybek ed-Devadari (ö:1336), 1310 yılında tamamladığı, içerisinde *Ulu Han Ata Bitiği*'nin özetini verdiği *Dürerü't-Tican ve Gurerü Tevarihî'z-Zaman* adlı eserinde Alp Kara Aslan Belceği'nden bahsetmiştir. Esere göre, Türklerin *Alp Kara Aslan Belceği (Alp Kara Arslan Yavrusu)* dedikleri dedelerinin türeyişinde ilginç olaylar yaşanmıştır. *Ulu Ay Ata Bitiği* adlı kitaba göre, *Ulu Kara Dağ* olarak adlandırılan bir dağda, bir dişi aslan yavrularıyla beraber Türklerin dedelerini emzirmiş ve orada büyütmüş, bu aslanların büyüttüğü Alp Kara Aslan Belceği, daha sonra avlarının etlerini yiyen aslanları bozguna uğratmıştı. Alp Kara Aslan Belceği, hemcinsinden olan ve kaybolup Ulu Kara Dağ'a gelen, "*kaybolmuş, yolunu kaybetmiş*" anlamındaki *Tatar*'lardan olan aileyi, onların küçük kızını görüp yakınlık duymuş, onlardan kendi dilini öğrenmiş, kız ile evlenip hayatlarını birleştirmiş ve Tatar Han adlı bir oğlan çocukları olmuştu. Tatar Han büyüdüğünde Tüngeci/Tungacı Hatun adlı bir kız ile tanışmış, evlenmiş ve Şingiz Han, Oğuz Han, Altın Han adlarını taşıyan üç çocukları olmuştu. Eserde, aslanların büyüttüğü Alp Kara Aslan Belceği hakkında çeşitli bilgiler vardır. Esere göre, gebe bir kadın Tibet'ten yüksek bir vadiye çıkmış, ıssız yerde bir erkek çocuk doğurmuş, çocuktan uzaklaştığı bir sırada bir kartal çocuğu kapmış ve Türk kentlerinin yakınındaki kutsal Kara Dağ'ın eteklerinde vahşi hayvanların yaşadığı ormanlık alana kaçırmış. Bu dağda bir dişi

kara aslan varmış ki, kartalın pençesinden kayan çocuk, yeni doğmuş iki aslan yavrusunun yanına, yere düşmüş, dişi aslan bu çocuğu kendi yavruları gibi emzirtip besletip büyütmüş. Çocuk büyümüş, genç ve güçlü bir erkek olmuş, yüzü azametli güce sahip aslan yüzüne bürünmüş, çevresindeki aslanları öldürüp etini yediği için diğer aslanlar ondan korkmaya başlamış. Bu sıralarda savaştan kaçan, üçü erkek, üçü kadın, bir de kız olmak üzere yedi kişi ormanda kaybolmuş ki, etrafları canavarlar tarafından sarıldığı sırada, aslanlar bu yedi kişiyi parçalamak için yaklaştıklarında, çocuk, yani Alp Kara Arslan Belceği, o yedi kişiyi ölümden kurtarmış. Ancak insanların her biri bir yere kaçmış. Bunun üzerine aslan çocuk, onlara yaklaşmış, eliyle yavaş yavaş onlara dokunmaya başlamış, kendine göz gezdirmiş, bu yedi insan ile benzerliğini görmüş, onlarla kaynaşıp onlara eşlik etmiş, insanlar da bu aslan çocuktan zarar görmeyince onunla kaynaşmışlar ve aslan çocuk, bu yedi kişiyi korumaya almış, diğer aslanları azarlayıp, daha uzaklara kaçırmış. Alp Kara Arslan Belceği, savaştan kaçan, yolunu kaybetmiş bu yedi kişiye yiyecek getirmiş, onlar da Alp Kara Arslan Belceği'ne konuşmayı öğretmiş. Daha sonra bu çocuk, onlara, yani Tatarlar'a, avladığı vahşi hayvanları getirmiş, odunları yakmışlar ve bu vahşi hayvanları pişirmişler, insanlar, pişen etleri yemesini ve tadını çıkarmasını göstermişler, bu da çocuğun hoşuna gitmiş. Alp Kara Arslan Belceği, kıza tutulmuş, kız da ona tutulmuş ve çiftleşmişler, bir süre sonra da bir erkek çocukları olmuş ve yedi kişinin atalarının adı olan, "Kaçak Kral" anlamındaki *Tatar Han* adını vermişler, babasının adını da "aslan yavrusu" anlamına gelen *Alp Kara Aslan Belceği* olarak koymuşlar (Demir, 2017: 74-75, 92-95). Necati Demir, buradaki aslanın erkek çocuğunu kendi yavrusu sanıp beslemesi ve büyütmesi olayının, Dede Korkut'ta, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da da geçtiğine dikkat çekmiştir (Demir, 2017: 93).

Alp Kara Arslan Yavrusu Hikâyesi, insanoğlunun medenileşme serüvenini anlatmaktadır; doğada aslanlar tarafından büyütölen, aslan gibi yaşayan bir çocuğun, kendi hemcinsi insanlarla karşılaşması, onlar gibi hareket etmeye, konuşmaya, ateşte pişmiş etle beslenmeye başlaması gibi unsurlar, insanoğlunun erken devirlerdeki binlerce yıllık tarihi sürecinin ve evreni algılama çabasının bir sonucu olarak, geçirdiği tarihi dönüşümün basit ifadelerle anlatılmış bir özetidir. Üstelik Alp Kara Arslan'ın torunu İkinci Tatar Han (Kuşçu Tatar Han), bir taraftan kuşların dilini öğrenmiş, diğer taraftan ise olağanüstü özellikleri ile tarif edilen yabani bir at olan Od Atı (Ateş Atı)'nı evcilleştirmiştir ki, bu durum, insanın bir taraftan medenileşmesini, bir taraftan da hayvanları evcilleştirme sürecini yansıtmaktadır. Bütün bunlar, açık bir şekilde, önce yavaş yavaş medenileşen insanı, altında atı, yanında evcilleştirdiği kuşu

ile eski Türk tipinin ortaya çıkışını yansıtmaktadır. Bu nedenle, bu anlatıların, tarihin derinliklerinden, binlerce yıl öncesinden günümüze geldiği açıktır (Eyüboğlu, 2019: 236).

Alp Kara Aslan Belceği (Yavrusu) Hikâyesi'nin, dolayısıyla Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un tarihi köklerini daha doğru tespit edebilmek için *Ulu Han Ata Bitigi* üzerinde durmakta fayda vardır:

Aybek ed-Devadari (ö:1336)'ye göre, *Ulu Han Ata Bitigi*'ni ilk yazan kişi belli değildir. *Bozorgmihir bin el-Bahtikan* (ö:580), bu kitabı bir yerden bularak sahip olmuş ve Türkçe'den Farsça'ya çevirmiştir (Demir, 2017: 54). Aybek ed-Devadari'ye göre, onun gördüğü Farsça'dan Arapça'ya çevrilmiş *Ulu Han Ata Bitigi* adlı kitap ise, *Eba Müslim Horasani* (718/719-755)'nin kütüphanesinden veya hazinesinden gelmişti (Demir, 2017: 58). Aybek ed-Devadari'nin eserindeki *Ulu Han Ata Bitigi*'ndeki bilgilere göre, *Ulu Han Ata Bitigi*'nin Farsçadan Arapçaya tercümesi olan kitap, Eba Müslim Horasani'ye dedesi Bozorgmihir bin el-Bahtikan (ö:580)'dan kalmıştı (Demir, 2017: 60) Necati Demir'e göre, birçok kaynağa göre Bozorgmihir bin el-Bahtikan Türk asıllıydı. Böylece Eba Müslim Horasani'nin de Türk asıllı olduğu anlaşılmaktadır (Demir, 2017: 60). Bozorgmihir bin el-Bahtikan (Buzurgmihir b. Bahtekan al-Farisi)'in doğum tarihi belli değildir, zekasıyla ünlü bir alim ve devlet adamı idi. Sasani hükümdarı I. Hüsrev Nuşirevan-ı Adil (531-579)'in anlayışlı, filozof, adil ve alim veziri idi (İbn Bibi, 1996'dan aktaran Demir, 2017: 54-55). Onun döneminde Hindistan'dan bazı ilim eserleri getirilerek Pehlevi diline tercüme edilmiştir. Birçok hikmetli sözleri bulunan, uzun bir ömür sürmüş bir kişiydi. Üçüncü Hürmüz bin Nüşirevan zamanında, bir rivayete göre 580 yılında ölmüştür. Uzun zamanlar halk arasında, hakkında çok sayıda rivayet ve efsane anlatılmıştır (Demir, 2017: 55).

Necati Demir'in belirttiğine göre, *Ulu Han Ata Bitigi*'nin yazılış tarihi bilinmemektedir. Kitap, 8. yüzyılın ilk yarısında yazılan *Orhun Yazıtları*'ndan çok daha önce metin haline getirilmişti. Kitabın en eski bilinen sahibinin, muhtemelen Sasani Hükümdarı Enuşirvan (531-579)'ın ünlü veziri Bozorgmihir bin el-Bahtikan (ö:580) olduğu rivayet edilmiştir. Dolayısıyla bu bilgilere göre kitap, 580 yılından önce yazılmıştır (Demir, 2017: 22-23). *Ulu Han Ata Bitigi* adlı kitap, *Gök-Türk Yazıtları*'ndan ve *Oğuzname*'den çok daha eskidir (Demir, 2017: 15). İçindeki bilgiler ve olaylar ise binlerce yıl öncesine aittir (Demir, 2017: 58). Ancak bu kitabı gören olmamıştır. *Ulu Han Ata Bitigi*, 580 yılından önce Türkçe'den Farsça'ya çevrilmiştir. Günümüzde Ulu Han Ata hakkındaki bilgiler ancak birkaç kez çevrildikten sonra bize ulaşabilmiştir (Demir, 2017: 55). *Ulu Han Ata Bitigi*'nin, Türkçe aslı bulunamamış, 580 yılından önceye ait Türkçe'den Farsça'ya yapılmış tercümesi de bulunamamış, 826 yılında (H.

211) Farsça'dan Arapça'ya yapılmış tercümesi de şimdiye kadar bulunamamıştır (Demir, 2017: 31).

Ulu Han Ata Bitigi, Gök-Türkler'in ortaya çıktığı ve yükseldiği bir dönemde, özellikle Gök-Türkler'in batı kolunu yöneten İstemi Yabgu/Kağan (552-576) veya oğlu Tardu Kağan (576-603) zamanında, Gök-Türkler'in Bizans ile ilişki kurduğu, Akhunlar (Eftalitler)'i ortadan kaldırarak Sasaniler ile komşu olduğu ve yakın ilişkiler kurduğu bir zamanda yazılmış olmalıdır. Gök-Türkler'in yükselişi, Sasaniler'in ilgisini ve dikkatini çektiğinden, Türkler'in soyları hakkında bilgiler içeren bu kitap, aynı dönemde, Türkçe'den Farsça'ya da çevrilmiştir. Ancak bu kitaptan yapılan alıntılar ve özet, sonraki dönemin düşüncelerini de içerecek şekilde yapılmıştır. Bu nedenle içindeki bilgilerin bazılarının orjinalliği şüphelidir.

Gök-Türk Devleti'nin kurulduğu dönemde, Batı Gök-Türklerinin hükümdarı İstemi Yabgu/Kağan (552-576)'dı. İstemi Kağan, 552'den 576'ya kadar bu bölgedeki Türkleri düzenlemiş, o çağın en güçlü devleti haline getirmiş, Ak-Hun Devleti'ni yıkmış, sınırlarını Hindistan'ın kuzeyindeki Keşmir'e kadar uzatmıştı (Ögel, 1971: 54-55). İstemi Kağan (552-576), Akhunlar'a karşı Sasaniler ile müttefik olmak için, Şehinşah Anuşirvan Adi (541-579) ile bir anlaşma yapmıştı. İstemi Kağan'ın kızı, Sasani hükümdarı Şehinşah Anuşirvan Adil ile evlenmişti (Kafesoğlu, 2012: 97). Lev Nikolayeviç Gumilev'e göre, Çin kaynaklarına göre 555 yılında, İran elçisi Çin başkenti Ch'ang-an'a gönderilmiş, aynı dönemde, Ch'ang-an'a gidecek elçiden önce Gök-Türkler'e de bir elçi gönderilmişti. Yapılan ittifak anlaşması, İran şahı ile İstemi Kağan'ın kızının düğünüyle pekiştirilmişti. Firdevsi, bu evliliğin Eftalitler (Ak-Hunlar)'i yendikten sonra, yani 569'dan sonra gerçekleştiğini, Türk gelinin oğlu Hürmizd IV'ün 579'da tahta geçtiğini ve 5 Şubat 590'da ise reşid olmadığı için tahttam indirildiğini belirtmiştir. Taberi'nin rivayetine göre ise, bu düğün ve ittifak Eftalitler'e karşı savaşın başlamasından önce yani Çin kaynaklarınca da 555 olarak belirtilen tarihte gerçekleşmiştir. Lev Nikolayeviç Gumilev'e göre, bu tarihte bir terslik vardır, çünkü, İstemi Kağan öldüğünde 36 yaşındaydı, halbuki bu tarihlere göre Hürmizd'ün de 16-18 yaşlarında olması gerekmektedir (Gumilev, 2011: 57). Bu evliliğin gerçekleştiği tarih 555'ten sonra olmalıdır. Bu evliliğin de katkısıyla gerçekleşen Göktürk-Sasani ittifakı sonucunda Akhun (Eftalit) Devleti yıkılmış olabilir. Nitekim 557 yılında, Göktürk-Sasani işbirliği sonucunda Akhun Devleti yıkılmış ve toprakları Amu Derya ırmağı sınır olmak üzere iki müttefik arasında paylaşılmıştı. Maverünnehir, Fergana'nın bir kısmı, Batı Türkistan'ın güneyi, Kaşgar, Hoten vb. Gök-Türkler'e bağlanmıştı (Kafesoğlu, 2012: 97). 574 yılında, İran şahı Hüsrev, önceden Eftalitlere yıllık olarak verdiği

40.000 altını Gök-Türklere vermeyi kabul etmişti (Karayev, 2000: 35). 576 yılında Gök-Türk Devleti'nin batı kanadını yöneten İstemi Kağan'ın ölümü üzerine yerine oğlu Tardu (T'a-t'ou) (576-603) geçmişti. 576 yılında Gök-Türkler, Kırım'da Bizans'a ait Kerç (Bosporos) kalesini ele geçirmişlerdi. Bu tarihte, Gök-Türk Devleti, doğuda Mançurya sınırlarından, batıda Karadeniz'e kadar uzanıyordu (Kafesoğlu, 2012: 101-102). Batı Gök-Türk hükümdarı Tardu Kağan, batıda büyük başarılar kazanmıştı. Hoten bölgesini ülkesine bağlamıştı. İran hükümdarı Şehinşah 4. Ormuzd *Türkzade* (579-590) zamanında, Bizans-Sasani savaşlarında, İran'ın iç işlerine müdahale etmişti (Kafesoğlu, 2012: 106). Bu sırada İran'da hüküm süren Sasani Devleti'nin tahtında, Anuşirvan (541-579)'ın eşi, İstemi Yabgu'nun kızı Fakim'den doğan, Türkzade lakaplı Hürmüz hüküm sürüyordu. Hürmüz, fiziki görüntü olarak Türklere benzediği için *Türkoğlu (Türkzade)* lakabıyla tanınmıştı (Taşağıl, 2014b: 107).

Bu tarihi bilgilerden Göktürkler ile Sasaniler arasında 555 yılından sonra önemli bir işbirliği ve müttefiklik olduğu görülmektedir. Özellikle İstemi Yabgu/Kağan (552-576)'ın kızının Sasani hükümdarı ile evliliği bu yakınlaşmada önemli bir rol oynamıştır. İşte 580 yılından önce Türkçe'den Farsça'ya çevrilmiş olduğu belirtilen ve içerisinde *Alp Kara Aslan Belceği (Yavrusu) Hikâyesi*'nin de bulunduğu Ulu Han Ata Bitigi de bu Göktürk-Sasani yakınlaşması sürecinde, takriben 555-580 yılları arasında Farsça'ya çevrilmiş olmalıdır. Bu durumda *Ulu Han Ata Bitigi*'nin de büyük olasılıkla İstemi Yabgu/Kağan (552-576) veya oğlu Tardu Kağan (576-603) zamanında sözlü kültürden yazıya geçirildiği düşünülebilir. Yani *Ulu Han Ata Bitigi*'nin yazılış tarihi takriben 555-580 yılları arasında olmalıdır. Böylece sözlü kültürden derlenerek yazıya geçirilen Ulu Han Ata Bitigi, yazıldıktan kısa bir süre sonra takriben 555-580 yılları arasındaki bir tarihte de Türkçe'den Farsça'ya çevrilmiş olmalıdır.

Bu tarihler oldukça akla yatkındır. Çünkü bu tarihlerde yazılmış başka metinler de vardır: Gök-Türkler'in ilk dönemine ait, Soğd Budizmi'nin önemli etkisini gösteren Bugut Yazıtı 580'li yıllarda yazılmıştı ve Budizm konulu bir metindi (Klimkeit, 2009: 98). Gök-Türk hükümdarı Taspar Kağan (572-581), Gök-Türk ülkesine Budizm tesirlerini sokmuştu. Çin kaynaklarına göre, Taspar Kağan, Budistlerin kutsal kitaplarından *Nie-p'an*, *Hua-yen*, *Ching-min* ve *Shih-t'ung-lü*'yü istemişti. Ch'i imparatoru, Türk dilini de bilen Liu Shih-ch'ing'e Türk dilinde *Nie-p'an-ching* (nirvana) yazmasını emretmiş ve Türkçe yazılan bu kitap Budizm'in tesirine giren Gök-Türk hükümdarı Taspar Kağan'a gönderilmişti. 575 yılı sonunda, Nirvana'nın bu Türkçe nüshası Lo Te-lin adlı elçi tarafından Taspar Kagan'a tanıtılmıştı (Taşağıl, 2014b). Böylece Gök-Türk Devleti'nin bu ilk döneminde Türkler arasında kitapların yaygınlaştığı anlaşılmaktadır.

Necati Demir'in belirttiğine göre, Aybek ed-Devadari'nin verdiği bilgilere göre, Ulu Han Ata Bitigi, 826 (H. 211) yılında, Harunü'r-Reşid'in hekimbaşısı *Cibrail bin Bahtişu* tarafından Farsçadan Arapçaya çevrilmiştir. Eser çevrilirken Ulu Ay Ata, Ulu Ay Ana, Kara Tağ, Ay Atam, Altın Han, Kümüş Han gibi özel isimler Türkçe olarak bırakılmıştır (Demir, 2017: 23). Fuad Köprülü'ye göre, Cibrail b. Bahtişu, Abbasiler devrinde büyük bir ün kazanan Süryani bir tabip ailesine mensup olup, babası ve büyük babası gibi Abbasilerin hekimbaşılığını yapmıştır (Köprülü, 1976: 251; Demir, 2017: 23). Ahmet Bican Ercilasun'un yazdığına göre, 826 yılında *Ulu Han Ata Bitigci* adlı kitabı Türkçeden Farsçaya çeviren tabip olan *Cibril bin Bahtişü*'nün babasının adı, Devadari veya müstensihler tarafından pek anlaşılmamıştır ve imlanın içinde *bahşı* sözü bulunabilir. Nitekim eserin çevirmeninin sıfatı da tabip olarak verilmiştir. Kitabın adı da aslında *Bitigci* değil, *Bitigi*'dir. Eserin adı *Ulu Han Ata Bitigi* olmalıdır ve anlamı *Ulu Baba Hükümdarın Kitabı*'dır. Devadari'den çok önce, Türkler arasında yaygın olan ve hatta yazıya geçirilmiş bulunan iki kitap vardı, bunlar *Ulu Han Ata Bitigi* ve *Oğuzname* idi. Devadari'nin anlatış tarzından onun döneminde, Oğuzname'nin daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır (Ercilasun, 1998b: 13).

Necati Demir'e göre, *Türkler'in ilk kitabı* olarak nitelendirilen eserin adı, Ebubekir Bin Abdullah Bin Aybek Ed-Devadari'nin farklı eserlerinde farklı şekillerde belirtilmiştir: *Ulu Ata Bitik* (Kenzü'd-Dürer, I, s.177), *Ulu Ay Atam Bitigi* (Kenzü'd-Dürer, VII, s.218), *Han Han Ata Bitigci* (Dürerü't-Tican, 202a), *Ulu Han Bitigci* (Dürerü't-Tican, 197/b, 202a), *Ulu Han Ata Bitigi* (Ar. Kitab el-Melik el-Ab el-Kebir). Arapça karşılıklıklarına bakıldığında, bunların hepsinin *Ulu Han Ata Bitigi* (Ulu Han Ata Kitabı/Ulu Han Ata'nın Kitabı) (Ar. Kitab el-Ab el-Kabir el-Melik) (Dürerü't-Tican, 197/b) anlamına geldiği görülmektedir. *Ulu Han Ata Bitigi*, Türk ırkına mensup ilk kişinin, Türklerin ilk babasının, ilk atasının, ilk Türk'ün yaratılış destanıdır. Ayrıca ilk Türk kadının, ilk Türk annesinin türeyişinin kitabıdır (Demir, 2017: 13).

Sonuç olarak, içerisinde *Alp Kara Aslan Belceği (Yavrusu) Hikâyesi*'nin de bulunduğu *Ulu Han Ata Bitigi*'nin "tarihi izleri" 6. yüzyıla kadar takip edilebilmektedir. Ancak unutmamak gerekir ki, henüz bu döneme ait el yazması bulunmamıştır. Umut ediyoruz ki, hem bu eser hem de eski Türk tarihi, dili, edebiyatı, kültürü, sanatına yönelik birçok başka eser keşfedilerek bir gün gün yüzüne çıkar. Eldeki bilimsel kesin kayıt, içerisinde *Alp Kara Aslan Belceği (Yavrusu) Hikâyesi*'nin de bulunduğu *Ulu Han Ata Bitigi*'nden bahseden Aybek ed-Devadari (ö:1336)'nin 1310 yılında tamamladığı *Dürerü't-Tican ve Gurerü Tevarihi'z-Zaman* adlı eseri olup, daha sonraya, 14. yüzyıla aittir.

Türkler arasındaki Tepegöz'e dair en eski bilgiler, bizim tespitlerimizle, Tepegöz anlatısının eski bir varyantı *İbn Fadlan Seyahatnamesi*'nde görülmektedir. Buradaki Tepegöz'ü andıran dev cüsseli bir adam çift gözlü olsa da adamın anlatımı ve yaptıkları Tepegöz'ü andırmakta ve bazı ayrıntılar, onunla ve kavmiyle ilgili rivayetler Tepegöz ile ilgili olduğunu göstermektedir. Bu dev cüsseli adam ve kavmi hakkındaki bilgiler ve Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'u ve Tepegöz'ü andıran anlatım şekli, o devrin düşünce yapısını ve Tepegöz anlatılarına zemin hazırlayan ortamları anlamak konusunda yardımcı olabilir. 922 yılında İtil Bulgarları'na giden İbn Fadlan bu adamdan şöyle bahsetmiştir:

“Tigin el-Türki bana Bulgar hükümdarının ülkesinde çok büyük cüsseli bir adam olduğunu söylemişti. Ülkeye varınca hükümdara bu adamı sordum. O da “Evet, ülkemizde böyle bir adam vardı, öldü. Memleket halkından normal insanlardan değildi. Şöyle ki, tüccarlar her zamanki gibi Etil nehrine gitmişlerdi. Nehrin suları yükselmiş ve taşmıştı. Ansızın bir gün tüccarlardan bir grup yanıma geldi. Bana, “Ey hükümdar. Suyun (nehrin) içinde bir adam durmuş, eğer bize yakını bir kavimdense bu diyarda kalmamız mümkün değil, mutlaka yerimizi terk etmemiz gerek” dediler. Onlarla hayvanıma binip nehre gittim. Bir adam gördüm ki, benim ziram (arşınım) ile 12 arşın uzunluğunda. Büyük tencere (kazan) gibi bir başı, bir karıştan fazla burnu, iki büyük gözü, birer karıştan uzun parmakları var. Manzarası beni korkuttu. Tüccarların içine düşen korku benim içime de düştü. Ona bir şeyler söylüyorduk cevap vermiyordu. Sadece bize bakıyordu. Yurduma getirdim ve bizden üç ay uzakta olan Visu kabilesine mektup yazıp sordum. Bana cevap yazıp “Bu adam Ye'cüc ve Me'cüc kavmindendir. Bizimle onlar arasında üç aylık mesafe vardır. Onlar çıplak olup aramızda deniz bulunur. Onlar denizin karşı kıyısındadırlar. Hayvanlar gibi birbirleriyle çiftleşirler. Her gün Allah onlara denizden bir balık çıkarır. Onlardan her biri büyük bir bıçakla gelir balıktan kendisine ve ailesine yetecek kadar et keser. İhtiyacından çok keserse karnı ağrır. Ailesi mensuplarının da karnı ağrır. Çoğu defa eti kesen ve ailesi hepsi ölürler. İhtiyaçları kadar aldıktan sonra balık döner, nehre girer. Her gün aynı şey tekrarlanır. Bizimle onlar arasında deniz vardır. Diğer tarafları dağlarla çevrilidir. Eskiden dışarı çıktıkları kapının önünde sed vardır. Allah onları mamur yerlere çıkarmak isterse Seddi açacak bir sebep yaratır, denizin suları çekilir, balığın denizden çıkması kesilir” diye yazdılar. İbn Fadlan der ki: Bu adamın ne olduğunu sordum, Hükümdar “Yanımızda bir müddet kaldı. Ona bakan çocuk ölüyor, hamile kadın çocuğunu düşürüyordu. Bir insanı yakalarsa ölünceye kadar onu eliyle sıkıyordu. Bunu görünce, onu yüksek bir ağaca astım, orada öldü. Kemiklerini, kafasını görmek istiyorsan seninle giderim, gösteririm” dedi. Ben de “Vallahi bunu çok arzu ediyorum” dedim. Benimle bir büyük ormana gitti. Orada yüksek ağaçlar vardı. Beni

altına adamın kemiklerinin, başının düştüğü bir ağacın yanına götürdü. Başı büyük bir arı kovanı, kaburga kemikleri hurma yaprakları gibiydi. Baldır ve kol kemikleri de aynı şekildeydi. Hayret ettim, geri döndüm” (Şeşen, 2010: 32-34).

Burada, “12 arşın uzunluğunda” iri cüssesi, “Büyük tencere (kazan) gibi bir başı”, “bir karıştan fazla burnu”, “iki büyük gözü”, “bire karıştan uzun parmakları” olan, “Ye’cüc ve Me’cüc kavminden” olan bu adam Tepegöz’ü andırmaktadır; bu kavmin hayvanlar gibi birbirleriyle çiftleşmesi de Tepegöz’ün doğumunu, Basat Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy’daki cinsellikle ilgili mesajları ve Konur Koca Sarı Çoban’ın peri kızının ırzına geçmesini akla getirmektedir; tüccarlardan bir grubun hükümdarın yanına gelip, “eğer bize yakını bir kavimdense bu diyarda kalmamız mümkün değil, mutlaka yerimizi terk etmemiz gerek” demesi, yani bu adamdan dolayı kavmin yerini değiştirmek zorunda kalması Basat Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy’da Tepegöz yüzünden Oğuz’un yedi kez göç etmek zorunda kalmasını anımsatmaktadır; “Ona bakan çocuk ölüyor, hamile kadın çocuğunu düşürüyordu. Bir insanı yakalarsa ölünceye kadar onu eliyle sıkıyordu” ifadeleri, Basat Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy’daki Tepegöz’ün tanıtımıyla benzeşmektedir. Tepegöz, küçükken kendisine bakan birkaç dadıyı helak etmiş, oyun oynadığı oğlanların kiminin burnunu, kiminin kulağını yemişti. Burada dikkat çekici bir ayrıntı vardır ki, bu adam ile Tepegöz arasındaki bağı yansıtmaktadır. Bulgar hükümdarı, bu adam hakkındaki bilgiyi, kendilerinden üç ay uzakta olan *Visu* kabilesine mektup yazıp sormuştur. Buradaki *Visu* kabilesinin adı, bu adamı doğrudan Tepegöz ile ilişkilendirmektedir. Çünkü Avelbek Konıratbayev’in belirttiğine göre, tek gözlü devlerle ilgili efsane, çok eski dönemlerden, Sibiryaya (Saka) kavimlerinden kalan bir mit olup, Sibiryaya halklarında tek gözlü dev *Visu* olarak geçmektedir (Konıratbayev, 2000: 162-163). Yani *İbn Fadlan Seyahatnamesi*’ndeki efsane ile karışık tarihi bilgilerdeki, 922 yılındaki Bulgar hükümdarının bu iri yapılı adam hakkında bilgi almak için başvurduğu üç ay uzaklıktaki *Visu* kabilesinin adı ile Sibiryaya halklarındaki tek gözlü dev (Tepegöz) *Visu*’nun adı aynı olup, Tepegöz efsanesi ile ortak tarihi köklerine işaret etmektedir. Anlaşılan 922 yılında İbn Fadlan’ın ziyaret ettiği İtil Bulgarları’nda, üç ay uzaklıktaki *Visu* kabilesinde ve o dönemde Avrasya’nın ve Orta Asya’nın birçok yerinde Tepegöz ile ilgili anlatılar oldukça yaygındı. *İbn Fadlan Seyahatnamesi*’ndeki bu iri yapılı adam ve kabilesi hakkındaki tarihi-efsanevi bilgiler, Tepegöz anlatısının eski bir varyantı olup, bugün için Türkler arasında tespit edilebilen Tepegöz hakkındaki en eski yazılı bilgilerdir. Böylece Basat Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy’daki Tepegöz hakkındaki bilgiler, 922 yılında İtil Bulgarları’na giden İbn Fadlan’ın yazdığı *İbn Fadlan*

Seyahatnamesi'nde görülmektedir. Bu sayede Türkler arasındaki Tepegöz efsanesi yazılı metinlerde 10. yüzyıla kadar tespit edilebilmektedir. Bu durum Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un tarihi köklerinin geniş Avrasya coğrafyasında, Orta Asya'da olduğunu göstermektedir.

Aybek ed-Devadari (ö:1336), 1310 yılında tamamladığı *Dürerü't-Tican ve Gurerü Tevarihî'z-Zaman* adlı eserinde, gördüğü *Ulu Han Ata Bitiği (Ulu Han Ata Kitabı)*'nden ayrı bir kitap olarak, kendi döneminde elden ele dolaşan Oğuz-name adlı bir kitap olduğundan bahsetmiştir:

“Türklerde çok önemli bir kitap daha vardır. Bu kitaba Türkler çok değer verirler ve elden ele dolaştırırlar: Adı, Oğuz-name'dir. Bu kitabın içinde; Oğuz'un günlük yaşamı, ilk kağan oluşu, adını ve namını Oğuz olarak alışı anlatılmıştır. Oğuzname'de ayrıca Tepegöz adlı bir yaratıktan da bahsedilir. Bahsi geçen Tepegöz eskiden Türklerin diyarlarını tahrip etmiş ve bunun yanında onların büyüklerini ve atalarını katletmiş. Söylentilere göre bu adam bir garip yaratıkmış. Başının ortasında tek bir göz varmış. On tane koçun derisini bir araya getirip börk yapılısa onun başını ancak örtermiş. Ona kılıç ve ok işlemezmiş. Annesi, Mercan Denizi'nin (Ar. Mercanü'l-Bahr) cinlerindenmiş. Babası ise Tartura imiş. Bu kitapta Tepegöz hakkında da çok hikâyeler anlatılmıştır. Oğuz-name'de bugüne kadar olan hikâyeler zikredilmektedir. Türklerin alim ve zeki olanları ile soy soylayıp boy boylama yapabilenler bu hikâyeleri ezberleyip anlatıyorlar. Kitabın en sonunda Tepegöz, Türkler arasından çıkan genç ve güçlü bir yiğit tarafından öldürülmüştür. Onu öldüren kişi çağın kahramanlarından olan güçlü, kuvvetli bir yiğit olan Aruz oğlu Basat'tır. Türkler arasında kimsenin yenemediği bir kız da çıkmıştır. Aruz oğlu Basat, yine aynı çağda yenilmez olarak görülen o kızı yenerek onunla evlenme şerefine layık olmuştur. Basat, Tepegöz'ü öldürünce adamlar, oğlanın babası Ebu Aruz'a gidip ona müjde verdiler, oğlunun o kızı yendiğini söylediler. Babası “sanki o, Tepegöz'ü de öldürmüş gibi müjde verdiniz” diye cevap verir. Bu genç Aruz oğlu Basat Tepegöz'ü nasıl öldürdüğüne dair pek çok efsane, Türkler arasında, dillerde dolaşmaktadır. Ben o olaylara çok girmeyeceğim. Çünkü bütün bu olayları ve kitabı yazarken tek bir amacım var. O da okuyucular bu kitabı okudukları zaman, bu yazarın yani benim gerçeği yazdığıma inansınlar ve söylesinler. Ondan sonra hiç kimse yazdığım şeyleri yanlış diyemez” (Demir, 2017: 77-78).

Pertev Naili Boratav'ın söylediğine göre, Mısırlı Ebu Bekir İbn Abdullah İbn Aybek al-Davadari'nin 1309 (H.709) yılına kadar geçen vekayii içeren eserinde görülen Tepegöz Efsanesi Dede Korkut Kitabı'nın on iki hikâyesinden birini oluşturmaktadır (Boratav, 2015: 81). Muharrem Ergin'in belirttiğine göre, İbn Aybek, Dede Korkut Hikâyeleri'ni içine alan

Oğuznameyi görmüştür. Buradaki Tepegöz, Dede Korkut Kitabındaki Tepegöz'ün aynıdır. Ancak Dede Korkut Kitabında kız meselesi yoktur. Belki de yazar bunu Beyrek ve Kan Turalı hikâyelerindeki kızlarla karıştırmıştır (Ergin, 1989: 37). Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Devadari'den çok önce, Türkler arasında yaygın olan ve hatta yazıya geçirilmiş bulunan iki kitap vardı, bunlar Ulu Han Ata Bitigi ve Oğuzname idi. Devadari'nin anlatış tarzından onun döneminde, Oğuzname'nin daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu Oğuzname eldeki Oğuz destanlarından hiçbiri değildir. Çünkü burada hem Türklerin başlangıçları ve Oğuz Han, hem de Tepegöz hikâyesi belirtilmektedir. Bu, Oğuz'un hayatı etrafındaki Oğuz Kağan Destanı'nın zaman içinde, Oğuz'un torunlarının ve onların beylerinin maceraları ile genişlediğini ve büyük bir Oğuzname meydana geldiğini göstermektedir. Bu Oğuzname, Batı Oğuzları arasında yaygın olmalıdır ki, Tepegöz ve daha başka on bir hikâye, Oğuz Kağan'dan kopmuş olarak, sonradan Dede Korkut Kitabı'nda tespit edilmiştir (Ercilasun, 1998: 13-14).

Ali Öztürk, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ile Aybek ed-Devadari'nin eserindeki Tepegöz ile ilgili bilgileri karşılaştırarak bazı sonuçlara ulaşmıştır. Ali Öztürk'ün belirttiğine göre, Dede Korkut'ta Tepegöz'le ilgili daha başka destanlar vardır; Dede Korkut Kitabı'ndaki Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Aybek ed-Devadari'nin gördüğü Oğuzname'nin muhitinden başka yerde gelişmiş veya tespit edilmiştir. Çünkü, Devadari'deki kız motifi Dede Korkut Kitabı'nda olmadığı gibi, babası da Basat'ı teşvik değil, Tepegöz'ün karşısına çıkmasını istememektedir ve engel olmak için uğraşmaktadır; Dede Korkut'ta Tepegöz'ün anası Ulu Denizlerin perisi olarak tanıtılmaz. Bu ayrılıklar gösteriyor ki ana konu aynı olmasına rağmen yardımcı olaylarda farklılıklar vardır (Öztürk, 2012: 215). Bu durum Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un birçok farklı varyantlarının olduğunu göstermektedir.

Dürerü't-Tican ve Gurerü Tevarihi'z-Zaman'da açıkça görüldüğü gibi, Aybek ed-Devadari (ö:1336), 1310 yılında tamamladığı eserinde, *Ulu Han Ata Bitigi*'nden tamamen ayrı ve farklı bir kitap olarak, kendi yaşadığı dönem olan 14. yüzyılda elden ele dolaşan bir *Oğuzname*'nin olduğunu söylemektedir. Yani, Aybek ed-Devadari'nin bahsettiği Oğuzname, ne zaman yazıldığı bugün bilinmeyen, ancak 14. yüzyılda elden ele dolaşan başka bir kitaptır. *Ulu Han Ata Bitigi* ve *Oğuzname* iki ayrı kitaptır. Bu bakımdan 14. yüzyıla ait bu bilgiler, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'a ait, Aruz, Basat ve Tepegöz'ün adlarının geçtiği en eski bilgilerdir. Aybek ed-Devadari'nin *Ulu Han Ata Bitigi* adlı kitaptan bahsettiği yerde ise, Alp Kara Arslan Belceği adlı bir hikâye vardır, ancak bu hikâyenin içerisinde hiçbir yerde Basat veya Tepegöz adları geçmemiştir. Yani, eserdeki Basat ve Tepegöz adları 14. yüzyıla aittir.

Ancak Alp Kara Arslan Belceği ise 6. yüzyıla dayandığı ileri sürülen *Ulu Han Ata Bitigi*'ne aittir. Demek ki, Türkler arasında eskiden beri mevcut olan Arslan Çocuk Hikâyesi, 6. yüzyıldan sonraki bir dönemde, Türkler arasında eskiden beri mevcut olan Tepegöz Hikâyesi ile kaynaşmış ve bu kaynaşmış hikâye, tarihi bir kişi olan Basat'a uyarlanmış, Basat'ın adı da zamanla halk etimolojisinde "*at basan*" anlamına evrilmiş, böylece Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar, bu hikâyenin tarihinin çok eski devirlere uzanmasının bir yansımasıdır (Eyüboğlu, 2019: 237).

Eski Türklerin yaşamında pınarların önemli bir yeri vardı. Orta Asya'da çok sayıda pınar vardır. Bu pınarlarla ilgili bilgiler tarihi kaynaklara da geçmiştir: 7. yüzyılın ilk yarısında Çinli Budist rahip Hüan-dzanğ, Batı Gök-Türk topraklarını ziyaret etmiş ve Kağan'ın da yazları geçirdiği Bin Pınar'ın doğal güzelliğini görmüştü:

"Kök Türklerin Binğ-yul dedikleri yere vardı. Bu tuhaf ad onların dilinde "Bin pınar" demektir. Esasen bu Binğ-yul öyle ilçe büyüklüğünde bir arazi parçasıdır ki, üzerinde pek çok göl ve kaynak vardır ve şaşılacak zenginlikte, bol yapraklı yüksek ağaçlar yetişmektedir. Serinlik veren rutubetiyle büyük sıcaklarda pek hoş bir dinlenme yeridir, bunun için kağan da yazları burada geçirmeyi adet etmiştir" (Ligeti, 1986: 89).

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Konur Koca Sarı Çoban'ın Uzun Bınar'da peri kızları ile karşılaşması sahnesi vardır:

"Oguz bir gün yaylaya göçti. Aruzun bir çobanı vardı, adına Konur Koca (oglu) Sarı Çoban derleridi. Oguzun önince bundan evvel kimse göçmezidi. Uzun Bınar demegile meşhur bir bınar vardı. Ol bınara periler konmuşıdı. Negahından koyun ürkdi. Çoban erkece kakadı, ilerü vardı, gördi kim peri kızları kanat kanada bağlamışlar, uçarlar. Çoban kepenegini üzerlerine atdı, peri kızınun birini tutdı. Tama edüb derhal cima eyledi. Koyun ürkmege başladı. Çoban koyunun önine segirtti. Peri kızı kanat urub uçdı, eydür: "Çoban, yıl tamam olıcak mende emanetün var. Gel, al" dedi. "Amma Oguzun başına zeval getürdüün" dedi. Çobanun içine korhu düşdi, amma kızun derdinden benzi sarardı" (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 146-147).

İlginç bir şekilde bu sahneye benzer bir sahne, 9. yüzyıla ait eski bir kaynakta yer almaktadır. İbn Hurdazbih (ö:912-913)'in *El-Mesalik ve'l-Memalik* (y:885-886) adlı eserine göre, Semerkand ile bu kente yürüyerek iki günlük mesafedeki *Kisse* denilen kent arasında büyük ve yüksek bir geçit vardır. *Kisse*'nin arka tarafında ise karlı dağlar vardır. Eriyen karlar ve karlardan oluşan sular bir dağdan bir dağa akar. *Heştadan* adlı pınar bu eriyen kar sularından

oluşmuştur. Yine aynı şekilde ortaya çıkan bir pınar Semerkand yöresinde *Nehr-i Ceyrut*, bir başka adla *Nehr-i Buhara* olarak adlandırılmıştır (İbn Hurdazbih, 2008: 156). Gerisini İbn Hurdazbih şöyle anlatmaktadır:

“Bana o tarafa işi çıkan birisi anlattı: Bana bunları anlatan kişinin orada dostu vardı; bu kişi ona burada bulunan pınarın acaipliklerini anlatmıştı. Onun anlattığına göre, Allah’ın yarattığı en güzel insan suretinde, suda yaşayan bir şey vardı. Bu köyde bulunan çoban da sürüsünü buraya götürüyordu. Diğer bazı çobanlar da ona yakın olmaya çalışıyorlar ama bunu gerçekleştiremiyorlar, tam yakınına gelemiyorlardı. Sürüsünü pınarın yakınına kadar getiren çoban kaval ve zurna çalıyordu. Kavalı ya da zurnayı çaldığında insan suretindeki yaratıklar suyun üzerine çıkıp onu dinliyorlar ve kavalın çıkarmış olduğu sestem mutlu oluyorlardı. Bu çoban birgün yine pınarın başına vardı ve kavalını çaldı. Daha sonra da uykuya daldı. Orada yaşayan insan suretindeki yaratıklar da zorla onu yanlarına aldılar. Eve dönmeyişinin üzerinden 1 gün ve 1 gece geçtikten sonra halk onu aramaya başladı. İzini takip ederek pınarın başına kadar geldiler. Çobanı suyun üzerinde yüzerken buldular. Etrafında bulunan insan suretindeki yaratıklar, onu, kavalını ve zurnasını çalması için zorluyorlardı. İzini takibederek gelenler ise onu serbest bıraktırmaya uğraşıyorlardı. İnsan suretindeki yaratıklar bu istekleri reddettiler. Halk bu şekilde 8 gün boyunca burada kaldı. Bu süre zarfında çobanı istemelerine rağmen, taleplerine bir yanıt alamadılar. Gelenlerden hiçbiri de suya inerek onu kurtarmaya cesaret edemiyordu. 8. günün sonunda ise ne çobanı ve ne de insan suretindeki yaratıklardan hiçbirini göremediler” (İbn Hurdazbih, 2008: 156-157).

Basat Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy’un girişindeki pınarda çoban ile peri kızları arasındaki ilişkiler hakkındaki efsane, 9. yüzyılda İbn Hurdazbih (ö:912-913)’in *El-Mesalik ve’l-Memalik* (y:885-886) adlı eserinde yer alan, Orta Asya’daki pınarda, çoban ile *“Allah’ın yarattığı en güzel insan suretinde, suda yaşayan bir şey”* ve *“insan suretindeki yaratıklar”* olarak nitelendirilen varlıklar hakkındaki bu eski efsane ile ilgili olabilir. İki efsanede birçok benzeşmeler vardır; her ikisinde de bir zorlama unsuru vardır ve bir taraf diğerini alıkoymuştur; üstelik her ikisinde de olaydan sonra çobanlar ortadan kaybolmuştur. Açıktır ki böyle efsaneler eski Türkler ve Orta Asya’nın diğer halkları arasında yaygındı. Maalesef bunların sadece çok küçük bir kısmı yazıya geçirilebilmiştir. *El-Mesalik ve’l-Memalik*’deki bu efsanedeki olay,

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'daki Tepegöz'ün doğumuna aktarılmış ve insan ile insan suretindeki yaratıklar arasındaki birleşme sonucunda Tepegöz doğmuş olabilir. Yani böyle olağanüstü bir olay hakkındaki efsane, olağanüstü bir varlık olan Tepegöz'ün adı etrafında daireleşerek Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'a yansımış olabilir. 9. yüzyıldaki bir coğrafya kitabına yansiyacak kadar yaygın olduğu anlaşılan bu türlü efsaneler, aslında Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un ne kadar eski bir tarihe ait bir anlatı olduğunu da yansıtmaktadır.

3. Alt Tabaka: İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un, İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası vardır. Bu tabakada diğer kültürlerle etkileşim de olmuştur. Bu tabakada birçok unsur vardır: Madencilik gelişmesi, metal işlemeciliği, kutsal kılıç, kutsal yüzük, göçebelik, konar-göçerlik, hayvancılık, devlet geleneğinin temelleri, savaşçılığın ön plana çıkması, ordu geleneği, boyların ve milletlerin şekillenmesi, boylar ve milletler arasındaki mücadeleler, alp kültü, akıncı yaşam, destan ve ozanlık geleneğinin gelişmesi, ejderha vb.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un antik Grek/Yunan anlatılarıyla olan benzerlikleri bu boyun tarihin derinliklerine uzanan tarihi-destani-efsanevi-mitolojik köklerinin olduğunu göstermektedir.

Dede Korkut'un Dresden nüshası üzerinde ilk çalışmayı yapan Heinrich Friedrich Von Diez, Tepegöz'ü Homeros'un *Odysseia*'sındaki Polyphemos ile karşılaştırmış ve Dede Korkut'taki hikâyenin daha geniş olmasına dayanarak, bu hikâyeyi Yunanlıların doğudan aldığı sonucuna varmıştır (Ergin, 1989: 57). Heinrich Friedrich Von Diez'e göre, her iki destanda da aynı konu işlenmektedir ve bu tesadüf olamaz. Heinrich Friedrich Von Diez, Oğuz destanının neden Homeros'unkinden kopyalanamayacağını açıklamıştır: Doğulular, Yunan mitolojisini bilmedikleri gibi, Homeros'un yazılarını hiçbir zaman kendi dillerine çevirmemişlerdir; Oğuz kiklobu, doğumundan ölümüne kadar bütün olarak anlatılırken, Homeros'unkindinde ise sadece bir bölümü alınmıştır; Homeros, Asya'ya gerçekleştirdiği yolculuğunda tercüman aracılığıyla anlaştığından, Tepegöz Hikâyesi'nin tamamını değil, sadece bir bölümünü duymuştur; Belki de Homeros, bunu Oğuzların bir boyunun, Küçük Asya (Anadolu)'ya gelip Troya'da Yunanlara karşı savaştıkları zaman duymuş olabilir (Diez, 1815: 399-457: 416-418'den aktaran Merhan, 2016: 947). Heinrich Friedrich Von Diez'in Dede Korkut Kitabı hakkında yapılan ilk bilimsel çalışmalar arasında yer alan bu tespitleri oldukça değerlidir.

Wilhelm Grimm, Polyphemus'un Odise'nin hikâyesi içerisine sonradan sokulmuş olduğunu ve halk masalının Odise'den gelebileceğini, başka bir kaynaktan alınmış olacağını

söylemiştir. Grimm Kardeşler ise bu masalın Dolopathos'tan, bir doğu kaynağından geldiğini tespit etmişlerdir. Bu masalda, bir haydudun Polifem soyundan bir devin önünden kaçıışı anlatılmaktadır (Gökyay, 1973: DXXXVI; Sakaoğlu, 1998: 28). Pertev Naili Boratav'ın söylediğine göre, annesinin ona verdiği bir halka (yüzük) sayesinde Tepegöz, sadece gözünden yaralanabilir. Odysseus'un Polyphem'i yendiği gibi, Basat Tepegöz'ü kör eder ve onu kendi kılıcıyla öldürür. Homeros'un anlattığı Odysseus'un Polyphem ile mücadelesi ile Dede Korkut'ta yer alan Basat'ın Tepegöz ile mücadelesi arasında bazı benzerlikler vardır; bir mağaradaki koyun ahır, canavarın kör edilmesinin biçimi, kahramanın kaçmak için düzenlediği hile birbirine benzemektedir. Tek gözlü canavara tüm kıtalarda birçok ülke aktarımlarında rastlanır. Basat-Tepegöz konusunun ortaya çıkışında, Homeros'a dayanan ve Oğuzlar tarafından aktarılan Orta Asya destan ve efsanelerin bir kaynaşması yaşandığı görülmektedir. Bu karışımı Türkler, Anadolu'nun özgün halkının aktarımlarında canlı olarak bulmuşlardır, gerçekten de hem Oğuzların hem de Homeros'un yorumlarında akış aynıdır (Boratav, 2012: 61-62). Pertev Naili Boratav'ın bu tespitleri oldukça değerli olup, Dede Korkut ile Homeros arasındaki eski bir etkileşimi işaret etmektedir. İki anlatı arasında ayrıntıdaki birçok benzerlik de bunu göstermektedir.

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un Oğuzların 9.-10. yüzyıllarda Sirderya boylarına gelmeden önceye ait, en eski hikâyelerden biri olduğunu ve bu hikâyenin değişik şeklinin, doğuda olduğu gibi batıda insan yiyen tek gözlü dev'in kör edilmesi şeklinde yaygın olduğunu belirtmiştir. Viktor Maksimoviç Jirmunskiy ayrıca, bu konunun *Odissey*'in siklop (dev) Polifen'in kör edilmesine dair hikâyesinden bilinmekte olduğunu ve çeşitli şekillerde Kafkasya'da, *Binbir gece* adlı Arap masallarında, Yakın Doğu, Orta Asya ve Güney Sibirya'daki Türkler arasında, günümüzde Türkiye, Azerbaycan, Türkmen, Kazak, Kırgız ve Altay Türkçelerinde kaydedilmiş, 15 ayrı nüshadan fazla şekillerinin olduğunu söylemiştir (Jirmunskiy, 1961: 618).

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, yer bakımından Odise'ye yakın olan kimi folklor varyantlarında Polifem hikâyesine benzer motifler vardır. Hikâyelerin kahramanları gemileri batmış denizciler olup, bunlar fırtına yüzünden bazı bilinmeyen adalara düşerler ki, Gürcü ve Dağıstan varyantları böyledir. Ancak ayrıntılarda görülen benzerlikler, burada da Odise'den doğrudan yapılmış bir aktarma ile açıklanamaz. Bu benzerlik, belirli bir coğrafya bölgesinde çoktan beri yerleşmiş olan motifin eskiliğini gösterir. Bu varyantın kimi motifleri *Binbir Gece Masalları*'nda da geçmektedir. Özellikle Sinbad'ın gezilerini anlatan masalların birincisinde

vardır. Binbir Gece masalının doğuda çok yaygın olmakla birlikte, Arap masalını Orta Asya'daki varyantların kaynağı saymak da doğru olmaz. Çünkü doğuda, Orta Asya'da tespit edilmiş olan folklor varyantlarında hemen daima ana konunun klasik şekli bulunmaktadır. Oysaki *Binbir Gece Masalları*'nda bu geniş gelenek özelliği yoktur. Ayrıca Odise, Arap masallarından farklı olarak olay, burada deniz yolculuğunda değil, geniş Asya kıtasının ormanlarında, dağlarında, ya da çöllerinde geçmektedir (Gökyay, 1973: DXXXVI-DXXXVII). Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'in bu tespitleri oldukça değerlidir. Bütün bunlar Tepegöz anlatısının oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Kitle iletişim araçlarının olmadığı eski devirlerdeki bir anlatının bu kadar geniş bir alana yayılmış olması onun tarihi eskiliğinin de bir yansımasıdır. Eski insanlar kendilerine ilginç gelen böyle bir anlatıyı dilden dile aktararak yaygınlaştırmışlardır.

Tepegöz tipinin farklı yaşam türlerine sahip farklı coğrafyalara uyum sağladığı, bu etkenlerin kahraman ile Tepegöz'ün mücadelelerini de şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle antik dönemlerde, Milattan Önceki birinci bin yılda bile, o dönemde bilinen dünyanın (Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika) büyük kısmında, Greklerde, İskitler'in Avrupa ve Orta Asya'daki kollarında, sonraki dönemlerde Araplar arasında, Kafkasya'da ve Uzak Doğu'daki bazı halklar arasında da tespit edilen Tepegöz efsanelerinin tarihin derinliklerinden geldiği daha iyi anlaşılmaktadır. Bu durum elbette ki Tepegöz efsanesinin, dolayısıyla Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un binlerce yıl öncesine uzanan eski köklerinin bir yansımasıdır.

Orhan Şaik Gökyay'ın belirttiğine göre, Tepegöz hikâyesinin en eski rivayeti Homeros'un *Odise*'sinde görülmektedir. Bu, tek-gözlü Polifemin Odise tarafından kör edilmesi hikâyesidir. *Odise*'nin eskiliğine ve yaygınlığına karşı Homeros'un eserini, başta Dede Korkut Kitabı'nda Tepegöz olmak üzere öteki varyantların kaynağı saymak için bir dayanak yoktur. Aksine, eski Yunan destanı, daha eski halk masallarından bu konuyu almıştır. Odise, bu hikâyenin Akdenizin doğu bölümünde, Anadolu'da varlığını gösteren önemli bir tanık olup, Yunan destanı M.Ö. bin yılın ortalarında burada oluşmuştur. Tepegöz menkabesinin nereden çıktığı, nereden geldiği konusunun tartışması bir sonuca bağlanamazsa da ilk kaynağının Türkler arasında bulunduğu söylenebilir. Dede Korkut Kitabı'nın öteki hikâyeleriyle Tepegöz hikâyesinin dil ve üslup yönünden bir ayrılığı olmadığı gibi, Bayındur Han ve Dede Korkut, bütün öteki hikâyelerde olduğu gibi burada da yer almışlardır. Uruz bir baş karakterdir. Göçebe yaşamının ayrıntılarına ait yönler vardır. Basatın kahramanlığı, "*alp erenin erden adını yaşurmak*" ayıp olacağı için adını soran dev Tepegöz'e, yerini, yurdunu, anasını, babasını bir

Oğuz diliyle anlatması, hikâyenin bitişi, Dede Korkut'un verdiği alkış tam Oğuzcadır (Gökyay, 1973: DXXXVI-DXXXVII).

Walter Ruben'e göre, Tepegöz hikâyesinin benzerlerine, Yunan Odysseia destanından başka, başta Hint efsanesi olmak üzere, dünyanın çeşitli yerlerinde rastlanmaktadır (Ruben, 1944: 244-253'ten aktaran Şen, 2003: 604). Abdülkadir İnan, *Er-Töştük Destanı*'nda nehirde görülen bir canavarın (devin) çıktığını hatırlatarak, Tepegöz'ün asla başkalarından alınmadığını, Oğuzlar Anadolu'ya geldikten sonra Yunan sikloplarından alınma olmadığını belirtmiştir (Sakaoğlu, 1998b: 95; Feyzioğlu, 2004: 55). Avelbek Konıratbayev'e göre, M.Ö. 7.-6. yüzyıllarda Asya'ya gelen Yunanlılar, yerli halkların arasında yaygın olan Tepegöz efsanelerini derleyip, *Odysseia* destanına eklemişlerdir. Yunanlılarda tek gözlü devlere *Polifem* denilir (Konıratbayev, 2000: 162-163).

İsmet Zeki Eyüboğlu'na göre, İlkçağ Anadolu söylencelerinde *Kyklop* adlı bir yaratık, bir dev vardır. Bu devin gözü tepesindedir, burnunun yanlarında, kaşların altında değil. Bu yaratığın ortaya çıkışından en az 2500 yıl sonra Anadolu'nun doğu kesimlerinde, Asya ya da Azerbaycan kökenli olduğu söylenen bir *Tepegöz* (Dedem Korkut öykülerinde) türemiştir. Anlam bakımından *Kyklop* ile *Tepegöz* birdir, biri Türkçe, öteki Yunancadır. Anadolu'da Müslümanlar arasında yaygın bir İslam inanışına göre yargı günü (kıyamet) geldiğinde bütün ölümler dirilecek, yeryüzü varlıklarından soyunacak, çırılçıplak olacak, dişi erkek ayrımı kalmayacak ve insanlar, gözleri tepelerinde olacağından, birbirlerini göremeyeceklerdir. Din kurucularının ileri sürdükleri eski geleneklerle gelen yeni inançların yeni bir yorumudur. İnanç değişikliğinin kökeni de bu yorumun başkalığıdır. Dil denen güçlü değirmen, taşları arasına düşen ekinin soyuna sopuna bakmaz, öğütür, un yapar, öğütemiyorsa kırıp kırıp atar. *Kyklop-Tepegöz-Yargı* günü gözlerin tepede oluşu bağlantısı budur (Eyüboğlu, 1998: 78-79).

Azra Erhat'ın belirttiğine göre, Homeros (M.Ö. 9 ya da M.Ö. 8. yüzyıl)'un eseri *Odysseia*'da, Deniz Tanrısı Poseidon'un tek gözlü oğlu, dev ve yamyam Polyphemos, konuksever, tanrıya saygılı bir insan olmayıp, mağarasına sığınan Odysseus'un arkadaşlarını kıştır kıştır yiyen, yabani, kaba, doğruluk bilmez bir azmandır. *Odysseia*'da, Afrika'dan Sicilya'ya, Lotosiyenlerin ülkesinden yamyamların adasına, Odysseus'un üçüncü uğradığı yer tek gözlü devlerin (*kykl-op*: yuvarlak göz) yemyeşil toprağıydı. Filo ilkin Küçükada denilen bir adaya çıkmıştı (Homeros, 2008: 22, 33). Ernie Bradford, bunun Sicilya'nın batı kıyılarından 4 mil uzakta, eskiden Aigusa, yani Keçiler Adası diye bilinen Favignana olduğuna inanmaktadır. Tepegözler de çobandı, keçi ve koyunculukla yaşıyorlardı. Polyphemos'un mağarası da karşığı

kıyıda Eryx (750 metre) Burnu'nun dibinde bugün Trapani kentinin bulunduğu yerde olsa gerektir. Tepegözler masalı öteden beri buralara yakıştırılmış, bir mağaraya da *Grotto di Polifemo* adı verilmiştir (Bradford, 1964: 72'den aktaran Azra Erhat, Homeros, 2008: 33). Azra Erhat'ın belirttiğine göre, *Odyseia*'da anlatılan manzaralar bu bölgeye tıpatıp uymaktadır. Bu kıyılarda, kaçan Odysseus'un arkasından Polyphemos'un fırlattığı koca taşları andıran denize serpili kayalar bile görülür. Ozan Hesiodos'un yapıtlarında Olympos tanrılarında önce dünya egemenliğini ellerinde tutan yarı tanrı soyları arasında Kyklopların da adı geçmektedir. Okeanos ve Gala'nın oğulları olan bu devleri, Zeus yeraltına kapatmıştı. Orada demircilik yapan Kykloplar, yanardağlardan fışkıran ateş kıvılcımları, yer sarsıntıları ve gürültüleriyle kendilerini belli ederlerdi. Polyphemos da Etna ya da Stromboli yanardağlarının bir kişilendirilmesi, tek gözü de kraterin bir simgesi sayılmıştır. Oysaki Polyphemos, hem Tanrı Poseidon'un oğlu, hem demirci değil de sürü ve mandıra sahibi bir azman olarak canlandırılmıştır. Sicilya folklorunda daha sonraları da görülen bu tek gözlü dev tipik bir masal kahramanı olmakla birlikte, Halikarnas Balıkçısı'nın belirttiği gibi, Hitit kabartmalarında hep profilden gösterildiği için tek gözlü sanılabilen adamlarla ilgili olabilir. Hitit ve Anadolu folkloruyla ilişkiyi belirtmek için Kyklop'a Tepegöz demeyi uygun bulduk (Homeros, 2008: 33-34). Azra Erhat'ın bu tespitleri önemlidir. Burada Kyklopların demircilik yapması dikkat çekici bir ayrıntıdır. Çünkü eski Türkler demircilik konusunda oldukça yetenekliydi. Hatta 6. yüzyılda Gök-Türkler'in yanına Bizans elçileri geldiğinde, kimi Gök-Türkler bu Bizans elçilerine demir satmaya çalışıyorlardı. Demircilik konusu özellikle eski Türklerin, geniş Avrasya/Orta Asya coğrafyasının kadim inanışları olan Kamlık/Şamanizm ile yakından ilişkilidir.

Kamal Abdulla'nın belirttiğine göre, eski Yunan mitoloji kahramanı Odysseus ve Polyphemos arasındaki ilişkiler, Basat'la Tepegöz arasındaki ilişkilere benzemektedir. Tepegöz ile Polyphemos arasında birçok ortak özellikler vardır. Ama ikisi arasında farklar da çoktur (Abdulla, 2015: 27, 120-121, 266, 336). Kamal Abdulla'ya göre, Yunan destanı *Odyseia*'da, Odysseus, kendi savaşçılarıyla birlikte memleketi İthaka adasına doğru yelken açmış, bu sırada onun deniz maceraları başlamıştı. Odysseus, bu maceralar sırasında, tek gözlü canavar Polyphemos'u hileyle aldatıp kör etmişti. Odysseus-Polyphemos mücadeleleri, Basat-Tepegöz ilişkileri ile paraleldir. Odysseus Yunanistan'da, Basat da Oğuz'da aynı şekilde hareket edip, aynı yolla Polyphemos'u, Tepegöz'ü kör etmişler, aynı yolla onu aldatıp koç derisini başlarına koyarak mağaradan dışarı çıkıp canlarını kurtarmışlardır. Bu paralelliklerde aslında ciddi farklı yönler olmakla birlikte, mücadele usulleri, galip gelme yolları neredeyse aynıdır. Odysseus,

Polyphemos'u kör etmiş ve canını kurtarıp elinden kaçmıştır. Basat ise, Odysseus'dan farklı olarak Tepegöz'ü öldürüp başını kesmiştir. Tek gözünü helak etmekle kaotik bir yapıya karşı mücadele görülse de başın bedenden ayrılması, özellikle de bunun özel bir kılıçla yapılması daha kadim mitolojik düşünceyi yansıtmaktadır. Odysseus için Polyphemos yalnızca sonraki maceraların bir nedenidir, Tepegöz ise bütün toplum için sonuç rolünde görülmektedir (Abdulla, 2015: 256-261).

Kamal Abdulla'nın yazdığına göre, eski Yunan mitoloji kahramanı Odysseus ve Polyphemos arasındaki ilişkiler, Basat'la Tepegöz arasındaki ilişkilere benzemektedir. Tepegöz ile Polyphemos arasında birçok ortak özellikler vardır: Dış görünüm, amansızlık, insanüstülük, vahşi ihtiraslar, mucizevi doğum vb. Ama ikisi arasında farklar da çoktur: Tepegöz, destanda önemli bir role sahipken, Polyphemos ise Odysseus'un arka planında görünmektedir; Tepegöz'le mücadele Oğuz'un ölüm-kalım mücadelesiyken, Polyphemos'la mücadele ise yalnız kaçıp can kurtarmak üzerinedir; Tepegöz, isyan ettiği Oğuz toplumunun içinden çıkan, adeta bu toplumun yarası iken, Odysseus ise Polyphemos gibi sikloplar arasında gelip geçici bir konuktur; bütün şer güçlere galip gelme umudunun simgesi olarak Tepegöz cezalandırılıp öldürülürken, Polyphemos da cezalandırılmış, Tepegöz gibi kör edilmiştir ancak ölümü hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir. Tepegöz'ün tam anlatımı olduğu için daha eski bir tip olduğunu, Polyphemos'un anlatım eksikliği yüzünden ondan meydana geldiğini ispata çalışmak tek taraflı ve bütün yönleriyle iyi düşünülmemiş bir adım olurdu, çünkü Polyphemos'un eksik anlatımına esas teşkil eden birçok etken vardır. Bu iki tip seyyar konuların formal gelişme çizgilerinin ortaya çıkardığı aynı mahiyette olup, genel anlamda mitin şahsi yaratıcılığı söz konusudur. Nerede olursa olsun, ister Kadim Yunan'da, isterse Oğuz dünyası olan kadim Azerbaycan'da, mit hep aynı mit olup, gücü orada da, burada da aynı güçtür; çünkü insan toplulukları, bu toplulukların üyeleri dünyayı algılama, doğaya bağlılık derecesi, doğayı algılama şekilleri bakımından aynıdırlar (Abdulla, 2015: 27, 120-121, 266, 336). Kamal Abdulla'nın bu tespitleri oldukça değerlidir.

Mesut Şen'in belirttiğine göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ile Yunan destanı *Odysseia*'daki, Odysseus'un Kykloplar ile olan mücadelesi arasında birçok benzerlikler bulunmaktadır; Tepegöz ve Polyphemos adlı devlerin peri bir anadan doğması; tek gözlü olması; insan eti yemesi; mandırayı andıran bir mağarada yaşaması; her iki kahramanın ateşte kızdırılan süngü veya sopayla devin tek olan gözünü kör etmesi; kahramanların koyunlar aracılığıyla mağaradan çıkmak istemeleri gibi unsurlar, her iki efsanenin, hem motif olarak hem

de vaka olarak da birbirine benzediğini göstermektedir. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ile Yunan destanı *Odyseia* arasında, menşei ne olursa olsun, aralarındaki vaka ve motif benzerliklerine rağmen, büyük bir anlayış farkı vardır; Basat'ı, kendisinden çok üstün olan, üstelik gözünden başka yerine ok ve kılıç işlemeyen bir düşmanla mücadeleye sevk eden şey, üzerindeki sorumluluk duygusu ve haklılığıdır; Odysseus'ta ise Kyklopların nasıl bir yaratık olduklarına dair merakın giderilmesi ön plandadır. İki anlatı arasında, olayların ele alınış şekli, bakış açısı ve değer yargıları bakımından da büyük farklar vardır; konu benzerliğine rağmen, Odysseus ile Basat apayrı iki kişilik olup, her kahramanda bulunması gereken cesaret ve gözüpeklik dışında, aralarında ortak nokta bulmak zordur; birinin, düzen kurmadaki hünerine karşılık, diğerinin, düşmanın dahi her sözüne inanacak kadar, saflığı ve samimiyeti açıktır. Bu iki anlatıdaki kahramanların, kendi toplumları için, insan davranışlarının birer modeli oldukları söylenebilir (Şen, 2003: 604-609).

Bi Xun'a göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy bugün Tepegöz'le ilgili bilinen en mükemmel efsanedir ve eskiye ait Tepegöz destanıdır. Bu tür Tepegöz efsaneleri Çin'deki Altay dil ailesine mensup milletler arasında çok yaygındır. Hatta doğudan Avrasya'yı aşarak Yunan efsanelerine girmiştir (Xun, 2000: 474-475).

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ile Yunan destanı *Odyseia* arasındaki benzerlikler, tamamen tesadüf olarak değerlendirilebilecek bir türden olmayıp, iki anlatı arasında görülen detaylardaki birçok benzerlik, geçmişteki bir ortaklığa veya tarihi süreç içerisinde bir etkileşime işaret etmektedir. Yunan destanı *Odyseia* (M.Ö. 9.-M.Ö. 7. yüzyıllar civarı) oldukça eski bir tarihe sahiptir. Eski Türklerin yazılı kaynakları ise yok denecek kadar az olduğu için, Türk destanlarına dair bilgiler ise çok sonraki dönemlere aittir. Dede Korkut Kitabı, dolayısıyla Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ise 15.-16. yüzyıllarda yazıya geçirilmiş olup nisbeten oldukça yeni bir tarihe aittir. Ancak Dede Korkut Hikâyeleri'nin bir kısmının, özellikle de hikâyeler içerisindeki en eski iki boydan biri olduğunu dile getirdiğimiz Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un, en batıdaki Türk boylarından en doğudaki Türk boylarına kadar oldukça geniş bir alanda görülmesi ve çok sayıda varyantının bulunması, Türklerin tarihi süreç içerisindeki göç ve yayılmalarının ve bu hikâyenin çok eski köklere sahip olmasının bir sonucudur. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un arkaik yapısı ve içerisindeki bazı motiflerin (peri kızı, aslan tarafından büyütülme, mağara yaşamı vb.), bu destanın köklerinin eski Türk kültür çevrelerine, M.Ö. 3.-M.Ö. 2. binli yıllara dayanmasının bir sonucudur. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'a benzer anlatıların tarihin eski dönemlerinde de anlatılmış olduğunu bilmek, bu destanın da ne

kadar eski bir tarihi geçmişe sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Eyüboğlu, 2019: 245).

Tepegöz'ün benzerlerinin eski eserlerde görülmesi, örneğin, M.Ö. 8.-M.Ö. 7. yüzyıllarda yaşadığı düşünülen Homeros'un eserindeki Polyphemos'un Tepegöz'ün benzeri olması, aslında Tepegöz tipinin ne kadar eski bir tip olduğuna da işaret etmektedir. Tepegöz'ün ve tek gözlü devlerin, en batıdan en doğuya kadar bütün Türk Dünyasında yaygın bir şekilde görülmesi, ana Türk kökünden eski tarihlerde ayrılan batıdaki Çuvaş Türkleri'nde ve doğudaki Saka-Yakut Türkleri'nde görülmesi, bu hikâye ve tipin ne kadar eski olduğunu da göstermektedir. Eğer ki elimizde, M.Ö. 2.-M.Ö. 1. binli yıllara ait, Türkler ve atalarının anlattıkları destan, hikâye, masal, efsane vb. türlerdeki anlatılara dair metinler bulunsaydı, büyük olasılıkla, Dede Korkut Kitabı'ndaki birçok hikâyenin ve kahramanın, Deli Dumrul'un, Basat'ın ve Tepegöz'ün eski, arkaik şeklini o metinlerde görecektik. Dede Korkut Boyları içerisindeki en eski hikâyelerin Tepegöz ve Deli Dumrul boyları olduğunu dile getirmiştik. Tepegöz Hikâyesi, kahraman ile Tepegöz'ün mücadelesi, mağaraya ve çobanlara vurgu yapmakta ve avcı ile çobanın mücadelesi şeklinde geçmektedir ki, bu bakımdan bu hikâye, Türklerin atalarının avcılık toplayıcılıkla uğraştıkları devirden hayvancılık ile uğraştıkları devre geçişlerinin bir yansımasıdır. Bu nedenle bu hikâyenin tarihi Milattan Önceki birkaç binli yıllara, eski Türk kültür çevrelerine, hatta daha eski devirlere kadar uzanmaktadır. Hikâyenin en batıdan en doğuya kadar neredeyse bütün Türk boylarında çeşitli şekillerde görülmesi de bunun bir yansımasıdır. Tarihi süreç içerisinde Türk boyları çoğaldıkça ve yayıldıkça, Tepegöz Hikâyesi de buna paralel bir şekilde yayılmıştır (Eyüboğlu, 2019: 473).

Halık Guseynoviç Köroğlu, *Herodot Tarihi*'ndeki tez gözlü insanlar olarak geçen *Arimaspa* adlı topluluğa dikkat çekmiştir. Halık Guseynoviç Köroğlu'ya göre, Herodot Arimaspa ve onların komşuları olan *altını koruyan* ankalari İssedonlardan uzağa yerleştirmiştir. Tarihçiler bu yarı efsanevi bilgilerde de gerçek payı aramaya eğilimlidirler. İ. Zabelin Arimaspa'nın yerleşim bölgesini Ural olarak belirtirlerken, diğerleri Arimaspa kabilelerinin büyük altın ocaklarının bulunduğu bugünkü kentlerden Stepnyak bölgesine yakın Kuzey Kazakistan'da göçebe hayatı sürdürdüklerini düşünmüşlerdir. Arimaspa'nın yurdunu Altay olarak belirten tarihçiler de vardır (Köroğlu, 1994: 43-44).

Ali Öztürk'ün yazdığına göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Basat'la yaptığı mücadele sonunda öldürülen Tepegöz motifi eski çağlara, İskitlere kadar uzanmaktadır. Herodot Tarihi'nde *Arimaspiler* adı ile anılan ve tek gözlü oldukları belirtilen kavmin Orta

Asya'da yaşadığı kaydedilmiştir. Biraz da masal niteliği taşıyan destandaki Tepegöz bu kavimden kalmış bir hatıra olmalıdır. Bu hatıranın izleri Homeros'un *Odissea Destanı*'nda da aynen görülmektedir (Öztürk, 2012: 258). İbrahim Çeşmeli'nin söylediğine göre, kayıtlarda geçen yarı efsanevi bir topluluk olan Arimaspiyanlar, İskitli sayılmaktadır (Çeşmeli, 2016: 26). Yunanlılar tarafından *İskitler*, İranlılar tarafından *Sakalar* olarak adlandırılan İskitler'e/Sakalar'a fazla bilinmese de *Arami* de deniliyordu (Çeşmeli, 2016: 13-14). Belki de *Arami* adı ile Herodotos'taki *Arimaspi* adı arasında bir ilişki olabilir. Konu altın ile de ilgilidir. Bilindiği gibi İskitler/Sakalar aynı zamanda altın ve altın işlemeciliği konusunda oldukça yetenekliydi. Arkeolojik kazılarda bulunmuş ve bugün dünyanın önde gelen bazı müzelerinde bulunan birçok buluntu bunu gözler önüne sermektedir.

Herodot (M.Ö. 490-M.Ö. 425'e doğru)'un *Tarih*'inde tek gözlü Arimaspesler hakkında şöyle demektedir:

"En büyük altın yatakları, öyle anlaşılıyor ki, Avrupa'nın kuzeyinde bulunmaktadır; ama bu altın nereden geliyor? Buna da kesin bir cevap veremem. Arimaspesler varmış derler, tek gözlü olurlarmış, altını bunlar Griffonlardan koparırlarmış. Ama başka her bakımdan öbür insanlar gibi olsunlar da tek gözlü doğsunlar, ben böyle bir şeye de inanmam. -Ama bizim için en güzel ve en az rastlanan şeylerin, yeryüzünün en uzak uçlarında, yeryüzünü kuşatan çemberin üzerinde bulduklarını söyleyebiliriz" (Herodotos, 2013: 268).

Herodot (M.Ö. 490-M.Ö. 425'e doğru)'un *Tarih*'inde tek gözlü Arimaspesler hakkında ayrıca şöyle demektedir:

"Öbür yandan Prokonnesos'da doğma Kaystrobios oğlu Aristeas adında biri vardı, destan düzerdi, o da Apollon'un öfkesinden kaçarken İssedonosların ülkesine yanaştığını ve İssedonosların ötesinde tek gözlü Arimaspes ırkının yaşadığını, bunların ötesinde de kutsal altına bekçilik eden Griffonların, daha uzakta denize çıkan yerde Hyperbore uluslarının yaşadıklarını söyler. Bunların hepsi diye ekler sözlerine, kendi sınırlarında bulunanlar, Hyperborelilerden gayrisi, birbirleriyle dalaşmak için bahaneler bulurlardı; ilk başlayanlar Arimaspeslerdi. Bu Arimaspesler, İssedonosları yurtlarından atmışlardı. İssedonoslar da Skythleri yurtlarından atmışlardı; Skythler Notos Denizi kıyılarında oturan Kimmerlerin üzerine saldırmışlar ve bölgeden atmışlar. Ama Aristeas'ın Skyth ülkesi hakkında anlattığı bu hikâye Skythlerin söylediklerine uymamaktadır" (Herodotos, 2013: 299-300).

Prokonnesos bugünkü Marmara Adası olup, Aristeas, Herodot'a göre M.Ö. 7. yüzyılda yaşamıştır (Herodotos, 2013: 299). Böylece M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış Herodot (M.Ö. 490-M.Ö. 425'e doğru)'un eserinde tek gözlü olduğu söylenen Arimaspes'ler hakkında bilgi bulunduğu

anlaşılmaktadır. Herodot bu bilgiyi ise kendisinden iki asır önce, M.Ö. 7. yüzyılda yaşadığı söylenen destan anlatıcısı Aristeas'a dayandırmaktadır. Üstelik Herodot, Aristeas'ın İskit ülkesi hakkında anlattığı bu hikâyenin İskitlerin söylediğine uymadığını belirtmiştir ki, aynı anlatının birbirinden farklı varyantlarının olduğu anlaşılmaktadır. Burada Herodot, benzerleri birçok kez Türk ve Orta Asya-Avrasya tarihinde görülen, özellikle de yeni bir göçebe kabileler konfederasyonu/devlet kuruluşlarında görülen, göçebe kavimlerin/göçebe Türk kavimlerinin birbirini itikleyerek büyük bir göç dalgasına neden olduğu *Kavimler Göçü* olayının bir benzerini vermiştir. Arimaşpes'lerin İssedonosları, İssedonosların İskitleri, İskitlerin de Kimmerleri yaşadıkları yurtlarından çıkararak bir kavimler göçü yaşandığı anlaşılmaktadır. Orta Asya ve Avrasya'da, başta Hsiung-nular (Hunlar), Avrupa Hunları, Juan-juanlar (Avarlar), Gök-Türkler olmak üzere her yeni devletin kurulduğu ve güçlendiği dönemler de bu tür kavimler göçü yaşanmıştır. Çünkü hem mevcut iktidarını güçlendirmek ve eski iktidarla bağı koparmak için hem de ekonominin hayvancılığa dayandığı göçebelere en iyi ve verimli otlakları ele geçirmek için her yeni kurulan devlet diğer kavimleri kovalamış, böylece tarihte birçok kez tekrarları görülen doğudan batıya doğru kavimler göçü gerçekleşmiştir.

Yaklaşık olarak M.Ö. 800 yıllarında, bugünkü Moğolistan ve Türkistan'da meydana gelen ve oldukça uzun süren bir kuraklık Orta Asya ve Güney Rusya bozkırlarından önemli bir nüfus baskısına sebep olmuş, otlakların kuraklıktan büyük ölçüde zarar görmeleri, doğu bozkırlarındaki göçebelere Çin'in kuzeybatı sınırlarına kaymalarına sebep olmuştu (Durmuş, 2017: 36-37). İskitler, doğudaki Sarmatlar'ın baskısı ile Volga (İtil)'yü aşarak batıya doğru hareket etmişler, bazı boylar Trans-Kafkasya'ya ulaşmışlar, ancak asıl kitle Pontus bozkırlarına doğru ilerleyerek, buradaki Kimmerler'i Tuna vadisine ve Kafkasya'ya sürmüşler, kalanlar ise Kırım'da izole edilmişlerdi. İskitler, Kimmerler'i Yakın Doğu'ya kadar takip ederek kovalamışlardı. Bu yörelere bir süre hâkim olduktan sonra, İskitler tekrar güney Rusya'ya dönmüşlerdi. Kuban bölgesinde ve daha sonra Pontus bozkırlarında zengin İskit gömüleri ve kurganları görülmektedir. Bu dönemde İskitler, Tuna vadisi ve Kuzey Avrupa Platosu'nun bazı bölgelerine yayılmışlardı (Tarhan, 1970: 22). M.Ö. 800 yıllarında, Asya'nın doğu ucunda Çin imparatoru Hunların (Hsiungnu/Xiongnu) atalarına saldırmış, Hunlar batıya çekilmişler ve komşularını da batıya itmişlerdi. Bu büyük bir göç dalgasına neden olmuştu. Massagetler Sakaları yenerek batıya sürmüşlerdi. Böylece Sakalar Karadeniz'in ve Kafkasya'nın kuzeyinde büyük bir güç olarak ortaya çıkmışlardı. M.Ö. 8. yüzyılın sonlarına doğru, bölgede yaşayan Kimmerler de Sakaların önünden kaçarak Kafkasları aşarak Doğu ve Orta Anadolu'ya

girmişlerdi. Sakalar da onları izleyerek Orta Anadolu ve Filistin'e kadar uzanmışlardı. M.Ö. 7. yüzyılda Ön Asya'da büyük bir güç olmuşlar, Urartular, Medler ve Perslerle savaşmışlardı (Ercilasun, 2004: 43)

Herodot (M.Ö. 490-M.Ö. 425'e doğru)'un *Tarih*'inde, ondan birkaç yüzyıl önceki bu göç hareketindeki ilk hamleyi tek gözlü Arimaspesler'in yaptığını belirtmesi ilginçtir: *"İlk başlayanlar Arimaspeslerdi. Bu Arimaspesler, İssedonosları yurtlarından atmışlardı. İssedonoslar da Skythleri yurtlarından atmışlardı"* (Herodotos, 2013: 299-300). Bu bakımdan tek gözlü Arimaspesler ile Tepegöz benzeşmektedir. Çünkü Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da da Tepegöz, tıpkı Arimaspesler gibi, bir göç dalgasına neden olmuş, sürekli Oğuzları kovalamış, Oğuzlar yedi kere göç etmek zorunda kalmışlardı: *"Oguz Depegöze kar kılmadı, ürkdü kaçdı. Çevürüb önün aldı. Oguzı salı vermedi, gerü yerine kondurdu. El-hasıl Oguz yedi kerre ürkdü. Depegöz önün alub yedi kerre yerine getürdü. Oguz elinde tamam zebun oldu"* (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 148).

Herodot'un *Tarih*'inde, tek gözlü Arimaspesler hakkındaki inanışın onlara İskitlerden geldiğini, İskitlerin de İssedonlar'dan öğrendiğini, bu sözcüğün de İskit dilinde olduğunu söylemiştir. Eserde şöyle demektedir:

"Bu uluslar zaten biliniyorlardı, ama ötede, kuzeyde tek gözlü adamlar varmış ve kutsal altına bekçilik yapan Griffonlar varmış, bunları yalnız İssedonlardan öğreniyoruz; Skythler onların anlattıklarını tekrar ederler, o kadar; bize de bu inanç Skythler'den gelmiştir ve birincilere Arimaspes demekle bir Skyth sözcüğü kullanmış oluyoruz, zira "arima" Skyth dilinde tek, "spu" ise göz anlamına gelir" (Herodotos, 2013: 304-305).

Böylece Herodot'un *Tarih*'indeki bilgilerle tek gözlü Arimaspesler hakkındaki inanışların antik Yunan'a doğudaki İskitler'den ve İssedonlar'dan geldiği açıklığa kavuşmaktadır. Böylece İskitler ile Yunanlılar arasında yakın bir etkileşim olduğu da daha iyi anlaşılmaktadır. Hatta bu İskit-Yunan etkileşime dair bir örnek de verebiliriz: Herodot'un anlattığına göre, İskit hükümdarı Skyles'in annesi Yunanlı, babası İskitli idi. İskit hükümdarı Skyles, küçükken annesinden Yunan dili ve edebiyatı eğitimi almış ve Yunan kültürüne hayranmış. Hatta ordusuyla birlikte Borysthenes kenti yakınlarına gittiğinde, ordusunu dışarıda bırakır, kendisi kentin içine girer ve Yunan giysileri giyip kentin içinde dolanır ve onlar gibi yaşar ve yaklaşık bir ay veya daha fazla orada kalmış. Yunan tanrılarına onların geleneklerine göre ibadet edermiş. Sonra yine eski giysilerini giyer ve topraklarına geri dönermiş. Bu Yunan kentinde kendisine büyük bir ev yaptırmış ve Yunanlı bir kadınla evlenmiş. İskit hükümdarı Skyles, Yunanlıların çılgınlığın ve şarabın tanrısı Dionysos'a ibadet ediyormuş ve onun

ritüellerini gerçekleştiriyormuş. Ancak insanlara çılgınlıklar yaptıran bu tanrıyı ve ritüellerini kabu etmeyen İskitler, Dionysos'un ritüellerini uyguladığını öğrenince ona karşı ayaklanmışlar. Sonunda İskitler'de Oktamasades başa geçmiş ve Skyles'i başını kestirerek öldürtmüş (Çeşmeli, 2016: 27). Böylece antik devirlerde İskitler ile Yunanlılar arasında yakın bir etkileşim olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Üstelik bir İskit hükümdarının bir Yunanlı ile evlenerek ondan olan bir oğlunun tahta geçmesi, benzerleri daha sonra Hun (Hsiungnu), Göktürk ve sonraki Türk devletlerinde de görülen diğer ülke ve milletlerle yapılan evlilik ittifaklarını akla getirmektedir. Bütün bunlar eski devirlerde İskitler ile Grekler (Yunanlılar) arasında anlatılan, türlü mit, efsane ve destanların nasıl yayılmış olduğunun da daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Antik çağda yapılmış çok sayıda haritada İskitler/Sakalar ve birçok halkların yaşadığı yerler gösterilmiştir. Ancak biz burada İssedonlar ve Arimaspesler'in gösterildiği haritaları değerlendireceğiz. Şimdi Herodot (M.Ö. 490-M.Ö. 425'e doğru)'un *Tarih*'indeki İskitlerden ve İssedonlar'dan geldiği belirtilen Arimaspesler'in antik çağ haritalarındaki izini sürelim:

En eski tarihi haritalardan biri olan, M.Ö. 6. yüzyılda Grek tarihçi ve coğrafyacı Hecataeus'un haritasında *Caspian Sea* (Hazar Denizi)'nin üzerindeki bozkırlarda *İssedones*ler gösterilmiştir. Hemen sol taraflarındaki bölge ise *Scythia* (İskitya) olarak belirtilmiştir ki, burası sonradan Hazar Kağanlığı'nın kurulduğu bölgedir. Herodot'un haritasının sonradan güncellenmiş bir versiyonunda, *Caspian Sea* (Hazar Denizi)'nin kuzeybatısındaki bölge *Scythia* (İskitya) olarak belirtilmiştir. Burası sonradan Hazarların yaşadığı bölgedir. *Caspian Sea* (Hazar Denizi)'nin kuzeyindeki bozkırlarda *İssedones*ler, bu denizin sağ tarafında, yani Orta Asya'da ise *Massagetaeler* gösterilmiştir. Bu haritada ayrıca, *Scythia* (İskitya)'nın kuzeydoğusu ile *İssedones*lerin kuzeyindeki bölgede, takriben İtil-Ural bölgesinde *Arimaspiler*, yani söylentideki tek gözlü halklar gösterilmiştir. Burası sonradan İtil Bulgarları'nın yaşadığı bölgedir. Aynı haritanın sonradan güncellenmiş başka bir versiyonunda ise, *Caspian* (Hazar Denizi)'nin kuzeydoğusundaki ve doğusundaki bozkırlarda *İssedones*ler, onların kuzeydoğusunda ve doğusunda, yani Orta Asya'nın daha iç kesimlerinde, bugünkü Kazakistan'ın kuzey bölgelerinde *Arimaspiler*, yani söylentideki tek gözlü halklar gösterilmiştir. Burası sonradan Oğuzların yaşadığı bölgedir. Bu haritalardan anlaşıldığına göre, *Arimaspiler*, antik çağ tarihçi ve coğrafyacıların hakkında fazla bilgi sahibi olmadıkları, haritalarda uç bölgelerde, yani Avrasya ve Orta Asya coğrafyasının iç kesimlerinde yaşar gösterilmişlerdir. Bu haritalarda *Arimaspiler*, takriben İtil-Ural bölgesinden bugünkü

Kazakistan'a ve Güney Sibirya'ya uzanan bölge ile ilişkili gösterilmişlerdir. Böylece Tepegöz efsanesinin tarihi köklerinin Türklerin anayurdu olan Avrasya-Orta Asya-Güney Sibirya coğrafyası ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

4. Alt Tabaka: Göktürk-Türgiş Tabakası

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir.

Vasilij Vladimiroviç Barthold (Barthold, 2004: 39), Fuad Köprülü (Köprülü, 1976: 13-14), Bahaeddin Ögel (Ögel, 1971: 57, 68), Faruk Sümer (Sümer, 1972: X, 24-25; Sümer, 2007: 325), Ahmet Bican Ercilasun (Ercilasun, 2002: 32; Ercilasun, 2015: 17), Ahmet Taşağıl (Taşağıl, 2013: 42; Taşağıl, 2015: 24-29), Hüseyin Salman (Salman, 1998: 85-86; Salman, 2002: 412-420) gibi önde gelen araştırmacılar ve daha çok sayıda araştırmacı, Batı Göktürkleri'ni oluşturan *On-Oklar/Türgişler*'in, *Sir Derya Oğuzları*'nın ataları olduğu konusunda görüş birliği içerisindeyler. Nitekim biz de aynı görüşte olduğumuzu belirtmiştik (Eyüboğlu, 2019: 103).

Kuzey istikametinde Sir Derya (Seyhun) boyunca göç eden *on kabile* (On-Ok), 8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar üç asır boyunca nüfus bakımından çoğalmış ve önce 11. yüzyılda 22 boy, daha sonra 14. yüzyılda 24 boya ulaşmıştır. Yazıtların ve Çin kaynaklarının *On-Okları* böylece 24 *Oğuz* boyu olarak ortaya çıkmıştır (Salman, 2002: 412-420). Batı Göktürk ülkesinde, yani Kırgızistan ve Kazakistan topraklarında 634'ten sonra *On Ok* organizasyonu ve boy gruplaşması ortaya çıkmış, bu organizasyon daha sonra *Türgiş* adını almış ve *Oğuzların* alt yapısını oluşturmuş, 766'dan sonra ise *Batı Oğuzları* diye tanınmıştır. Selçuklu ve Osmanlı Devletlerini kuran *Oğuz Türkleri* bunlardır (Taşağıl, 2013: 42). Selçuklu ve Osmanlı devletlerini kuran, günümüzde Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan ve Balkan Türklerinin ve Kazak, Özbek, Kırgız, Karakalpak boyları içerisinde yer alan *Oğuz* unsurlarının ataları olan *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*, kısaca *Sir Derya Oğuzları*, *Batı Gök-Türk* ve *Türgişlerin* devamıdır. Bu nedenle *Oğuzların* destani hatıraları olan Dede Korkut Hikâyeleri'nin tarihini, *Batı Göktürklerinde-Türgişlerde* ve onların ataları olan *İskit/Saka*, *Hun*, *Kanglı/Kangar*, *Usun/Vusun*, *Batı Hunları* arasında aramak gereklidir (Eyüboğlu, 2019: 106-107).

Gerek Gök-Türk tarihi, gerekse de Oğuz tarihi konusunda önemli çalışmalar yapmış araştırmacılar, *Oğuzlar*'ın yüzyıllardır batıda *Sir Derya-Tanrı Dağları-Altaylar* bölgesinde yaşayan ve *Batı Göktürkleri*'ni oluşturan *On-Oklar*'dan geldiği konusunda görüş birliği içerisindeyler. *Türgişler*'i ve öncesinde *Batı Göktürkleri*'ni oluşturan *On-Ok* Türkleri ise, tarihin en eski zamanlarından beri bu bölgede yaşamakta olan *İskit/Saka*, *Hun*, *Kanglı/Kangar*,

Usun/Vusun, Batı Hunları gibi Türk topluluklarının birleşmesiyle oluşmuş, tarihi süreç içerisinde doğu Türklerinden yeni katılımlar da olmuş, Göktürkler döneminde *On-Ok/On kabile* ve Türgişler döneminde *Sarı Türgiş/Kara Türgiş* adlarıyla tanınmış, daha sonra ise yine doğu Türklerinden de katılımlar olmuş, böylece tarihi süreç içerisinde bütün bu boylar *Oğuz* kabile federasyonu olarak birleşmiş, kaynaşmış ve *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*'ni oluşturmuştur. Dede Korkut'taki Dirse Han oğlu Boğaç Han, Kanlı Koca oğlu Kan Turalı, Kazılık Koca oğlu Yigenek, Uşun Koca oğlu Segrek vb. kişiler/tipler hep bu tarihi dönemlerin ve kaynaşmaların bir yansımasıdır. *On-oklar/Türgişler*'in *Sarı ve Kara Türgişler* olarak adlandırılan beşer boydan oluşan ikili yapılanması Dede Korkut'a *İç Oğuz* ve *Dış Oğuz* olarak yansımıştır. *On-Oklar/Türgişler*, ilerleyen dönemlerde Doğu Türkleri'nden de gelen katılımlarla birlikte *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*'ni ve 24 *Oğuz* boyunu oluşturmuşlardır. Dede Korkut'un tarihini tam olarak değerlendirebilmek için *İskit/Saka-Hun-Kanglı/Kangar-Usun-Batı Hunları*'ndan *Batı Göktürkleri*'ne-*Türgişler*'e, *Türgişler*'den *Oğuzlar*'a giden süreci anlamak önemlidir (Eyüboğlu, 2019: 102-103).

Ahmet Bican Ercilasun, Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak tespit etmişti (Ercilasun, 2000: 158; Ercilasun, 2002: 33; Ercilasun, 2004: 126). Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu tespitlerine katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakasının Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 444-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, dstandaki en üst yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 273). Bütün bunlardan Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Dede Korkut Destanları'nın her birinde bu tabaka vardır.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Oğuzların başına bela olan Tepegöz sebebiyle, dört oğlu olanın birini verip üçünün kaldığı, üç oğlu olanın birini verip ikisinin kaldığı, *Kapak Kan* dedikleri bir adamın ise iki oğlundan birini verip birinin kaldığı, kalan tek oğlanın anasının feryat edip akından yeni gelen Basat'tan yardım istediği belirtilmiştir (Tezcan ve Boeschoten,

2001: 148-149). Yani hikâyede, *Kapak Kan*'dan *Basat*'a bir geçiş yapıldığı görülmektedir. Tepegöz tipi ve hikâyesi tarihin erken devirlerine, takriben M.Ö. 3.- M.Ö. 2. binli yıllara ve aslan tarafından büyütülen çocuk tipi de yine aynı dönemlere kadar uzanmakla birlikte, bu hikâye eski Türk kahramanlarından birine, Basat'a uyarlanmış, böylece kahraman Basat, aslan tarafından büyütülen çocuk tipine bürünmüş ve kötü ruhlarla savaşan Kamların/Şamanların rolünü de üstlenerek, Tepegöz'ün karşısına çıkartılmıştır (Eyüboğlu, 2019: 246-247). Burada anlatının tıpkı diğer Dede Korkut boyları gibi, Türk tarihindeki çeşitli olaylardan etkilenecek bir tarihileşme sürecine girdiği anlaşılmaktadır. Bu tarihileşme süreci sonucunda Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy bazı tarihi unsurları da bünyesine katmıştır.

Bilge Kağan'ın babası, 2. Gök-Türk Devleti'nin kurucusu Kutlug (İlteriş) Kağan (682-692)'in ölümünden sonra tahta kardeşi Kapgan Kağan (692-716) çıkmıştı (Eyüboğlu, 2019: 246). Kapgan Kagan'ın hükümdarlığı iki yüz yıl süren Gök-Türk Devleti tarihi içinde 24 yıl gibi uzun sayılabilecek bir kağanlık süresini oluşturmaktadır. Faaliyetlerinin ölümünden 18-20 yıl sonra dikilen *Orhun Yazıtları*'nda oldukça açık bir şekilde anlatılmış olması, onun döneminin şöhretini Türk tarihi açısından daha da artırmaktadır. Kapgan Kagan; en çok zafer kazanan, Çin'i en fazla korkutan, o devirde yaşayan bütün Türk topluluklarını hemen hemen idaresi altına alan, devletini çağının en güçlüsü yapan kağandır (Taşağıl, 2014: 343). Kapgan Kağan (Grousset, 1941: 157'den aktaran Kafesoğlu, 2012: 114), bir zamanlar Batı Gök-Türk Devleti'nin kurucu hükümdarı Tardu Kağan (576-603)'ın gerçekleştirmiş olduğu Doğu-Batı Türkleri'nin birlikteliğini, bir asır sonra tekrar gerçekleştirmiş ünlü bir hükümdardır. Kapgan Kağan'ın İnel ve Tonga (Gömeç, 2001: 58-61) adında iki oğlu vardı ki, 714 yılında, Gök-Türkler'in Beşbalık'ı kuşatması sırasında, Kapgan Kağan'ın oğlu Tonga Tigin öldürülmüş, bundan dolayı Gök-Türkler yas tutmuş, Kapgan Kağan'dan sonra tahta çıkan İnel Kağan ise Bilge Kağan'ın kardeşi Köl Tigin'in darbesiyle tahttan indirilerek yerine Bilge Kağan tahta geçmişti (Eyüboğlu, 2019: 246-247) Türk tarihinde böyle önemli bir yere sahip olan büyük bir Türk hükümdarının hatırasının Türk tarihinin destani bir yansıması olan Dede Korkut Destanları'nda yer bulmaması beklenilemezdi.

Dede Korkut Kitabı'nda görülen, iki oğlundan biri Tepegöz tarafından öldürülmüş olan Kapak Kan, tarihi olarak, Bilge Kağan'ın amcası, 2. Gök-Türk Devleti hükümdarı Kapgan Kağan (692-716)'ın bir hatırasıdır. Bu bakımdan Basat da bu döneme ait olup, tıpkı Bilge Kağan (Bayındır Han) ve Su-lu Kağan (Salur Kazan) gibi, Korkut Ata'nın çağdaşıdır ve Gök-Türk döneminde yaşamış bir kahramandır. Bu bakımdan Basat, Bilge Kağan'ın kardeşi Köl Tigin'in hatıralarını taşımaktadır. Yani Basat, Kapgan Kağan'dan sonra darbe yaparak, ağabeyi

Bilge Kağan'ı tahta geçiren Kl Tigin (:731)'in önce destanlaşmış, sonra hikyeleşmiş bir hatırasıdır. Dede Korkut'ta, Basat'ın Dış Oğuz beyi Aruz'a bağlanması ve onun oğlu olarak gösterilmesi, Doğu Gök-Türklerinden olmasından kaynaklanmaktadır. Dede Korkut'ta Dış Oğuzlar, oğunlukla Batı Gök-Türkleri'ni oluşturan On-Okların doğudaki beş Tu-lu boyları olmakla birlikte, kimi zaman da Doğu Gök-Türklerini ifade etmektedir. Doğu Gök-Türklerinden olduğunu söylediğimiz Bayındır Han (Bilge Kağan) gibi Basat (Kl Tigin)'ın da kendi hikâyesi dışında, diğer hikâyelerde aktif bir rolü olmaması bundan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de Oğuzların ava çıkışlarında veya hikâye sonunda yaptıkları savaşlarda, tek tek Oğuz yiğitleri sayılırken, Bayındır Han gibi Basat da sahnede görülmez (Eyüboğlu, 2019: 247).

716 yılında, Kapgan Kağan'ın ölümüyle başlayan süreçte Doğu Gök-Türk lkesi karışıklığa düşmüş, taht mücadeleleri sonrasında Kl Tigin, ağabeyi Bilge Kağan'ı tahta çıkarmıştı ki, devletin ve halkın içerisinde bulunduğu bu karışık dönem (kaos) ve Kül Tigin'in kahramanlığıyla tekrar düzenin kurulması olayı (kozmos), zaten halihazırda Türkler arasında anlatılmakta olan aslan tarafından bytlen ocuk anlatısının ve Tepegöz hikâyesinin içerisine dahil olmuş, böylece Basat Tepegöz' öldürdüğü Boy'un mevcut görünümüne evrilmiştir. Ancak aslan tarafından bytlen ocuk anlatısı ve Tepegöz hikâyesinin, Basat ile birleşmemiş arkaik varyantları da mevcuttur ki, bunlar da Türk Dünyasının çeşitli yerlerinde anlatılmaya devam etmektedir. Sonuç olarak Basat Tepegöz' öldürdüğü Boy, nce Türkler arasında binlerce yıldan beri mevcut olan aslan tarafından bytlen ocuk efsanesi ile Tepegöz hikâyesinin kaynaşmasından, sonra ise bu kaynaşmanın tarihi olarak Gök-Türk dönemindeki tarihi bir kişinin destani hatıraları olan Basat'a uyarlanmasından ortaya çıkmıştır (Eyüboğlu, 2019: 247).

Oğuznameler'de, çeşitli sekillerde bir yerlerde bulunan, sonradan ortaya çıkan, varlığı ve hükümdarın oğlu olduğu anlaşılan çocukların ortaya çıktığı örnekler bulunmaktadır. Bu yapay, suni bağlar, genellikle hanedan değişiminin, bir devletin yerine başka bir devletin geçmesinin sembolik ifadesidir. Oğuznameler'de birçok farklı Türk devleti, boyu ve hanedanının hatıraları genelleştirilerek tek bir devlete, boya, soya indirgenirken, hakimiyeti ele geçiren boy ve hanedan değişimi nedeniyle ortaya çıkan boşluklar bu türlü yapay bağlarla kapatılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Dede Korkut'ta dolaylı yollardan, daha önce bir g sırasında düşen kayıp oğluymuş gibi gösterilerek Aruz'a bağlanan Basat, büyük olasılıkla tarihi olarak bir devlet ve hanedan değişimini yansıtılmaktadır. Nitekim Basat Tepegöz' öldürdüğü

Boy'da, Kapak Kan'dan Basat'a geçiş yapılması, Gök-Türklerdeki Kapgan Kağan'dan Bilge Kağan'a (ve Köl Tigin'e) tahtın el değiştirmesinin bir yansıması olsa gerektir.

Dede Korkut'ta bütün boy adlandırmalarında kahramanlar babalarının adı ile birlikte anılırken, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy adlandırmasında Basat'ın adı tek başına anılmıştır. Bu durum destanın tarihi çok eskilere uzanmakla birlikte, Basat'ın aslında Aruz'un oğlu olmadığı, zaman içerisinde Aruz'un oğlu haline geldiğini yansıtmaktadır. Yani Basat, suni olarak Aruz'a bağlanmış, ancak bu bağlanma anlatılarda tam olarak yerleşmemiştir. Dede Korkut'ta, Aruz'dan sonra onun yerine, Tepegöz'ü öldürüp de Oğuz'u kurtaran oğlu Basat'ın geçmeyip, torunu Deli Dünder'in geçmesinin nedeni de bununla ilgili olabilir. Diğer boylarda Dış Oğuzlar'da Basat gibi büyük bir kahramandan bahsedilmezken, Deli Dünder ön plana çıkarılmıştır. Bu durum aynı zamanda Basat ile Aruz ve torunu Deli Dünder arasındaki bağların aslında suni olduğunu yansıtmaktadır. Dede Korkut Destanları'nın tarihi olarak farklı dönemlere ait olmasından ve dilden dile, kuşaktan kuşağa, ozandan ozana aktarımda uzun bir süre sözlü kültürde işlenmesinden dolayı arada böyle boşluklar ve çelişkiler oluşmuştur.

Tarihin eski devirlerden beri Türkler arasında anlatılmakta olan bazı efsanelerin Gök-Türk döneminde kaynaştığı ve tarihileşme süreçlerinin hızlandığı anlaşılmaktadır. Türkler arasındaki eski anlatıların Gök-Türk Devleti döneminde kaynaşmasının birçok nedeni vardır: Gök-Türk Devleti döneminde farklı Türk boylarının aynı çatı altında bir arada bulunması ve birbirleriyle etkileşiminin artması sonucu, bu Türk boylarının anlatıları da bu dönemde birbirleriyle yoğun bir şekilde etkileşime girmiştir. Özellikle her yılın belirli dönemlerinde birkaç kez düzenlenen dini törenlerde; ilk yürüme, ad alma, düğün, ölüm vb. nedenlerle düzenlenen çeşitli etkinliklerde; boyların ve devletin toylarında/kurultaylarında vb. bir araya gelen Türk boyları arasındaki etkileşim ve yakınlaşma artmış, bu durum da anlatılara yansımıştır. Başta güçlü bir devletin olması, ulaşımın, ticari yolların, mal ve ticaretin güvenliğini sağlamış, bu nedenle Asya'nın bir ucundan öteki ucuna giden kervanlar ve yolculuklar artmış, böylece düşünceler ve türlü anlatılar da daha çok ve kolay taşınmıştır. Bu dönemdeki önemli tarihi olayların da etkisiyle anlatıların tarihileşme süreçleri hızlanmıştır. Bütün bu gelişmeler de anlatılara, Dede Korkut Destanları'na, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'a yansımıştır.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un, Göktürk-Türgiş dönemine uzanan bir alt tabakası vardır. Göktürk-Türgiş döneminde Türk halklarının tek bir devlet çatısı altında birleşmesiyle birçok anlatıların kaynaşması, tarihin eski devirlerinden gelen aslan tarafından büyütülen çocuk tipinin Türk kahramanlarından birinin tarihi-destani-efsanevi hatırası olan Basat'a uyarlanması,

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un alt tabakalardan gelen unsurlarının, anlatının Dede Korkut destan dairesine dahil olması, Dede Korkut'un dil ve üslubundan geçmesi, tarihi unsurlar kazanması, destanlaşması, Türk kahramanlarının anlatıya dahil olması, devlet anlayışının gelişmesi vb. gerçekleşmiştir.

5. Alt Tabaka: Oğuz Tabakası

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un, Oğuz dönemine uzanan bir alt tabakası vardır. Bu tabakada; anlatıda bulunan unsurlar ve kahramanların etnikleşmesi, Oğuz haline gelmesi, Oğuz Eli, Oğuzlar vb. adlar altında işlenmesi, destanlaşmasının ilerlemesi, Oğuz boyları arasında bu varyantın yaygınlaşması ve baskın hale gelmesi, diğer varyantları etkisi altına alması vb. gerçekleşmiştir.

Faruk Sümer'e göre, Depe-Göz, belki de aslında Oğuzlar'a büyük acılar çektirmiş ve kayıplar verdimiş bir düşmanı temsil etmektedir. Depe-Göz, bu lakapla anılan Peçenek, Kıpçak gibi bir düşman başbuğu olabilir. Depe-Göz, üst üste yaptığı baskınlar ile Oğuzları, özellikle de Dış Oğuzları korkunç yenilgilere uğratmış, Basat'ın ağabeyi Kıyan Selçuk, iki kardeşi ile Aruk Candan, Demir Donlu Mamak, Düzen Oğlu Alp Rüstem ve Uşun Koca gibi beyler yapılan savaşlarda ölmüşlerdi. Basat, daha sonra Depe-Göz'ü yenip öldürmüş, ihtimal kardeşinin ve eldaşlarının öcünü almıştı. Aradan zaman geçince Depe-Göz, bu lakapla anılmasından ve belki de dış tesir ile, doğa üstü bir varlık olarak düşünölmüştür (Sümer, 1959: 415). Kamal Abdulla'nın belirttiğine göre, Tepegöz'le mücadele sadece korkunç bir varlıkla mücadele olmayıp, belki de Tepegöz, Oğuz toplumunu sürekli gerilimde tutan düşman bir boya karşı uzak bir geçmişte yapılmış mücadelenin destanda değişime uğramış estetik bir yansımasıdır (Abdulla, 2015: 144).

Süleyman Teyek'in söylediğine göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Dış Oğuzları yerinden göçüren düşman Moğollardır. Oğuzlarla Moğollar arasında meydana gelen etnik çatışmanın birinci aşamasını Moğolların Dış Oğuzlara yaptığı baskın oluşturmaktadır. Dede Korkut'ta, Oğuzlar yaylaya göçünceye kadar, Dış Oğuzların kendilerini yerinden göçüren Moğollara karşı yaptıkları bir hamleye rastlanmaz. Anlatıda Sarıca Çoban, peri tabir edilen güzel Moğol kızlarından birinin ırzına geçmiş ve ondan da Oğuzların neslini kurutacak seviyede azılı bir düşman olan Tepegöz dünyaya gelmiştir. Burada Tepegöz, Moğolları temsil etmektedir. Dış Oğuzların kendilerine baskın veren Moğollara karşı direnemeyişi, onlara güç yetirecek güçte olmayışlarıyla ilgilidir. Oğuzlar, güç yetiremedikleri böylesi bir düşmanın

karşısına askeri bir irade ile çıkamamışlar, savunmasız kabul edilen kızlarına Oğuzların çobanlarından biri aracılığıyla ırzına tasallut edilerek intikam almışlardır. Sarıca Çoban'ın güzel bir Moğol kızını, tamah ederek iğfal etmesi, Oğuzların değerler dünyası açısından kabul edilebilir bir şey değildir. Çin'in özel yetiştirilmiş Çinli kızları prenses unvanı ile Türk beyleriyle evlendirmesi, onlardan doğan çocuklara Çin krallık protokolünde yer vermesi, böylece Türk devletinin iç işlerine karışarak dağılmalarında rol oynaması gibi, Moğol kızından doğan çocuğun da Oğuzların kökünü kurutacak derecede bir düşman olarak ortaya çıkmasını anlamak tesadüfi değildir. Dolayısıyla bir Oğuz çobanı ile hemhal edilerek istiskal edilen Moğol güzeliyle bir araya gelmek, hısım ve akraba olmak, Oğuz istikbali için yok olma tehdidi olarak algılanmakta ve böylesine azılı bir düşmanla yakınlaşılması gerektiği vurgulanmaktadır (Teyek, 2013: 387-388).

Muammer Kemaloğlu'nun belirttiğine göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'daki anlatımlardan, müverrih müellifin adeta destan yazdığı ve tarihi olayları destana büyük bir yetenekle ilmek ilmek işlediği görülmektedir. Bu boyda, Türk-Oğuz/Türkmen coğrafyasında çok ünlü bir tabir halini almış, tarihi bir olayın destanlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi bu tabir, *Şah-Melik Bozgunu* olup, Selçuklu Oğuzları (Türkmenler)'nin başına musallat olmuş *Şah-Melik* adlı haraminin, Harezmi'deki diz çöküşünü anlatmak için kullanılmaktadır. Müellif bu konuyu da atlamamış ve *Şah-Melik* denen caniyi *Depegöz*, onu halletmiş olan Tuğrul Beyi ise *Basat* olarak canlandırmıştır. Bu olayların yaşandığı zamana ulaşamayan Çağrı ve Tuğrul beylerin babası Mikail Bey de destanda *Ağ Sakallı Aruz Koca* adı ile yaşatılmıştır. Müellif, Çağrı Bey'in Tuğrul Bey'den yaşça daha büyük olması özelliğini de Basat-Kıyan Selçük kardeşliğinde işlemiştir. Seferden dönen kardeşi Sultan Tuğrul Bey ile katılmış olduğu bu seferin öncesinde de Harezmi üzerine sefer düzenlemiş olan ve bazı kaynaklara göre kış bastırıldığı için sonuç alamadan dönen, bazı kaynaklara göre ise *Şah-Melik*'e yenilen Çağrı Bey'in, destanda, ödü patlayıp ölen Kıyan Selçük olarak canlandırıldığı görülmektedir. Burada müellifin, Çağrı Bey'in *Şah-Melik* karşısında yenildiği yönündeki görüşe itibar ettiği anlaşılmaktadır. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, *Salahana Kayası* olarak adlandırılmış olan ve *Depegöz*'ün sığınmayı ve ağır mancınık ile taş atmaya düşlediği yer bir kaledir. Bu konudaki tarihi kaynaklar, destanda *Depegöz* olarak canlandırıldığı görülen *Şah-Melik*'in sığınmış olduğu kalenin, *Harezmi*'nin eski iki merkezinden biri olduğu gibi ünlü İslam alimi El-Biruni'nin doğduğu yer de olan *Kyat (Kath/Kas)*'taki *Fil-Kala* olduğuna işaret etmektedirler. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'a konu edilen tarihi olayın oluşum zamanınının 1043 yılı, tarihi kimlikleri belirlenmiş olan destan kahramanlarının içerisinde bulunduğu Oğuz Eli'nin ise

Horasan olduğu anlaşılmaktadır (Kemaloğlu, 2019: 43-47). Muammer Kemaloğlu, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğu Boy'daki; Aruz Koca/Ağ Sakallu Aruz'un tarihi kimliğini Mikail b. Selçuk; Basat'ın tarihi kimliğini Tuğrul b. Mikail; Kıyan Selçuk'ün tarihi kimliğini Çağrı b. Mikail; Depegöz'ün tarihi kimliğini Şah-Melik b. Ali olarak tespit etmiştir (Kemaloğlu, 2019: 119).

6. Alt Tabaka: Diğer Değerlendirmeler

Yazıcıoğlu Oğuznamesi'nde, “*Yedi yıl Elbürz'e sefer kılan, kayup dönen, Kıyan Busat kardaş kanın alan, it Depegözü öldürüp ad koyan “Urulmuş Han” diye geçen alkışta, Tepegöz'ü öldüren Basat değil, onun kardeşi Urulmuş Han olarak gösterilmektedir. Basat'ın kardeşi olup Tepegöz'ün elinde helak olan Kıyan Selçuk'ün kıyan sıfatı da burada Basat'a verilmiştir (Gökyay, 1973: CXLVI). Pertev Naili Boratav'a göre, Dede Korkut'ta ise Tepegöz tarafından öldürülen kardeşi Kıyan Selçuk'un öcünü almak için Tepegöz'e karşı çıkan Basat'tır. Bu sapma, muhtemelen birbirini izleyen aynı orijinal metnin farklı yazımlarından kaynaklanmıştır (Boratav, 2012: 40).*

Ebü Bekr-i Tihrani (ö:1482)'nin *Kitab-ı Diyarbekriyye* adlı eserinde, Akkoyunluların Bayındır boyunun soyağacında, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey (1423-1478)'in otuz dokuzuncu kuşak atası Bisut Han hakkında bilgiler vardır. Esere göre, Bisut Han, 120 yıl saltanat işiyle uğraşmıştı. Moğol ordusunun babasının evine saldırdığı zaman annesi ona hamileydi, kaçarken annesi onu doğurmuş ve yolun üzerine atıp kaçmış, yaşlı bir kadın onu yanına alıp gözetmiş, dört ay inek sütüyle beslemişti. Babası saltanat tahtına geçip ondan haberdar olunca onu yaşlı kadından geri almış ve adını *Bisut* koymuştu. Eserde aynı dönemde, İran'da Minuçih'r'in, Turan'da ise Efrasiyab'ın padişah olduğu, İran-Turan sınırının o sırada belirlendiği de söylenmiştir (Gültepe, 2013: 615).

Adnan Erzi'nin belirttiğine göre, Bisüt hakkında anlatılan hikâye, Dede Korkut Kitabı'ndaki Basat'ın hikâyesi ile büyük benzerlik göstermektedir. Her iki metnin karşılaştırmısından Basat ile Bisüt'ün aynı kişi olduğu açıktır. Ebu Bekr Tahrani, Bisüt hakkında aktardığı menkabeye, eserine uygun bir şekilde, daha gerçekçi ve tarihi bir şekil vermek istediği için, Dede Korkut'taki yağı yerine Moğol askerini, aslan yerine de yaşlı bir kadını koymuştur. Basat adının Bisüt olarak bozulması da sonraki bir halk türetmesi sonucudur ve Basat'ın ana sütünden yoksun olarak büyüdüğünü ifade etmektedir. Orhan Şaik Gökyay da bu görüşleri doğru bulmaktadır (Erzi, 1954: 179 vd.'dan aktaran Gökyay, 1973: CXLVI). Faruk

Sümer'in yazdığına göre, Basat Destanı ile *Kitab-i Diyarbekriyye*'deki Bisüt Hikâyesi arasında az bir benzerlik bile yoktur; Bisüt adı ise Basat'ın bozulmuş bir şekli olmayıp, Moğol-Bisut (Bisuut) boyunun adıdır. *Kitab-i Diyarbekriyye*'nin yazarı Ebu Bekr-i Tahrani, Akkoyunlu Hanedanı'na soy kütüğü düzerken Türk-Moğol kişi, boy ve el adlarını da kullanmıştır. Bisüt de bir Moğol boyunun adıdır (Sümer, 1959: 427).

1330'larda, Kuman-Kıpçaklardan bir başbuğ ailesinin kurduğu Romen devletinin kurucusu Tok-temir oğlu *Basar-aba* idi ki, bu adın basmak fiilinden geldiği (basar+aba) düşünülmektedir. Romanya'nın kuzeyindeki Basarabya bölgesi de aynı adı taşımaktadır (Kafesoğlu, 2012: 188). İlhanlılar devrinde, doğudan gelen uruğlardan biri de *Bisüvüt Uruğu* idi (Togan, 1946: 239'dan aktaran Gökyay, 1973: CXLVI). Çepni beylerinden biri, Piri Bey oğlu *Busat* idi (Sümer'den aktaran Gökyay, 1973: CXLVI). Mısır-Memlûk emirlerinden biri *Tepe Göz* adını taşıyordu (Sümer, 1959: 415). Bayburt'un Masat köyünde Dede Korkut'a atfedilen bir mezar bulunmaktadır. Bayburtlulara göre bu köyün adı olan *Masat*, adını Basat'tan almıştır (Alptekin, 1999: 1005).

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da ve Basat-Tepegöz tiplerinde Türk tarihine paralel olarak uzanan birçok tarihi tabaka bulunmaktadır: Tarihin derinliklerine, binlerce yıl öncesine, takriben M.Ö. 3.- M.Ö. 2. binli yıllara, hatta çok daha eski devirlere uzanan alt tabaka; onun üstünde İskit/Saka-Hun-Kanglı-Uzun dönemine uzanan tabaka; onun üstünde Göktürk-Türgiş dönemine uzanan tabaka; onun üstünde Oğuz-Kıpçak dönemine uzanan tabaka; onun üstünde en üst tabaka. Bütün bu tarihi dönemler Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'u ve Basat, Tepegöz tiplerini şekillendirmiştir. Türk Dünyası'nın birçok bölgesinde ve başka milletlerde anlatının; aslan tarafından büyütülen çocuk tipinin Basat ile kaynaşmadığı; Basat'ın Tepegöz'ün karşısına çıkartılmadığı, Tepegöz'ün insanlara musallat olduğu; başka bir kahramanın veya kahramanların Tepegöz'ün karşısına çıkartıldığı vb. farklı varyantları da bulunmaktadır.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un *Yekegöz* adlı Türkmenistan varyantının ve rivayet şeklindeki *İğdir* adlı varyantının olması, ayrıca birçok Türk halklarında ve başka milletlerde de görülmesi, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın, Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir:

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un Türkmenistan'da *Yekegöz* adlı bir varyantı vardır (Erdem, 1998: 72-73; Erdem, 2005: 161). İsa Özkan'a göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ile Türkmen varyantındaki *Yekegöz* (Tepegöz) Boyu temelde denktir. Aralarındaki bazı farklılıklar ise şunlardır: Dede Korkut Kitabı'nda, Oğuzların üzerine

yağı gelince kaçarken Aruz Koca'nın oğlu düşmüş iken, Türkmen varyantında, Salur ili yaylaya çıktığında geceleyin düşman basmış ve halk hareket halindeyken bir çocuk yaylada kalmıştır; Türkmen varyantında, Dede Korkut Kitabı'nda yer alan Bayandar Han, Basat'ın babası Aruz Koca, kardeşi Kıyan Selçük, Yünlü ve Yapağulu Koca gibi kişilerden hiç söz edilmez; Tepegöz, Aruz Koca'nın çobanı ile cima eden peri kızından değil, bir kötü kadından doğmuştur (Özkan, 1997: 273).

Türkmen varyantında, Dede Korkut Kitabı'nda bulunmayan *İğdir* Boyu'nda, Salır Gazan bir gün ava çıkmış ve avda karşılaştığı bir peri kızına âşık olmuş, onun peri olduğunu bilmeden onunla yaşamış. Fakat Salır Gazan gerçeği öğrenince kız kuş olup uçup gitmiş. Salır Gazan evine dönmüş, canı sıkılmış. Salır Gazan, bir gün yine peri kızıyla karşılaştığı yere gidince, orada peri kızı, kucağında bir bebekle gelmiş ve onun Salır Gazan'ın oğlu olduğunu söyleyerek bu bebeği Salır Gazan'a vermiş, daha sonra da gitmiştir. Gorkut Ata, Salır Gazan'ın bu oğluna *İğdir* adını koymuş. İğdir, büyümuş ve kahramanlık göstermiştir (Erdem, 1998: 263). Derleyici Ata Rahmanov, İğdirlerin aslının peri olduğu ve Salır Gazan'ın bu oğlundan geldikleri konusunda çeşitli efsaneler olduğunu, ilgili boyda perinin ters ayaklı olmasına istinaden İğdirlerde Tarsayaklar adlı bir uruğun olduğunu belirtmiştir (Rahmanov, 1988: 6'dan aktaran Erdem, 1998: 263). Ali Duymaz'ın yazdığına göre, Türkmen varyantında, Salur Kazan hakkındaki *İğdir* rivayeti, Dede Korkut Boyları'ndan, Oğuz beyinin peri kızıyla evliliğinin yer aldığı Tepegöz'le benzeşmektedir (Duymaz, 1997: 28) Bizce bu boy, iğerdiği birçok motifle birlikte Dede Korkut Kitabı'ndaki Basat Tepegöz'ü Öldürdüğu Boy'un çeşitli efsanelerle karşarak Salur Kazan'a uyarlanmasıyla, bu boyun kalıntıları üzerinden ortaya çıkmıştır; peri kızı, peri kızıyla birliktelik, peri kızının bir süre sonra bebekle gelmesi, Korkut Ata'nın ad koyması vb. motifler de bunun bir yansımasıdır. Ancak burada peri kızının getirdiği bebek, Tepegöz olarak değil, kahraman Basat'ın bir yansıması olarak hikâyeye dahil olmuştur (Eyüboğlu, 2019: 415).

Türkmenler arasındaki bir halk inanişına göre, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğu Boy, Oğuzların Müslümanlığı kabul etme boyu olarak bilinmektedir. Bu halk inanişına göre, *Basat*, Türkmence *Beset* olup, "*insanlığı cehaletten, vahşetten kurtarmak*" anlamındadır; Çoban ise cehalet simgesine yakındır, onun peri kızı ile ilişkisi sonucu vahşet simgesi Tepegöz doğmuştur; cehaletten, vahşetten kurtulmanın yegâne çıkar yolu olarak İşlamiyet'i kabul etmek mecburiyetine gelmektedir (Sarıyev, 2000: 318-319). Tuncer Gülensoy'un yazdığına göre, Tepegöz Hikâyesi'nin, Kazak Türklerinde sekiz, Kırgız Türklerinde üç, Türkmenlerde bir ve

Altay Türklerinde bir varyantı olmak üzere toplam on üç varyantı tespit edilmiştir (Gülensoy, 2004: 88-90). Naciye Yıldız'ın söylediğine göre, Kazak destanlarından *Dotan Batır Destanı*'nda, *celmavız*, alnında tabak gibi gözü olan, kılık değiştirebilen dev bir yaratıktır (Yıldız, 2010: 47). Bi Xun'un belirttiğine göre, Kazak Türklerindeki *Alik Mergen* hikâyesinde baş kahraman Alik Mergen'in Tepegöz'ü yok edişi anlatılmaktadır (Xun, 2000: 475). Heckmann, Tepegöz Hikâyesi'nin, Kazak bozkırlarına kadar 28 varyantını tespit etmiştir. Azerbaycan'da da Tepegöz'le ilgili efsaneler halk arasında yaşamaktadır (Karakaşlı: 1964: 27-36'dan aktaran Erdem, 1998: 317). Abdülkadir İnan ile Bahaeddin Ögel, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'daki bazı motiflerin *Manas Destanı*'nın bir parçası olan *Er-Töştük Destanı*'nda da görüldüğüne dikkat çekmişlerdir (Ögel, 1995: 68). Melek Erdem'e göre, Kırgız destanı *Manas*'ın devamı olan *Semetey Destanı*'nda da tek göz deve dair benzer motifler görülürken, Dede Korkut'un ve Kazılık Dağı'nın adları geçmektedir (Erdem, 1998: 317). Kırgız Türklerinin *Boston Destanı*'nda yer alan *yedi başlı kempir/celmoguz*'un aslında birçok Türk boyunun mitolojisinde anaerkil dönemin izini taşıyan ve birçoğunda tek gözlü veya kör olarak tasvir edilen bir dev olduğu dile getirilmiştir (İnayet: 2007: 50'den aktaran Yıldız, 2010: 46). Fuzuli Bayat'a göre, Tepegöz'le ilgili Altay efsanelerinde mitolojik unsurlar çoğunluktadır (Bayat, 2003: 24). Karaçay-Malkar Türklerinin Nart destanlarında yer alan *emegen*'ler tek gözlü olumsuz bir dev tipidir (Yıldız, 2010: 43). Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da, Tepegöz ile savaşan savaşçı bir kahraman Basat olsa da Gagavuz sözlü kültüründe çok yaygın olan ve 11 ayrı varyantı derlenen *Tepegöz* anlatmalarında Tepegöz'le savaşanlar sıradan insanlardır (Özkan, 2015: 460). Salahaddin Bekki'nin söylediğine göre, olağanüstü yetişme şartları bakımından Basat ile *Maaday-Kara Destanı*'nın başkahramanı Kögüdey-Mergen büyük oranda benzeşmektedir ve mücadele ettikleri varlıkların da olağanüstü özelliklere sahip ucubeler olması, bu iki kahramanın aynı kökten neşet ettiğini göstermektedir (Bekki, 2016: 278).

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, yer bakımından Odise'ye yakın olan kimi folklor varyantlarında Polifem hikâyesine benzer motifler vardır. Gürcü ve Dağıstan varyantları benzerdir. Bu varyantın kimi motifleri *Binbir Gece Masalları*'nda da geçmektedir. Özellikle Sinbad'ın gezilerini anlatan masalların birincisinde görülmektedir (Jirmunskiy'den aktaran Gökyay, 1973: DXXXVI-DXXXVII). Walter Ruben'e göre, Tepegöz hikâyesinin benzerleri Hint efsanesinde ve dünyanın çeşitli yerlerinde görülmektedir (Ruben, 1944: 244-253'ten aktaran Şen, 2003: 604). Bi Xun'un söylediğine göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'daki Tepegöz efsaneleri Çin'deki Altay dil ailesine mensup milletler arasında çok yaygındır. Günümüze kadar gelen Altay dil ailesine mensup milletlerin

sözlü anlatı eserlerinde, Tepegöz'e rakip kahramanın adına genellikle *Mergen* sözcüğü eklenir. Bu sözcük, Altay dil ailesine mensup milletler için ortak bir arkaik kelimedir (Xun, 2000: 472-477). Çin'in kuzeydoğusunda yaşayan Altay dil ailesine mensup Tunguz halklarından Evenkiler arasında yaygın olan, milletin menşei ile ilgili bir rivayette okçu kahraman Mengen'in Tepegöz'le olan mücadelesi anlatılmaktadır (Xun, 2000: 475). Abdulkadir İnan'a göre, *Tepegöz* olarak adlandırılan yaratık, Türk boyları dışında, Samoyed-Ostyaklar'da da vardır (İnan, 1987: 70'ten aktaran Bayram, 2006: 24). Fuzuli Bayat'ın tespitlerine göre, Tepegöz miti, Firdevsi'nin İran destanı *Şehname*'sinde İsfendiyar olayında görülmektedir (Bayat, 2016: 24). Zarife Nezirli-Sevinç Nezirli'nin yazdığına göre, Dede Korkut Hikâyeleri, yapı ve tematik unsurlar bakımından *Enok'un/Hanok'un Kitabı*'ndaki hikâyeler ile bazı benzerlikler taşımaktadır; Nephilimler, Tepegöz'ü andırmakta, benzerlik ve anlatım açısından Tepegöz'e birebir uymaktadır (Nezirli ve Nezirli, 2016: 977-979). Bütün bunlardan Tepegöz efsanesinin ve dolayısıyla Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un ne kadar yaygın olduğu anlaşılmaktadır ki, bu durum anlatının tarihi eskiliğini yansıtmaktadır.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da geçen *Kara Dağ*'ın/*Kara Dağlar*'ın adı bu boyun tarihini Oğuzlar'ın Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe götürmektedir:

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy da dahil olmak üzere Dede Korkut Kitabı'nda *Kara Dağ*'ın/*Kara Dağlar*'ın adı on bir boyda geçmektedir (Gökyay, 1973: 236). Dede Korkut Kitabı'nda (Gökyay, 1973: 335) bu dağların adı, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ve Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *Karacuk* olarak da geçmektedir. Dede Korkut'ta adı geçen *Karadağ/Karaçuk*, Türklerin/Oğuzların anayurdu Orta Asya'da, Sir Derya boylarında uzanan *Karadağlar (Karataş)*'dir: Kaşgarlı Mahmud'un Oğuz kenti olarak belirttiği *Karaçuk*, esere göre hem Fârâb kentinin hem de Oğuz ülkesinin adıydı (Sümer, 1972: 34, 38). Aybek ed-Devadari (ö:1336), 1310 yılında tamamladığı, içerisinde *Ulu Han Ata Bitiği*'nin özetini verdiği *Dürerü't-Tican ve Gurerü Tevarihi'z-Zaman* adlı eserinde Türkler arasındaki *Kara Dağ* hakkındaki birçok rivayeti aktarmıştır. Buna göre Türklerin atası Ulu Ay Ata ve Ulu Ay Ana, Ulu *Kara Dağ*'daki büyük bir mağarada yaşam bulmuş ve onlardan zamanla Türkler türemiştir (Demir, 2017: 73-89). Günümüzde Kazakistan'da Sir Derya'ya paralel bir şekilde uzanan *Kara Tav* sıradağları Dede Korkut'taki "*karşı yatan Kara dağ*" yahut *Karacuk Dağ*'dır (Togan'dan aktaran Gökyay, 1973: CIII-CIV). Dede Korkut'ta geçen *Karacuk* adı ile Oğuzlar'ın Sir-Derya boylarındaki ünlü sıradağları kastedilmiştir (Sümer, 1972: 384). Kazakistan'da Sir Derya'ya

paralel bir şekilde uzanan *Karatav/Karadağlar*, Dede Korkut'taki ünlü *Kara Dağlar/Karacuk*'dur (Eyüboğlu, 2019: 430). Dede Korkut'taki Karacuk Çoban'ın adındaki *Karacuk*, Orta Asya'da Sir Derya boyunca uzanan Oğuzların ünlü Karadağlar'ı ile ilgilidir. Karadağlar'ın bulunduğu Sir Derya bölgesi, Korkut efsanelerinde dünyanın merkezi olarak geçmektedir. Karadağlar, eski Türklerin *Ulu Han Ata Bitigi* kitabında ilk insanların, Türklerin atalarının ortaya çıktığı bölge olarak geçmektedir. Karadağlar/Karacuk bölgesinin Oğuzların/Türklerin hatıralarında önemli bir yeri vardır (Eyüboğlu, 2021: 139).

7. Üst Tabaka

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir. Bu tabakada; ozanlık geleneği aşıklık geleneğine evrilirken destan da hikâyeleşmeye başlamış, çeşitli unsurlar kısmen İslamileşmeye başlamış, anlatıcıların ve yazarların işlemlerinden ve süzgecinden geçmiş, en sonunda tespit edilerek, yazarın da süzgecinden geçerek ve üzerinde işlemler yapılarak, Dede Korkut Kitabı'na yansımıştır. Yani eldeki metin, yüzyıllar boyunca sözlü kültürde, birçok defa işlene işlene, türlü türlü süzgeçlerden geççe geççe yaşamaya devam eden, en sonunda yine işlene işlene yazıya geçirilmiş bir metindir. Bu nedenle bu metnin bugün de halk arasında yaşamaya devam eden çok sayıda farklı varyantları vardır. Düşünün ki anlatının bir ucu antik Grek'de ve İskitler'de, bir ucu Şehname'de, bir ucu Manas'ta, bir ucu Saha Türkleri'nde, bir ucu Tunguzlar'da, hatta bir ucu Kore'dedir. Dede Korkut, böyle büyük bir zenginliğe ve mirasa sahiptir.

Eski Türklerin inanışları ile ilgili olarak tarihi kaynaklarda birçok bilgi vardır ve bu konuda birçok çalışma yapılmıştır. Vasiliy Vladimiroviç Barthold (Barthold, 2004: 17), Wilhelm Radloff (Radloff, 1956: 3; Radloff, 2012: 15), Yusuf Ziya Yörükkan (Yörükkan, 2014: 11), Abdülkadir İnan (İnan, 1976: 8; İnan, 1986: 1), Jean Paul Roux (Roux, 2011: 116-117), Peter Benjamin Golden (Golden, 2012: 21), Yaşar Çoruhlu (Çoruhlu, 2015: 17), Fuzuli Bayat (Bayat, 2006: 21) gibi çok sayıda önde gelen araştırmacı, eski Türklerin din ve inanışlarını *Şamanizm (Kamlık/Şamanlık)* olarak nitelendirmişlerdir. Eski Türkler *Kamlık/Şamanizm* inanışlarına, kültür ve medeniyetine sahiptirler.

Eski Türklerin ve en eski atalarının; yaşadıkları coğrafyanın ve yaşamın bir ürünü olarak ortaya çıkan; tarihin derinliklerine ve eski çağlara uzanan; Natürizm, Animizm ve Totemizm ile harmanlanmış; atalar, gök, yer, dağ, ağaç, su, ateş vb. kültlerinin önemli bir yer tuttuğu; büyü, kehanet, fal vb. unsurların yer aldığı; tanrılar panteonunun bulunduğu; binlerce yıllık bir geçmişe sahip; Kamlık/Şamanizm inanışlarından, kültür ve medeniyetinden; aralarında

ortaklıklar olmakla birlikte çok sayıda farklılığın olduğu; farklı bir coğrafya ve yaşamın ürünü olan; İslam inanışlarına, kültür ve medeniyetine geçişleri ve bu süreçte yaşanan bazı değişimler ve dönüşümler, bunların insan yaşamına, inanışlarına, anlatılara ve tiplere etkileri; eski Türklerin yüzyıllar boyu süren ve hatta günümüzde bile devam eden, kimi zaman sancılı kimi zaman daha kolay gerçekleşen, tarihte ve günümüzdeki Türk toplumlarında farklı oranlarda ve etkilerde gerçekleşen, iki farklı kültür ve medeniyet arasındaki bu dönüşüm süreci, bütün Dede Korkut Boyları'nın üst tabakasının şekillenmesinde etkili olmuştur (Eyüboğlu, 2022: 77).

Anlatının bugün de farklı tarihi gelişmelere sahip, farklı coğrafyalarda yaşayan, farklı türlerde çok sayıda varyantının olduğu düşünüldüğünde, bu varyantlarının her birinin farklı üst tabakaları olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *Üst Tabaka*. Alt tabaka *En Eski Devirler Tabakası*, *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası*, *Göktürk-Türgiş Tabakası*, *Oğuz Tabakası*'ndan oluşmaktadır.

Basat tipi Oğuzların/Türklerin binlerce yıllık gelişim sürecinin bir yansımasıdır. Oğuzların/Türklerin doğa ile içli dışlı yaşadıkları mitolojik dönem, yavaş yavaş medeniyete geçişleri ve medeniyet kurdukları dönem Basat tipine yansımıştır. Aybek ed-Devadari (ö:1336)'nin 1310 yılında tamamladığı, içerisinde *Ulu Han Ata Bitiği*'nin özetini verdiği *Dürerü't-Tican ve Gurerü Tevarihî'z-Zaman* adlı eserindeki Alp Kara Aslan Belceği tipinde de bu geçiş ayrıntılı bir şekilde görülmektedir.

Bir insan ile bir ruhun birleşmesinden oluşan Tepegöz, eski Türk inanışları ve Şamanizm ile yakından ilgilidir. Tepegöz tipinin Altay halkları arasındaki yaygınlığı ve ilkel insanların dağa, mağaralarına ve kayalarına tapmalarıyla, balık avcılığı dönemiyle ilgili oluşu; antik dönemdeki Greklerden, İskitlerden, bugün neredeyse bütün Türk boylarına, Tunguzlar'a ve Kore'ye kadar yaygınlığı, Tepegöz tipinin ve Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un binlerce yıllık eskiye giden mitolojik-Şamanistik köklerinin bir yansımasıdır. Binlerce yıl öncesinden gelen mitolojik-Şamanistik inanışlar, tarihi süreç içerisinde, tarihi olaylardan da etkilenecek

şekillenmiş, destanlaşma sürecine girmiş ve mevcut görünümüne evrilererek Dede Korkut Kitabı'na yansımıştır.

Binlerce yıl öncesinden gelen, kökeni eski Türk kamlarının/şamanlarının kötü ruhlarla mücadelesini anlatan mit, inanış ve efsaneler (Tepegöz), tarihi süreç içerisinde kuşaktan kuşağa aktarımlarda, eski Türklerdeki aslan tarafından büyütülen çocuk hakkındaki efsane (Arslan Çocuk Hikâyesi) ile kaynaşmış, bu kaynaşma da Basat adlı bir kahramana ve Dede Korkut Oğuzlarına uyarlanmış, böylece altyapısında birçok mit, inanış, efsane ve tabakayı bünyesinde barındıran Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ortaya çıkmıştır. Tarihi süreç içerisinde bütün bu unsurların tam olarak kaynaşamaması nedeniyle de hikâyede çeşitli boşluklar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da bazı çelişkiler ve tutarsızlıklar vardır.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un, İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası vardır. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un antik Grek/Yunan anlatılarıyla olan benzerlikleri bu boyun tarihin derinliklerine uzanan tarihi-destani-efsanevi-mitolojik köklerinin olduğunu göstermektedir.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un, Oğuz dönemine uzanan bir alt tabakası vardır. Bu tabakada; anlatıda bulunan unsurlar ve kahramanların etnikleşmesi, Oğuz haline gelmesi, Oğuz Eli, Oğuzlar vb. adlar altında işlenmesi, destanlaşmasının ilerlemesi, Oğuz boyları arasında bu varyantın yaygınlaşması ve baskın hale gelmesi, diğer varyantları etkisi altına alması vb. gerçekleşmiştir.

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un *Yekegöz* adlı Türkmenistan varyantının ve rivayet şeklindeki *İğdir* adlı varyantının olması, boyda *Karadağ*'ın geçmesi, ayrıca anlatının birçok Türk halklarında ve başka milletlerde de görülmesi, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir:

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir. Bu tabakada; ozanlık geleneği aşıklık geleneğine evrilirken destan da hikâyeleşmeye başlamış, çeşitli unsurlar kısmen İslamileşmeye başlamış, anlatıcıların ve yazarların işlemlerinden ve süzgecinden geçmiş, en sonunda tespit edilerek, yazarın da süzgecinden geçerek ve üzerinde işlemler yapılarak, Dede Korkut Kitabı'na yansımıştır. Anlatının bugün de birçok farklı türde birçok farklı varyantı yaşamaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Abdulla, K. (2015). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*. Akt. Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Alptekin, A. B. (1999). "Bayburt Dede Korkut 5. Kültür-Sanat Şöleni Yapıldı", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Kasım 1999, C. 1999/II, S. 575, s.1005-1008.
- Barthold, V. V. (2004). *Orta Asya Türk Tarihi -Dersleri-*. Ankara: Çağlar Yayınları.
- Bastem, N. (2017). "Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destanı ve Axel Olrik'in Epik Yasaları", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 59, 2017, s.389-400.
- Bayat, F. (2003). *Korkut Ata: Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut*. Ankara: Karam.
- Bayat, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2016). *Mitten Tarihe, Sözdən Yazıya Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayram, B. (2006). "Oğuz Epik Anlatmaları ve Çuvaş Alp Hikâyeleri'nde Kutsal Kurt ve Tepegöz", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VI, S. 1, s.19-27.
- Bekki, S. (2016). "Dedem Korkut Kitabı ile Altay Destanı Maaday-Kara Arasındaki Tarihi-Genetik Bağ", *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 1. cilt*, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 275-284.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi / Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Çev. Recep Özbay. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Boratav, P. N. (2015). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Çeşmeli, İ. (2016). *İskitler, Hunlar ve Göktürkler'de Din ve Sanat*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2015). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Demir, N. (2017). *Ulu Han Ata Bitiği - Türklerin En Eski Destanı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Durmuş, İ. (2017). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Duymaz, A. (1997). *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ercilasun, A. B. (1998). "Deli Dumrul ile Kazakların Korkut Atası Arasında Bir Mukayese", *Millî Folklor*, S. 37, s. 13-16.
- Ercilasun, A. B. (1998b). "Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler", *TDAY Belleten*, 1986, Ankara, 1998, s. 13-16.

- Ercilasun, A. B. (2000). "Dede Korkut'taki Olayların Zamanı", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 157-160.
- Ercilasun, A. B. (2002). "Salur Kazan Kimdir?", *Millî Folklor*, S. 56, s. 22-33.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2015). "Oğuz Adının Etimolojisi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 15-20.
- Erdem, M. (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erdem, M. (2005). "Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantının Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (Aralık 2005), s. 158-188.
- Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı / Metin - Sözlük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Esin, E. (1978). *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Eyüboğlu, D. C. (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Eyüboğlu, D. C. (2021). Dede Korkut'taki Karacuk Çoban. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 134-179.
- Eyüboğlu, D. C. (2021b). Dede Korkut'taki Boğazca Fatma. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 4 (7), 90-116.
- Eyüboğlu, D. C. (2022). Dede Korkut'taki Deli Dumrul. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 64-86.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1998). *Anadolu Mitolojisi - Anadolu Üçlemesi 2*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Feyzioğlu, N. (2004). "Dede Korkut Hikâyeleri'nden Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesi ile Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Hikâyeye Simge ve İmgeler Bakımından Bir Yaklaşım", *Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, s. 51-60.
- Golden, P. B. (2012). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Gökalp, Z. (2016). *Türk Töresi*. Haz. Halil İbrahim Şahin. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- Gömeç, S. (2001). "Tonga Tigin'in Kimliği Üzerine", *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, 170, s. 58-61.
- Gumilev, L. N. (2002). *Hunlar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gumilev, L. N. (2011). *Eski Türkler*. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gülensoy, T. (2004). "Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek, Deli Dumrul, Salur Kazan ve Tepegöz Boylarının Anadolu Varyantları ve Dede Korkut Hikâyeleri Coğrafyasının Tespiti Sorunu", II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1998/I, S. 41, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 81-92.
- Gültepe, N. (2013). *Türk Mitolojisi - Yeni Araştırmalar Işığında*. İstanbul: Resse Yayınları.
- Herodotos (2013). *Tarih*. Çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Homeros (2008). *Odysseia*. Çev. Azra Erhat ve A. Kadir. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- İbn Hurdazbih (2008). *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. Çev. Murat Ağarı. İstanbul: Kitabevi.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnayet, A. (2015). "Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan'ın Yeni Bir Yorumu Üzerine", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15/2, s.7-13.
- Jirmunskiy, V. M. (1961). "Kitabı Korkud" ve Oğuz Destanı Geleneği", çev. İsmail Kaynak, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, S. 100, s.609-629.
- Kafesoğlu, İ. (2012). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karayev, Ö. (2000). "Türkler ve Kağanlıkları", akt. Mustafa Kalkan, *Bilge*, S. 20, Bahar 2000, s. 33-38.
- Kemaloğlu, M. (2019). *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*. Ankara: Raf Kitabevi.
- Klimkeit, H. J. (2009). "Türk Orta Asyasında Budizm", Çev. Mehmet T. Berbercan, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26, s.93-108.
- Koestler, A. (2010). *Onüçüncü Kabile*. Çev. Belkız Çorakçı. İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Konıratbayev, A. (2000). "Korkut Ata Hakkında", akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nisanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s.147-182.

- Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Koroğlu, H. G. (1994). “Depegöz ve Polifem”, çev. Muvaffak Duranlı, I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 43-52.
- Ligeti, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*. Çev. Sadrettin Karatay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Maksudov, F. (2018). “Tanrı Dağları ve Çevresinde Konargöçer Kültürü”, *Altaylardan Toroslara Konargöçer Türkler*, Edit. Mustafa Gökçe, Eren Fehmi Eroğlu. Muğla: Muğla Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, s. 87-105.
- Margulan, A. (2000). “Korkut: Efsane ve Hakikat”, akt. Banu Muhyayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 123-146.
- Merhan, A. (2016). “Dede Korkut Hakkındaki İlk Yazı (Heinrich Friedrich Von Diez, 1815) Üzerine”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı*, 2. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 941-948.
- Nezirli, Z. ve Nezirli, S. (2016). “Dedem Korkut” ve “Hanokun Kitabı”ndaki Mitolojik Varlıkların Benzerliklerinin İzleri”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı*, 2. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 975-980.
- Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 1. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, II. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özkan, İ. (1997). “Türkmenistan'dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1995, TDK Yay., Ankara, 1997, s. 263-314.
- Özkan, N. (2015). “Gagavuz Kültüründe Oğuz Unsurları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 455-464.
- Öztürk, A. (2012). *Çağlar İçinde Türk Destanları*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Radloff, W. (1956). *Sibirya'dan II (Aus Sibirien)*. Çev. Ahmet Temir. İstanbul: Maarif Basımevi.
- Radloff, W. (2012). “Şamanlık”, *Türklük ve Şamanlık*, edit. Ö. Andaç Uğurlu, çev. A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi. s. 13-103.

- Roux, J.-P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: Bilge Su Yayıncılık.
- Sakaoğlu, S. (1998). “Dedem Korkut Hikâyeleri’nin Avrupa Dillerine İlk Çevirileri ve Anadolu’daki İlk Derlemeleri”, *Dede Korkut Kitabı / İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar (I İncelemeler-Derlemeler)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları. s. 27-35.
- Sakaoğlu, S. (1998b). *Dede Korkut Kitabı / İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar (I İncelemeler-Derlemeler)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Salman, H. (1998). *Türkişler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Salman, H. (2002). “Türkişler”, *Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 412-420.
- Sarıyev, B. (2000). “Dede Korkut’ta Geçen Bazı Gelenek-Görenekler, Halk İnanışları, Deyimler ve Bugün Türkmenistan’daki İzleri”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 311-319.
- Savaş, H. (2018). “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boyda Ritüel Bir İnsan Kurbanı Var Mıdır?”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6 (12), s. 352-363.
- Sümer, F. (1959). “Oğuzlar’a Ait Destani Mahiyette Eserler”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII/3-4, s. 359-455.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Sümer, F. (2007). “Oğuzlar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 33, s. 325-330.
- Şen, M. (2003). “Tepegöz Hikâyesi ile Polyphemos Efsanesi Arasındaki Anlayış Farkı”, *Türk Dili*, S. 618, s. 602-611.
- Şeşen, R. (2010). *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Tarhan, T. (1970). “Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 0 (24), s.17-32.
- Taşağıl, A. (2013). *Kök Tengri’nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslâm Öncesi Türk Tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Taşağıl, A. (2014). “Gök-Türkler III”, *Gök-Türkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. s. 323-417.
- Taşağıl, A. (2014b). “Gök-Türkler I”, *Gök-Türkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. s.1-218.

- Taşgıl, A. (2015). “Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s.21-30.
- Taşgıl, A. (2017). *Gökbörü'nün İzinde / Kadim Türklerin Topraklarında*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları / Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınevi.
- Teyek, S. (2013). *Kitab-ı Dede Korkut'ta Diplomatik Lisan: Halkbilimi Bakımından Bir Anlam İncelemesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tezcan, S. ve Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Xun, B. (2000). “Dede Korkut Kitabı'nın Şamanlık Temeli”, çev. Alimcan İnayet, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 10, s. 465-481.
- Yıldız, N. (2010). “Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler”, *Millî Folklor*, S. 87, s.41-51.
- Yörükan, Y. Z. (2014). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.